

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**BAKARA SÛRESİNDE ANLATILAN KISSALARDAN
İSTİNBÂT EDİLEN HÜKÜMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERVE DOĞAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yılmaz

GAZİANTEP, Ocak 2024

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tezin Başlığı: Bakara Sûresinde Anlatılan Kıssalardan İstinbât Edilen Hükümler
Adı ve Soyadı: Merve DOĞAN
Tez Savunma Tarihi: 15/01/2024

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yılmaz danışmanlığında hazırlanan bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından oybirliği ile bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:

İmzası

Doç. Dr. Bekir KARADAĞ (Jüri Başkanı)

Dr. Öğr. Üyesi İsmail YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Adnan AKALIN

Bu tezin gerekli şartları sağlayarak yukarıda belirtilen jüri tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edildiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Mahmut ÇINAR
Enstitü ABD Başkanı

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
SBE Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

İmza:

Adı ve Soyadı: Merve DOĞAN

Öğrenci Numarası: 190518111022

Tezin Savunma Tarihi: 15.01.2024

ÖZET

BAKARA SÛRESİNDE ANLATILAN KISSALARDAN İSTİNBÂT EDİLEN HÜKÜMLER

DOĞAN, Merve

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

İslam Hukuku Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yılmaz

Ocak-2024, 103 Sayfa

Kur'ân, muhataplarına geçmişte yaşamış toplulukların başından geçen olayları ilâhî mesaja uygun bir formda pasajlar halinde sunmaktadır. Bu pasajlarla İslâm toplumuna insanlık tarihi boyunca vahyin indirildiği toplumlarda vahye tabi olan ve vahyin karşısında duranların var olduğu anlatılmaktadır. İnsanların yaptıkları bu tercihlerin neticelerinin olduğu vurgulanmakta ve inananların çektikleri cefalar örneklendirilerek Kur'ân'a tabi olanların çektikleri sıkıntılar sebebiyle Müslümanlar teselli edilmektedir. Muhataplara yaşanmış gerçek olaylar anlatılarak vahyin karşısında olan toplulukların cezaya çarptırıldıkları, inananların çektikleri sıkıntılarının ise büyük mükafatlar ile ödüllendirileceği belirtilmektedir. Kıssalar Kur'ân'ın dörtte birinden fazlasını teşkil etmektedir. İslâm âlimleri, Kur'ân'ın önemli bir bölümünü kapsayan kıssalardan İslam hukukuna ve İslâm akaidine dair hükümler çıkarmışlardır. Kıssalardan hüküm istinbât edilirken çoğunlukla kıssa âyetlerinin tâlî delil olarak ele alındığı konuyla ilgili nas var ise önceliğin bu âyet ve hadislerle verildiği görülmektedir. Konu ile alakalı nassın bulunmadığı durumlarda kıssa âyetlerinin aslî delil olarak ele alındığı da görülmektedir. İslâmî ilimlerin teşekkül sürecinden bu yana kıssalardan istinbât edilen hükümleri ele alan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu durum kıssaların fikhî yönünün geri planda kalmasına sebebiyet vermektedir. Çalışmada Bakara sûresinde anlatılan Kur'ân kıssalarından istinbât edilen fikhî hükümler, ahkâm tefsirleri ve İslâm hukuku kitaplarında tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayla kıssaların İslâm hukukundaki yerinin açığa çıkarılması ve kıssalardan elde edilen hükümlerin bir araya toplanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıssa, İslam Hukuku, Bakara Sûresi, Hüküm, İstinbât

ABSTRACT**JUDGMENTS REVEALING FROM THE STORIES TOLD IN SURAH AL-BAQARAH**

DOĞAN, Merve

Master Thesis

Department of Basic Islamic Sciences

Islamic Law Department

Supervisor: Asst. Prof., İsmail YILMAZ

January-2024, 103 Pages

The Quran presents the events experienced by past societies to its interlocutors with passages appropriate to the divine message. These passages tell the Islamic community that throughout human history, in the societies where revelation was sent, there were those who are tied to the revelation and those who opposed it. It is emphasized that these choices people make have consequences, and Muslims are consoled for the troubles suffered by those who follow the Quran by giving examples of the sufferings of believers. By telling the real events to the collocutors it is stated that the communities that oppose the revelation will be punished, and the believers will be rewarded with great rewards for the troubles they have suffered. One quarter of the Quran consists of the stories. Islamic scholars revealed the rules regarding Islamic law and Islamic beliefs from the stories including important part of the Quran. While revealing the meaning al-hukm from stories, it is seen that the verses of the stories are generally considered as tâli evidence, and if there is any nas on the subject, priority is given to these verses and hadiths. Islamic scholars have extracted fiqh rules from stories including a important part of the Quran. Since the formation process of Islamic sciences, there has been not independent article about the judgments from stories. The situation causes the fiqh aspect of the stories to remain in the background. In this article, judgments revealing from the stories told in surah Al-Baqarah were tried to be determined in the Ahkam tafsir and Islamic law books. This article aims to show the place of stories in Islamic law and to gather together the obtained from the stories.

Key Words: Story, Islamic Law, Surah Al-Baqarah, Al-hukm, Reveal the meaning

ÖN SÖZ

İlk insanın yaratılışından Hz. Muhammed (s.a.s)’in nübüvvetine kadarki süreçte Allah kullarına emir ve yasaklarını vahiy ile bildirmiştir. İndirilen vahiylerde temel dinî mesaj aynı olmakla birlikte şeriatlarda değişiklikler bulunmaktadır. Allah vahiy gönderdiği her topluluğu çeşitli emir ve yasaklarla imtihana tâbi tutmuştur. Son vahiy Kur’ân ile de muhataplarına temel dinî mesajın yanı sıra emir ve yasaklar bildirilmiş ayrıca geçmiş toplulukların başından geçen olaylar ilâhî mesaja uygun bir biçimde muhataplarına sunulmuştur. İslâm âlimleri geçmiş toplumların şeriatlarının âyet ve hadislerin beyânıyla bir kısmının Müslümanlar için geçerli olduğunu, bir kısmının geçerli olmadığını zikretmişlerdir. Önceki şeriatların bir kısmının ise Müslümanlar için geçerli olup olmadığı âyet ve hadislerle açıklığa kavuşturulmamıştır. Ulemâ bu bölümdeki hükümleri değerlendirmeye tâbi tutmuştur.

Kur’ân kıssaları da önceki toplulukların şeriatlarını ve yaşantılarını içermesi nedeniyle İslâm hukukunun ilgi alanına girmektedir. İslâm âlimlerinin büyük bir kısmı kıssalarda âyet ve hadislerle geçerli olup olmadığı belirtilmeyen ve hüküm içeren âyetlerden istinbâtta bulunmuşlardır. Ancak kıssalardan elde edilen hükümlerin müstakil çalışmayla bir araya toplanmaması nedeniyle kıssalar İslâm hukukunda hakettiği yeri alamamıştır.

Çalışmamız, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kıssa kavramı, Kur’ân kıssalarının özellikleri, kıssaların İslâm hukukundaki yeri ve Bakara sûresinde anlatılan kıssaların mâhiyetinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde İslâm âlimlerinin Kur’ân kıssalarından istinbât ettikleri hükümler, Bakara Sûresi özelinde ele alınmıştır. İslâm âlimlerinin kıssa âyetlerinden elde ettiği hükümler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Son olarak, tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar devam eden süreçte değerli fikirleri ve yönlendirmeleriyle yardımcı olan değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi İsmail Yılmaz’a, lisans ve yüksek lisans ders dönemi boyunca ilmî birikimiyle yetişmemde büyük emeği olan kıymetli hocam Doç Dr. Adnan Algül’e, değerli görüşleriyle tezin savunmasında katkı sunan Doc. Dr. Bekir Karadağ ve Dr. Öğr. Üyesi Adnan Akalın’a, ilmî ve manevî desteğiyle her zaman yanımda olan değerli eşim Ahmet Doğan’a, beni yetiştiren maddî ve manevî desteğini her an yanımda hissettiğim sevgili aileme teşekkür ederim.

Merve DOĞAN
Ocak 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi.....	1
B. Araştırmanın Önemi ve Amacı.....	2
C. Konuyla İlgili Yapılmış Başlıca Çalışmalar	2
D. Araştırmanın Yöntemi	3

I.BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KISSA OLGUSU ve BAKARA SÛRESİNDEKİ KISSALAR

1.1. Kıssa Hakkında Genel Bilgiler	5
1.1.1. Tanımı ve İstilahî Manası	5
1.1.2. Kıssa Kelimesine Yakın Anlamalı Kullanımlar	6
1.2. Kur'ân Kıssaları	8
1.2.1. Kur'ân Kıssalarının Özellikleri	9
1.2.2. Kur'ân Kıssalarının Gayeleri.....	14
1.2.2.1. Semavî dinlerin aynı kaynaktan geldiğinin ispatı	14
1.2.2.2. Nübüvvetin ispatı	15
1.2.2.3. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ve Mü'minleri teselli etmek.....	15
1.2.2.4. Muhatabın ibret almasını sağlamak	16
1.2.2.5. İnananları şeytanın vesveselerinden sakındırma.....	16
1.2.3. Kıssaların Kaynağı ve Tarihi Gerçekliği	17
1.2.4. Kıssaların İslam Hukukundaki Yeri.....	19
1.2.4.1. Şer'u men kablenâ.....	20

1.2.4.1.1. Neshedilen hükümler.....	21
1.2.4.1.2. Neshedilmeyen hükümler.....	21
1.2.4.1.3. Neshedilip edilmediği belirtilmeyen hükümler.....	22
1.2.5. Kıssalardan İstinbât Edilen Hükümlerin Hukuki Değeri.....	23
1.3. Bakara Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	24
1.3.2. Sûrede İşlenen Konular.....	25
1.3.3. Bakara Sûresinde Anlatılan Kıssalar.....	26
1.3.3.1. Hz. Âdem (a.s.) kıssası.....	26
1.3.3.2. Hz. Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları kıssası.....	29
1.3.3.3. Hz. Süleyman (a.s.) -Hârût ve Mârût kıssası.....	34
1.3.3.4. Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Hz. İsmâil (a.s.) kıssası.....	35
1.3.3.5. Hz. Dâvût (a.s.) ve Tâlût kıssası.....	38

II.BÖLÜM

BAKARA SÛRESİNDEN İSTİNBÂT EDİLEN BAZI HÜKÜMLER

2.1. Temizlik ile İlgili Hükümler.....	40
2.1.1. Beden Temizliğinin Fıtrattan Oluşu.....	40
2.1.2. Mescidleri Temizleme	42
2.2. İbadetler ile İlgili Hükümler.....	42
2.2.1. Allah'tan Başkasına Secde Etmek	42
2.2.2. İ'tikâf.....	44
2.2.3. Tavaf Namazı.....	45
2.2.4. Kâbe İçinde Namaz Kılmak	48
2.2.5. İstiskâ	49
2.2.6. Anne-Babaya İyilik	51
2.2.7. Amellerin Kabulü İçin Dua Etmek	52
2.2.8. Zebh ve Nahr Meselesi	53
2.2.9. Bir İşe Niyet Edince “İnşallah” Demek	55
2.3. Kamu Hukuku ile İlgili Hükümler.....	56
2.3.1. Halîfenin Gerekliliği.....	56
2.3.2. Halîfenin Sıfatları	57
2.3.3. Halîfetullah Demenin Hükmü	59
2.3.4. Kâfire “Melik” Demenin Câiz Olması	59
2.3.5. İlim Sahiplerine Saygı Göstermek	60
2.3.6. İstişâre	60
2.4. Borçlar Hukuku ile İlgili Hükümler.....	61

2.4.1. Hayvanların Selem Yoluyla Satışı.....	61
2.4.2. Suyun Ribevî Mallara Dahil Edilmesi	63
2.5. Ceza Hukuku ile İlgili Hükümler.....	64
2.5.1. Azmettirici ve Fâilin Durumu	64
2.5.2. Katilin Mirasçı Olamaması	65
2.5.3. Harem'e Sığınan Suçluya Dokunulmaması.....	67
2.5.4. Amcaya Nispetin Kazf Cezası Gerektirmemesi.....	68
2.5.5. Saldırdan Yaralı Kurtulan Kimsenin Şahitliği.....	69
2.5.6. Düşman Karşısında Dua Etmek.....	71
2.6. Eşya Hukuku ile İlgili Hükümler.....	71
2.6.1. Geçici İkamet.....	71
2.7. Aile Hukuku ile İlgili Hükümler.....	72
2.7.1. Talâkı Şarta Bağlama.....	72
2.8. Yemin ile İlgili Hükümler.....	73
2.8.1. Yememeye Yemin Edilen Yiyeceğin Cinsinden Yenmesi	73
2.8.2. Yeminde Lafzın Bağlayıcılığı	74
2.8.3. Suyun Yiyecek Sayılması	75
2.9. Sosyal Yaşam ile İlgili Hükümler.....	75
2.9.1. Yemek Yemenin Hükümü	75
2.9.2. Misafirin İkrâm Üzerinde Tasarruf Yetkisi	77
2.9.3. İnsanlara Güzel Söz Söyleme.....	78
2.9.4. Karantina	79
2.10. İslam Hukukunu İlgilendiren Diğer Bazı Hükümler	80
2.10.1. Kurân ve Sünnete Uymanın Farz Oluşu.....	80
2.10.2. Hakkında Nas Bulunan Sözlerin Değiştirilmesi	82
2.10.3. İctihad ve Zann-ı Gâlibin Câiz Olması.....	82
2.10.4. Cedel, Münâzara ve Hücçet Getirmenin Câiz Olması.....	83
2.10.5. Sihir.....	84
2.11. Değerlendirme.....	88

SONUÇ

KAYNAKLAR	92
------------------------	-----------

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
ASEAD	: Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi
bk.	: Bakanız
çev.	: Çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
ed.	: Editör
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İSAV	: İslamî İlimler Araştırma Vakfı
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Yayın tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğeri

GİRİŞ

Allah insanları doğruya, iyiye ve hakikâte yönlendirmek için vahiy göndermiştir. İnsanlık tarihi boyunca vahyin kaynağının ortak oluşu, her dönemde vahyin muhtevâsındaki temel hususlarda ortaklık ve tâlî konularda da benzerlik oluşturmuştur. İnsanlara gönderilen son vahiy Kur'ân'da bu ortaklık ve benzerlik, geçmiş kavimlerin kıssalarıyla ortaya konmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti İslâm hukukunun referans aldığı kaynakların başında gelmektedir. Kur'ân ve sünnet İslam hukukunun temel ilkelerini oluşturmaktadır. İslam toplumunun fetihlerin, yeni icatların, gelişen dünyanın getirdiği yeni problemlere ve ihtiyaçlara çözüm bulma zorunluluğu İslam hukukçularını içtihad ile nasları yorumlayarak yeni hükümler ortaya koymaya yönlendirmiştir. Bu problemlere çözüm bulmak için başvuru ilk kaynak Kur'ân olmuştur. Oran olarak Kur'ân'ın dörtte birinden fazlasını oluşturan kıssalar da hakkında nas bulunmayan konularda Hz. Peygamber'in (s.a.s.), sahabenin ve İslâm hukukçularının hüküm istinbât ettikleri delillerden birisidir. Geçmiş kavimlerin kıssalarından elde edilen hükümler, günümüz insanına tarih boyunca insanın davranışlarına ilâhi bakışı ve dinin amaç ve hedeflerini ortaya koyma hususunda büyük öneme sahiptir.

A. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Kur'ân, geçmiş toplumların başından geçen gerçek olayları pasajlar halinde muhataplarına anlatmaktadır. Bu anlatım bir amaca yönelik yapılmaktadır. Tarih boyunca insan topluluklarının tâbi tutuldukları imtihanlar ve işledikleri yanlış fiiller sebebiyle karşılaştıkları neticeler ile muhatapların dersler çıkararak bugün içinde buldukları problemlere ışık tutmaları istenmektedir.

Kıssaların Kur'ân'da yer almalarının belirli hedeflerinin olduğu mâlumdur. Bu hedeflerden birisi de Kur'ân'ın muhataplarının onlardan hüküm çıkarmaları olabilir. Ancak kıssalardan hüküm çıkarma konusunda İslam hukukçuları fikir birliği içerisinde olmadıkları görülmektedir.

Çalışmada İslâm âlimlerinin kıssa âyetlerinden hüküm istinbât edip etmedikleri, kıssaları aslî delil mi yoksa talî delil olarak mı kullandıkları, hüküm istinbât ettiler ise Bakara sûresinde anlatılan kıssalardan hangi hükümleri istinbât ettikleri konu edinilmiştir. Bakara sûresinin tercih edilmesinin sebebi Kur'ân'ın sayı bakımından en çok âyete sahip olan, en hacimli ve muhtevâsında fikhî hükümleri yoğun olarak barındıran sûresi olmasıdır.

B. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Kur'ân'ın büyük bir kısmını oluşturan kıssaların ahkâmının hicri ilk asırdan bu yana müstakil bir çalışmayla ele alınmadığı görülmektedir. Modern dönemde de kıssaların gerçek olmadığı, nasihat amacıyla Kur'ân'da yer aldığı ve hikâye oldukları görüşünü dillendirenler olmuştur. Ancak İslâm tarihi boyunca ulemâ kıssaları “gerçek yaşanmış olaylar” olarak kabul ederek onlardan hüküm istinbât etmiştir. Her ne kadar ulemâ ahkâm tefsirleri içerisinde kıssalardan elde ettikleri hükümleri zikretmiş, fıkıh kitaplarında hükümler için kıssa âyetleri delil gösterilmiş olsa da istinbât edilen hükümlerin müstakil bir çalışmayla bir araya toplanmaması nedeniyle kıssaların ahkâmı İslâm hukukunda hak ettiği yeri bulamamıştır.

Çalışmanın amacı, Bakara sûresi özelinde kıssalardan elde edilen hükümleri bir araya toplayarak tarih boyunca ulemânın kıssa âyetlerini diğer Kur'ân âyetleri gibi gördüğünü ve hüküm içeren kıssa âyetlerini delil kabul ettiklerini, onlardan hüküm istinbât ettiklerini ve kıssa âyetlerinin İslâm hukukuna etkisini gözler önüne sermektir.

C. Konuyla İlgili Yapılmış Başlıca Çalışmalar

Yapılan araştırmalar neticesinde “Bakara Sûresi'nde Anlatılan Kıssalardan İstinbât Edilen Hükümler” adlı çalışmaya en yakın olarak Türkiye'de yapılan iki çalışmaya rastlanmıştır. Bunlardan biri Abdullah Acar tarafından yazılan “*Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*” adlı doktora tezidir. Acar, bu çalışmada Kur'ân

kıssalarının özellikleri, İslâm hukukundaki yerini ele aldıktan sonra kıssalardan elde edilen hükümleri tespit etmeye çalışmıştır.

Bir diğer çalışma ise, Mustafa Kayhan tarafından yazılan “*İslâm Hukuku açısından Kur’ân Kıssalarının Kritiği*” adlı yüksek lisans tezidir. Kayhan bu çalışmada, Kur’ân kıssalarının mâhiyeti ve özelliklerini ele aldıktan sonra hüküm bildiren kıssa âyetlerini zikrederek elde edilen hükümleri tespit etmeye çalışmıştır.

Zikredilen iki çalışmada da Kur’ân kıssalarından istinbât edilen hükümlerin daha genel ve yüzeysel olarak sadece ahkâm tefsirleri dikkate alınarak ele alınmıştır. Ahkâm tefsirlerinde kıssalardan çıkarılmış hükümlerin tamamına da yer verilmediği görülmektedir. Bu iki çalışmadan farklı olarak çalışmamızda Bakara sûresindeki kıssa âyetlerinden elde edilen hükümlerin ahkâm tefsirlerinin yanı sıra Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fıkıh kitaplarının tamamı incelenerek İslâm hukukçularının kıssa âyetlerini delil göstererek verdiği tüm hükümlere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde Arap dünyasında çalışmamıza en yakın bulunan çalışma, “*El-Ahkâmu'l-Fıkhîyyetü fi Kıssati Seyyidine Mûsâ (a.s.)*” İbtisem Sa‘devî Muhammed Abdi’l-Cevvâd, Minia Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018. Bu çalışmada, Kur’ân kıssaları hakkında bilgi verildikten sonra Kur’ân’ın farklı sûrelerinde anlatılan Mûsâ (a.s.) kıssasından istinbât edilen hükümler ele alınmaktadır. Bu çalışmadan farklı olarak çalışmamız Hz. Mûsâ’nın (a.s.) Bakara sûresinde yer alan pasajlarından elde edilen hükümleri ele almıştır.

Bahsi geçen çalışmalardan konunun çerçevesini ve planını belirlerken, İslâm hukuku açısından yerini tespit ederken istifâde edilmiştir.

D. Araştırmanın Yöntemi

Bakara sûresinde anlatılan kıssalardan elde edilen hükümleri ele alan bu çalışmada öncelikle Kur’ân kıssalarıyla ilgili analiz ve betimleme metodu kullanılarak kıssanın tanımı, Kur’ân kıssalarının özellikleri ve gayesi, Kur’ân kıssalarının tarihi gerçekliği ve İslâm hukukundaki konumu ele alınacaktır. Bakara sûresinin işlediği konular ve sûrede anlatılan kıssalar incelenerek kıssa âyetleri tespit edilecektir. Başta ahkâm tefsirleri ve İslâm hukuku kitapları olmak üzere literatür taraması yapılarak kıssa âyetlerinden istinbât edilen hükümler tespit edilip bir araya toplanmaya çalışılacaktır. Kıssa âyetlerinden istinbât edilen hükümler beyân edilirken ulemânın

elde ettiği hükümlerde âyetleri delil göstererek verdikleri hükümler dikkate alınacaktır. İlgili konulara ait hükümler zikredilirken kıssa âyetini delil göstermeyen mezheplerin görüşlerine araştırmanın sınırlarını aşmamak amacıyla yer verilmeyecektir.

I.BÖLÜM

KUR'ÂN'DA KISSA OLGUSU ve BAKARA SÛRESİNDEKİ KISSALAR

1.1. Kissa Hakkında Genel Bilgiler

1.1.1.Tanımı ve İstilahî Manası

Kur'ân-ı Kerim'de “kissa” ve çoğulu “kisas” ifadeleri kullanılmamaktadır. Kissa yerine “ق-ص-ص” kökünden türemiş bir isim olan aynı zamanda mastar yerine de kullanılan “kasas(قصص)” ifadesi kullanılmaktadır.¹ Kasas kelimesinin sözlük anlamı “iz sürmek, uymak ve kesmek, makasla kesmek” anlamlarına geldiği gibi “birine bir şeyi anlatmak, aktarmak, bildirmek ve göğüs, bir konunun önemli bölümü” anlamlarına da gelmektedir.²

“Anlatılan haber, hikâye, iz, rivâyetler” anlamlarına da gelen kasas (قصص) ifadesi, ilk dönemlerde “dinî nasihat” manasında kullanılmış, önceki milletlerden gelen haberler için de bu terim tercih edilmiştir.³

¹ Âl-i İmrân 3/62; el-A'râf 7/176; Yûsuf 12/3,111; el-Kasas 28/25; el-Mü'min 40/78.

² Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ* (Beyrut: Müessesetü'r-rişale nâşirun, 2005), 627; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, 1993), 12/120-122; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Daru'l-kalem, 1991), 671-672.

³ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 44.

ق-ص-ص kökünün “birinin izini sürüp ardından gitmek, uymak, bir şeyi takip etmek” manaları, “ bir fikri takip etmek” anlamını da haizdir. İfadedeki takip genelde geçmişe doğrudur. Önceki milletlerin edindikleri sosyal tecrübeleri takip ederek kazandıkları bu tecrübelerden geleceğe yönelik planlar yapabilmek için olumlu yönde kazanım elde etme anlamını da ifade eder. Kasas kelimesi sözlük anlamıyla “*Mûsâ'nın ablasına, “Onu izle” dedi. O da ötekiler farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi*”⁴ ve ‘*Mûsâ, “İşte aradığımız bu idi” dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler.*’”⁵ âyetlerinde kullanılmıştır.⁶

Kıssa kelimesinin ıstılahtaki anlamı ise şu şekilde ifade edilmiştir; İnsanların hidayete ulaşmalarını ve ibret almalarını sağlamak amacıyla, ekseriyetle anlatımında zaman ve mekândan soyutlanmış, geçmiş peygamberler ve onların kavimleri veya geçmiş toplumlar hakkında Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan hâdiselere kıssa denir.⁷

1.1.2. Kıssa Kelimesine Yakın Anlamlı Kullanımlar

Kasas kavramı ve türevleri dışında Kur’an’da yakın anlamda kullanılan kelimeler ve geçmiş peygamber ve kavimlere ait sosyal hayata dair olayları muhataplara aktarma adına “kıssa anlatmak” anlamına gelen fiiller bulunmaktadır.

Nebe’ (نَبَأٌ), fiil olarak “bildirmek, iletmek, haber vermek”, isim olarak da “haber” demektir.⁸ Geçmiş tarihî olayları anlatan *Nebe’* kelimesi, çoğulu *enbâ’* ve bu kökten türeyen kelimeler Kur’ân’da kullanılmıştır. Hz. Âdem’in (a.s.) iki evladı,⁹ Hz. Nûh (a.s.),¹⁰ Hz. İbrâhîm (a.s.),¹¹ Hz. Mûsâ (a.s.) ile Firavun,¹² Semûd ve Âd

⁴ el-Kasas 28/11.

⁵ el-Kehf 18/64.

⁶ Mustafa Kara, “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (Kur’ân Kıssaları Bahar 2014), 71; Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan, 2015), 68-69.

⁷ İdris Şengül, “Kur’ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, *I. Kur’ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 134-135; Demir, *Mitoloji, Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 69; Tahsin Görgün, “Kur’ân Kıssaları’nın Neliği (Mâhiyeti) Üzerine”, *IV. Kur’ân Sempozyumu* (Kur’ân Kıssaları’nın Anlam ve Değeri, Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 29; Kara, “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, 72; Sadık Kılıç, “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”, *I. Kur’ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 88-89; İdris Şengül, “Kıssa”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/498.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/162; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Küveyt, 2001), 1/443.

⁹ el-Mâide 5/27.

¹⁰ Yûnus 10/71.

¹¹ eş-Şu'arâ 26/69.

¹² el-Kasas 28/3.

kavimlerinin¹³ kıssalarında ve gayb¹⁴ ve kıyamet¹⁵ haberlerini bildirmek için nebe' ve enbâ' ifadeleri kullanılmıştır.¹⁶

Hadîs (حديث) kelimesi, fiil olarak “yokken var olmak, yeni olmak, vâki olmak, bir şeyi yeniden meydana getirmek, icat etmek” gibi pek çok mâna ifade etmektedir.¹⁷ Kur'ân'daki kullanımı ise “ortaya koymak, anlatmak, haber vermek,¹⁸ açıklamak,¹⁹ çıkarmak,²⁰ anmak,²¹ Kur'ân, haber,²² mesaj, olay, olgu,²³ gizli bir mesele,²⁴ sır, söz,²⁵ sıradan bir söz,²⁶ masal,²⁷ efsane, yeni,²⁸ sonradan söylenen” anlamlarına gelmektedir. Yine Hz. İbrâhîm'in (a.s.) konukları,²⁹ Semûd,³⁰ Hz. Mûsa (a.s.),³¹ Firavun kıssa ve haberlerini anlatmak için hadîs ifadesi kullanılmıştır.³²

Mesel (مثل) kelimesi ise, darabe (ضرب) fiiliyle birlikte kullanıldığında, “kıssa anlatmak, benzetme yapmak, misal getirmek, örnek vermek” anlamlarına gelmektedir.³³ Kıssa, meselden farklıdır. Meselde olayın ilkeleştirilmesi söz konusuken kıssada adım adım takip ettirme vardır.³⁴ Kur'ân'daki meseller, gerçekte vuku bulmayan ancak ibret, ders, öğüt, verilmek istenen mesajın akla yakınlaştırılması ve mananın tasviri gibi gayelerle verilen misallerdir.³⁵

Arapçada “*hikâye* (حكاية)” ve “*kıssa*” kelimelerinin de anlamları arasında nüans vardır. Sözlükte, “nakletmek, aktarmak, anlatmak, benzetmek, tekrar etmek, taklit

¹³ et-Tevbe 9/70.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/44; Hüd 11/49; Yûsuf 12/102.

¹⁵ Sâd 38/67; en-Nebe' 78/2.

¹⁶ Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 13.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/131; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 167.

¹⁸ el-Bakara 2/276; el-Zilzâl 99/4.

¹⁹ el-Kehf 18/70.

²⁰ et-Talâk 65/1.

²¹ ed-Duhâ 93/11.

²² en-Nisâ 4/78; el-Kehf 18/6; en-Necm 53/59; et-Tûr 52/34; el-Vâkıa 56/81; el-Kalem 68/44.

²³ Yûsuf 12/6, 21, 101; ez-Zâriyât 51/24; Tâhâ 20/9; en-Nâzi'ât 79/15; el-Burûc 85/17; el-Ğâşiye 88/1.

²⁴ et-Tahrîm 66/3.

²⁵ en-Nisâ 4/42, 87, 140; el-A'râf 7/185; Lokmân 31/6; el-En'âm 6/68; el-Ahzâb 33/53; ez-Zümer 39/23; el-Câsiye 45/6; el-Mürselât 77/50.

²⁶ Yûsuf 12/111.

²⁷ el-Mü'minûn 23/44.

²⁸ el-Enbiyâ 21/2; eş-Şu'arâ 26/6.

²⁹ ez-Zâriyât 51/24.

³⁰ el-Burûc 85/17.

³¹ Tâhâ 20/9; en-Nâzi'ât 79/15.

³² Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 14.

³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/612-613.

³⁴ Ali Sayı, “Kur'ân'da Kıssa Kavramı Üzerine”, *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi IX* (İzmir 1995), 193.

³⁵ Şengül, “Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, 135.

etmek”³⁶ manalarında masdar olan hikâye, gerçek veya hayalî olayların anlatımını kapsayan edebi türdür.³⁷ Bu mana da hikâyenin mâhiyeti, Kur’ân kıssalarının mahiyeti ile bağdaşmamaktadır.

Kur’ân’da kıssaları kastetmek için k-s-s- kökünden türeyen kavramlar ile hadîs, nebe’ ve mesel kavramlarının kullanımları karşılaştırıldığında, bu kavramların tamamen aynı mana ve işlevde kullanılmadığı görülmektedir. K-s-s- kökünden türemiş kıssaları anlatan kavramlar, tarihin bir döneminde gerçekleşmiş olayları aktarmak için kullanılırken, nebe’ kökünden türetilmiş kavramlar, geçmişte veya gelecekteki herhangi bir haberi veya bilgiyi ifade edebilmektedir. Hadîs kavramı ise, Kur’ân kıssalarına ilişkin anlatımların yanı sıra “mesaj, haber, Kur’ân, efsane, masal, yeni” gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır.³⁸ Bu kelimelerin kullanımları karşılaştırıldığında aynı anlam ve işlevde kullanılmadıkları açıkça görünmektedir.

1.2. Kur’ân Kıssaları

Kur’ân, içerdiği evrensel dinî, ahlakî, itikadî, sosyal hayata dair ilkeleri içselleştirip hayata yansıtan bilinçli, değerleri olan bireylerden oluşan bir toplum inşâ etmeyi amaçlayan bir mesajdır. Bu hedefe ulaşmak için Kur’ân dâimi surette uyarma ve aydınlatma faaliyetini ifa etmektedir. Bu faaliyetleri yerine getirmek ve mesajını etkin bir şekilde ulaştırmak için teşri, cedel, mev’iza gibi birçok farklı metot kullanmaktadır. Bu metotlardan birisi de kıssa anlatımıdır.³⁹

Kur’ân kıssaları, tarih sayfalarında kaybolmaya yüz tutmuş çok az bir kısmı insanların hafızalarında yer edinebilmiş gerçek, yaşanmış hadiselerdir. Kur’ân’ın muhatabına vermek istediği ilâhi mesaja uygun, ilâhi mesajın i’câzına paralel bir

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/191.

³⁷ M.Suat Mertoğlu, “Kıssa”, *Temel İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-İSAM Yayınları, 2020), 5/170; Mustafa Kara, “Kur’ân Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 68.

³⁸ Kara, “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, 16.

³⁹ Ömer Faruk Yavuz, “Kur’an’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”, *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 120. Kara, “Kur’ân Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, 58.

şekilde ve anlatımında yalan, yanlışlık, hayal ve aslında değişiklik olmaksızın muhataplarına anlatılmıştır.⁴⁰

Kur'ân'da kıssalar önemli bir yer tutmaktadır. Ancak kıssaların Kur'ân'ın ne kadarını kapsadığıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarının sebebi kıssaya verilen mâna ile ilgilidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dönemindeki olayları da kıssaya dahil edenlere göre Kur'ân'ın dörtte üçü kıssalardan oluşmaktadır. Sadece geçmiş peygamberleri ve kavimlerini anlatan olayları kısaca kabul edenler için bu oran dörtte birdir.⁴¹

1.2.1. Kur'ân Kıssalarının Özellikleri

Kur'an kıssalarının özelliklerinin tamamına yer vermenin bu çalışmanın sınırlarını aşacağı mâlumdur. Bu sebeple bu çalışmada sadece kıssaların öne çıkan temel özelliklerine yer verilecektir.

1. Kur'ân kıssaları yirmi beş peygamberi, on üç şahsı ve topluluğu konu edinmektedir.⁴²

2. Kıssaların ana teması tevhîddir. Anlatım tevhîd merkezli olmak üzere kişi ve kavimlerin özelliklerine bağlı farklılıklar üzerinde durmaktadır.⁴³

3. Kıssaları insanlara ulaştıran kaynak vahiydir.⁴⁴

4. Kıssalar tarihte yaşanmış gerçek olaylardır.⁴⁵ Dolayısıyla kıssalar ile insanlık tarihi arasında kuvvetli bir bağ vardır. Hz. Âdem (a.s.) kıssasının anlatılması, ilk insanın yaratılışının kısaca olarak anlatımı bu bağın insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olduğunun bir göstergesidir.

⁴⁰ Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, 46; Kara, "Kur'ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", 72.

⁴¹ Mehmet Nuri Güler, "Kıssa ve Hukuk", *IV. Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 113; Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 122; Geçmiş kavimleri anlatan olaylara kısaca diyen ayetlerin sayısı 1787'dir. Bu oran Kur'ân'ın tamamının %27,65 'ine tekâbül etmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Kara, "Kur'ân Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 58.

⁴² Kara, "Kur'ân Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", 62. Müellif 'yirmi yedi peygamber' ifadesini kullanmıştır.

⁴³ Remzi Kaya, "Kur'ân Kıssalarının Tefsir ve Teşri'deki Yeri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III* (İstanbul: İSAV, 2000), 6.

⁴⁴ Âl-i İmrân 3/44; Yûsuf 12/102; el-Kasas 28/44-46. Detaylı bilgi sonraki bölümde gelecektir. M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 11.

⁴⁵ Sayı, "Kur'ân'da Kıssa Kavramı Üzerine", 167.

5. Kur'ân -Hz. Yûsuf (a.s) kıssası hariç- peygamber kıssalarını tek bir pasajda bitirmemektedir.⁴⁶ Verilmek istenen mesaj kadarını pasaja konu edinmektedir.⁴⁷

Hz. Meryem,⁴⁸ Eyke⁴⁹ ve Sebeliler⁵⁰ halkı kıssaları hariç, diğer topluluk ve kişi kıssaları ise ekseriyetle tek pasajda aktarılmaktadır.

6. Kur'ân'da en çok işlenen kısma Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasıdır.

7. Kıssaların tamamı -Bakara sûresi hariç- mekkî surelerde anlatılmaktadır.⁵¹

8. Kıssalar, İslâm hukuku ve kelâm ilmine dair hükümler içerir. İslâm hukukunda muamelât, ibadetler ve ceza hukukuna ilişkin hükümler, kelâmda ise ulûhiyyet, nübüvvet ve âhirete ait hükümler içermektedir.⁵²

9. Kur'ân kıssalarının ilk muhatapları, anlatılan kıssalardaki toplumlar hakkında gerçek bilgiye ekseriyetle vahiy kaynağıyla ulaşmışlardır. Bunun yanı sıra anlatılan kıssaların bir kısmına ilişkin daha önceden bilgileri vardı.⁵³

10. İnsanın ruhunun tabîî özelliklerinden ümit ve korku Kur'ân kıssalarında da mevcuttur. Kıssaların muhatapı bir korku bir de ümit yönüyle kuşattığı görülmektedir.⁵⁴

11. Kıssaların Kur'ân'da önemli bir yer tutması, kıssaları anlama gayreti ve kıssaya konu olan kavimlerin durumlarını, gerçekleşen olayların akışını, nedenlerini düşünme, araştırma hedefi tarihe yönelik bir çalışmadır. Ancak Kur'ân bir tarih kitabı izlenimi vermemektedir.⁵⁵ Anlatımında geçmişteki toplumlar hakkındaki tüm bilgileri vermekten, olayları kronolojik sıra ile aktarmaktan ve detaylardan uzak durulmaktadır.⁵⁶ Zaman bilgisi hiçbir kıssada verilmemiş, mekân bilgisi ise sınırlı ve

⁴⁶ el-Bakara 2/51-61, 67-73; en-Nisâ 4/153; el-Mâide 5/20-26; el-A'râf 7/103-126; ez-Zuhruf 43/57-65.

⁴⁷ Kaya, "Kur'ân Kıssalarının Tefsir ve Teşri'deki Yeri", 6.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/36-37, 42-45, el-Enbiyâ 21/9.

⁴⁹ el-Hicr 15/79; Sâd 38/13; Kâf 50/14.

⁵⁰ Sebe' 34/15-17; en-Neml 27/23-44.

⁵¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân* (el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâbi, 1973), 1/69.

⁵² Fadl Hasan Abbas, *Kaşşü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Dâru'n-nefâis, 2010), 74.

⁵³ Kara, "Kur'ân Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", 63-64.

⁵⁴ Nurettin Turgay, "Kur'ân Kıssaları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Diyarbakır 2000), 70.

⁵⁵ Ahmet Çelik, "Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'ân Kıssaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Erzurum 2004), 56.

⁵⁶ Abdülkerîm Zeydân, *Kıssâ'l-Kur'ân* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 2014), 6; Yusuf Batar, "Kur'ân Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1) (Bahar 2016), 84.

bütünlüğü bozmayacak bir düzeyde verilmiştir.⁵⁷ Örneğin, Kur'ân'da pek çok kez tekrar edilen Nûh'un (a.s.) kıssasında mekân ve zaman unsuru hakkında bilgi verilmemiş, gemiye binenlerin kim olduğu, tûfanın ne kadar sürdüğü, gemide nasıl kaldıkları, gemiden ne zaman ve nereye indikleri gibi detaylardan bahsedilmemiştir.⁵⁸ Bu anlatım şekli ile muhatabın zihninin asıl mesaja odaklanması hedeflenmekte, olaylar baştan sona ele alınıp anlatılmamakta, kesitler halinde muhataba ulaştırılmak istenen bölümlere yer verilmektedir. Mekân, zaman ve diğer detay bilgilerin anlatılmaması onların temel hedef olmadığını göstermektedir.⁵⁹

Bu tutumun yanı sıra verilmek istenen mesajın tam aktarılması amacıyla kıssaya konu olan şahısların duygu durumları ve dış dünyaya akseden duyguları da tasvir edilerek anlatılmıştır.⁶⁰ Örneğin, Kehf sûresinde Ashâb-ı Kehf kıssası anlatılırken onların tevhid inancında olduğu, kavimlerinin müşrik olduğu bilgisi verilmekte, onları görenlerin iç dünyasında yaşadıkları duyguları tasvir edilmekte ancak bu müşrik topluluğun ismi, nerede buldukları, Ashâb-ı Kehf diye isimlendirilen şahısların kimler olduğu, sayıları gibi kıssanın mesajıyla doğrudan ilgisi olmayan detaylara yer verilmemektedir.⁶¹ Kıssaların anlatımında uygulanan bu seçmeci yaklaşım Yûsuf (a.s.) ve Mûsâ (a.s.) kıssalarında kullanılmamış kıssalara dair detaylar kronolojik sıra ile geniş bir anlatımla verilmiştir. Ancak bu iki kıssanın tamamında da dinî bir mesaj bulunmaktadır. İki kıssanın anlatımında yer verilen detay içeren bilgiler muhataba ulaştırılmak istenen mesajın önüne geçmemiştir.⁶²

12. Kur'ân kıssaları, önem arz eden konuları örneklendirmek, inkârcıların veya inananların sergiledikleri davranışların tarihteki benzerlerini hatırlatmak, temel ahlakî, itikadî problemlere işaret etmek sûretiyle muhataplarını iyiye ve hidâyete çağırılmaktadır.⁶³ Bu gayeyi gerçekleştirirken, muhatabını salt olay ile baş başa bırakmadan, muhatabın dikkatini verilmek istenen mesaja, öğüde odaklayan hitaplarda

⁵⁷ Hacı Önen, "Mitoloji ve Kur'ân Kıssalarının Gerçekliği: Ashâb-ı Kehf", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (Haziran 2022), 6; Hikmet Zeyveli, "Kur'ân Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mu'cizeler", 2. *Kur'ân Sempozyumu* (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 98-99.

⁵⁸ Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Nûh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/224; İdris Şengül, "Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri", *IV. Kur'ân Sempozyumu* (Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri, Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 171.

⁵⁹ Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 123-124.

⁶⁰ Turgay, "Kur'ân Kıssaları", 68.

⁶¹ el-Kehf 18/9-26.

⁶² Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 125.

⁶³ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdîrrahmân el-Mısıri el-Karâfi, *Nefâ'isü'l-uşûl fi şerhi'l-Mahşûl* (, Mektebetü nîzâr Mustafa el-Bâz, 1995), 9/3852.

bulunarak, muhatabın olay yaşanırken sanki bir köşeden canlı olarak izliyormuş hissini vermektedir.⁶⁴

13. Kur'ân, kıssaları anlatırken şahısları merkeze koymayan bir kitaptır. Şahıslar verilmek istenen ilke, ahlakî ve dinî öğreti için model halinde sunulmakta ve verilmek istenen mesajın iletilmesi için bir araç statüsündedirler.⁶⁵ İnsan zihninin etkili öğrenme biçimi modellemedir. Kıssalar bu metodu canlı bir şekilde kullanmaktadır.⁶⁶ Söz gelimi Yûsuf sûresindeki şahıslar, Hz. Yûsuf (a.s.), Hz. Yakûb (a.s.), Hz. Yûsuf'un (a.s.) kardeşleri, Mısır Melik'i ve eşi, Hz. Yûsuf'un (a.s.) zindandaki arkadaşları değil; aksine bu şahıslarda simgelenmiş olan davranış değerleridir. Bu perspektiften bakıldığında Hz. Yûsuf (a.s.) kıssasında baş kahraman Hz. Yûsuf (a.s.) ve iyi karakterler şefkatin sadakatin, iffetin, vefânın, beşerî estetiğin ve cemâlin; kötü karakterler ise zengin olma hırsının, hasedin, metaya tamahın, şehvetin yansımalarıdır.⁶⁷

14. Kur'ân kıssaları anlatırken başında, ortasında veya sonunda muhatapların dikkatini çekerek Kur'ân'ı dinlemeye meyletmelerini sağlamaktadır. Ayrıca iman edenlere moral vermek için farklı kalıplar kullanarak Hz. Peygamber'i (s.a.s.) anlatıma dâhil etmiştir. Bu metodun hedefi, kıssanın başında muhatabın dikkatini olaya çekme, orta kısımda öğüt verme, sonunda ise ahirette karşılıklarına çıkacak neticeleri hatırlatarak verilen öğüt üzerine düşünüp, gereği gibi davranmalarını hedeflemektir.⁶⁸

15. Kıssalar genellikle Hz. Peygamber'e (s.a.s.) soru sorarak ya da dikkatleri bir noktaya odaklayan bir hitap ile başlar. Hz. Muhammed'e (s.a.s.) yapılan hitaplar onun şahsında ümmetine de yapıldığı sayılacağı için okuyanlara da hitap vardır. Bu anlatım tekniği sayesinde kıssayı okuyan/dinleyen herkes, kıssalara dâhil olarak hâdiseyi bizzat yaşamış olur ve ulaştırılmak istenen mesajı zaman, mekân bilgisine takılmadan üzerine alması kolaylaşır.⁶⁹

⁶⁴ İbrahim Yıldız, "Kur'ân Kıssalarında Muhatabı Anlatıma Dâhil Etme: Amacı, Zamanı ve Metotları", *The Journal of Academic Social Science Studies* 75 (Yaz 2019), 459; Mehmet Atalay, *Kur'ân'a Psikoloji ile Bakmak Hz. Yûsuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 69; Abbas, *Çaşaşü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 48.

⁶⁵ Batar, "Kur'ân Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri", 83.

⁶⁶ Görğün, "Kur'ân Kıssaları'nın Neliği (Mâhiyeti) Üzerine", 31.

⁶⁷ Sadık Kılıç, "Dinî, Ahlakî ve Tarihî Bir Bilinç Oluşturmada Zengin Bir Alan Kur'ân Kıssaları", *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2 (Ankara 2007), 118-119.

⁶⁸ İbrahim Yıldız, "Kur'ân Kıssalarında Bir Anlatım Üslubu Olarak Hz. Peygamber'i Kıssaya Dâhil Etme", *ASEAD 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* (Antalya: Astana Yayınları, 2018), 401.

⁶⁹ Yıldız, "Kur'ân Kıssalarında Bir Anlatım Üslubu Olarak Hz. Peygamber'i Kıssaya Dâhil Etme", 401.

16. Dilin kullanım şekilleri olan tasvir, çağrı ve ifade kıssalarda etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Olaylar tasvir edilirken eş zamanlı olarak muhatap yönlendirilmekte ve aynı zamanda olay karşısında bir tavır da sergilenmektedir.⁷⁰

17. Kur'ân kıssaları önceki peygamberlerin davet metodunu beyan etme hususunda da önemli bir kaynaktır.⁷¹ Geçmiş peygamberlerin kavimlerine Yaraticının mesajlarını iletmedeki uslublarını ve örnek teşkil eden davranışlarını muhatabına sunmaktadır.⁷² Örneğin Kur'ân Hz. İbrâhîm (a.s.) hakkında sözünde duran⁷³ bir insan olduğunu ve kendisine verilen vahyi babasına tebliğ ederken yumuşak bir üslûb kullandığını bildirmektedir.⁷⁴

18. Kıssaların dikkate değer bir özelliği de pek çok yerde tekrar edilmesidir.⁷⁵ Ancak kıssalar Kur'ân'da farklı yerlerde tümüyle tekrar edilmemekte tekrarlar Kur'ân'ın ibret, hidayet, öğüt ve benzeri amaçları doğrultusunda bütünün farklı kesitlerini içermektedir.⁷⁶ Sözgelimi Musa (a.s.) kıssası Kur'ân'da defalarca anlatılmasına karşın bu anlatımlarda doğumu, Medyen'e gidişi, evlenmesi gibi hususlar zikredilmemiş Firavun'la olan mücadelesi tekrar edilmiştir. Musa (a.s.) ile Firavun'un birbirlerine sarf ettikleri ifadelerin iman- şirk mücadelesinin dikkat çeken yönlerini gözler önüne serdiği ve bu sebeple büyük önem arz etmesi nedeniyle pek çok yerde değişik ifadelerle, çeşitli amaçlar ve farklı bağlamlar için tekrar edilmiştir.⁷⁷

Kıssaların farklı âyetlerde değişik tarzda anlatılmasının sebebi büyük ölçüde konunun önemli olması, kıssalardaki olaylara dini anlamlar yüklenerek muhataba verilmek istenen mesajın canlı bir şekilde sunulmak istenmesi ve konuya dikkatleri çekme gayesidir.⁷⁸ Kıssaların tekrarına olay ve şahıs merkezli değil de amaç merkezli bakıldığında farklı bağlamlarda aynı şahısları konu alan kıssalar farklılaşmakta ve sanki yeni ve farklı bir kıssa hüviyetine bürünmektedir.⁷⁹

⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. Görgün, "Kur'ân Kıssaları'nın Neliği (Mâhiyeti) Üzerine", 32-33; Abbas, *Kaşaşü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 48.

⁷¹ Tâhâ 20/44.

⁷² Zeydân, *Kısasü'l-Kur'ân*, 7.

⁷³ Meryem 19/41.

⁷⁴ Meryem 19/42-45.

⁷⁵ Sayı, "Kur'ân'da Kıssa Kavramı Üzerine", 169.

⁷⁶ Zeydân, *Kısasü'l-Kur'ân*, 7.

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/11; el-A'râf 7/103-141; Yûnus 10/75.

⁷⁸ Ali Eroğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine* (Erzurum: Ekev Yayınları, 2002), 229; Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 126-134; Çelik, "Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'ân Kıssaları", 60.

⁷⁹ Batar, "Kur'ân Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri", 98.

1.2.2. Kur'ân Kıssalarının Gayeleri

Kıssaların temel hedefi Kur'ân'ın temel amaçlarını başarılı bir şekilde muhataba aktarmaktır. Bu sebeple kıssalar Kur'ân'ın makâsıdu's-ş-şerîa olarak ifade edilen insan canının, neslinin, aklının, dininin ve malının korunması prensiplerini en etkili ve en iyi şekilde muhataba ulaştırmak üzere Kur'ân'da yer almaktadırlar.⁸⁰ Bu da kıssaların Kur'ân'ın temel amaçlarını aktarma da bir anlatım tekniği olduğunu göstermektedir.⁸¹

Temel amaçları destekler nitelikte başka birçok amaç sayılabilir. Kıssaların gayelerinin belirlenebilmesi ve daha iyi anlaşılabilmesi için kıssalarda ne anlatıldığı ile kıssalarla ne anlatıldığının ayırt edilmesi gerekmektedir. Kur'ân'ın genel bütünlüğü ve kıssanın anlatıldığı âyetlerin bütünü bir kenara bırakılarak kıssada zikredilen hâdiseler üzerine yoğunlaşılması ve detaylara odaklanması kıssaların anlatılış amacını kavramada engel teşkil etmektedir. Bir kıssaya ait âyetlerin bütünü ve Kur'ân'ın genel bütünlüğü dikkate alınarak kıssa ile anlatılmak istenen ve vurgulanan hususun ne olduğu üzerinde durulması kıssaların gayelerine uygun anlaşılmasını sağlayacaktır.⁸² Bu bağlamda Kur'ân kıssalarındaki gayelerin bir kısmının şunlar olduğu söylenebilir:

1.2.2.1. Semavî dinlerin aynı kaynaktan geldiğinin ispatı

Kıssaların bütününe bakıldığında aynı kaynaktan beslenmeleri nedeniyle peygamberlerin toplumlarına aktardıkları mesajlarındaki ilkelerinin aynı olduğu, tebliğlerinde benzer süreçlerden geçtikleri ve davet metotlarının da benzer olduğu görülmektedir. Peygamberlerin tebliğinde tevhid ana eksenini oluşturmakta ve kıssalar da bu eksen etrafında anlatılmaktadır. Bu sebeple kıssaların bir amacının da peygamberlerin getirdiği tüm dinlerin kaynaklarının bir olduğunu ve ilkelerinin aynı olduğunu açıklamak olduğu söylenebilir.⁸³

⁸⁰ Abbas, *Kaşaşü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 43; Hasan Sevim, "Hz. Yûsuf Kıssası Özelinde Kur'ân'da İktisat Yönetimi ile İlgili Bazı Prensipler", *Tevilat-Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Yaz 2023), 83.

⁸¹ Yavuz, "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü", 126.

⁸² Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 134-135.

⁸³ Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, 278; Mertoğlu, "Kıssa", 5/170.

1.2.2.2. Nübüvvetin ispatı

Kıssaların bir amacı da vahiy ve nübüvvetin ispatlanmasıdır. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kavmi önceki peygamberler hakkında kısmen bilgi sahibi olsalar da geçmiş peygamberlerin ve kavimlerinin başından geçenler hakkında detaylı ve gerçek bilgiye sahip değillerdi. Kur'ân'da Allah, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) önceki toplulukların yanında olmadığı halde onlar hakkında gerçek bilgiyi edinmesinin vahiy ile olduğunu bildirmiştir.⁸⁴ Bu husus Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vahyin tebliğcisi olduğunu ispat etmede önemli bir delildir.⁸⁵

1.2.2.3. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) ve Mü'minleri teselli etmek

Kıssalar Hz. Peygamber'i (s.a.s.) teselli etme ve dini tebliğ etme hususunda inanmayanlar tarafından kendisine ve mü'minlere yapılan maddî ve manevî baskıları hafifletme gayesine sahiptir.⁸⁶ Kur'ân'da kıssalarla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve inananlara geçmiş peygamberlerin yaşadıkları sıkıntılar anlatılarak meşakkatin ardından güzel bir âkıbetin kendilerini beklediği mesajı onlara verilmiş ve onların kalbinden ümitsizlik uzaklaştırılarak yerine güven temin edilmiştir. Bu hususu çok açık bir şekilde Hûd sûresinde *"Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini kuvvetlendireceğimiz bilgilerin her birini sana anlatıyoruz. Bunlarda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı ulaşıyor."*⁸⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Bu yönüyle kıssalar geçmişteki kavimlerin olaylar karşısındaki davranışlarını ve bu tavırlarının sonuçlarını anlatarak inanmayanlara korku ve endişe, inananlara ise güven ve ümit vermekte onların duygularını harekete geçirerek bir ilahi tarih yorumunda bulunmaktadır.⁸⁸

Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Mü'minler, müşriklerin vahye olan düşmanlıkları sebebiyle birçok eziyete mâruz kalmışlardır. Kur'ân onların yaşadığı sıkıntılar karşısında üzüntülerini hafifletmek, kalplerini kuvvetlendirmek, onlara yaşadıkları sıkıntıların neticesinde mükafatlandırılacağını bildirmek ve onları teselli etmek için önceki peygamberlerin tevhîd mücadelesi esnasında karşılaştıkları sıkıntıları kıssalar

⁸⁴ el-Bakara 2/34-36; Âl-i İmrân 3/44; el-A'râf 7/27; Hûd 11/49,120 ; Yûsuf 12/102; el-Kasas 28/44-46; Sâd 38/82-85.

⁸⁵ Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 140; Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 99-100.

⁸⁶ Âl-i İmran 3/ 127-128; Sâd 38/17; el-Ahkâf 46/35.

⁸⁷ Hûd 11/120.

⁸⁸ Demir, *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 136-139.

aracılığıyla haber vermekte ve benzer olayların geçmişteki peygamberlerin ve inananların da yaşadıklarını onlara bildirmektedir.⁸⁹ Bu bağlamda “... *And olsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti.*”⁹⁰ âyetinin ve bu manada daha birçok âyetin Hz. Peygamber’i (s.a.s.) ve Mü’minleri teselli ve motive etmek amacıyla kıssaların anlatıldığını göstermektedir.

1.2.2.4. Muhatabın ibret almasını sağlamak

Muhatablarının kıssalarda anlatılan hâdiselerden hayatlarını olumlu yönde etkileyecek çıkarımlarda bulunmalarını ve ibret almalarını sağlaması kıssaların dikkat çeken amaçlarından biridir.⁹¹ İbret alma, peygamberlerin övgüyle bahsedilen özelliklerini örnek alma, inanmayanların tahkir edilen ve cezalandırılmalarına sebep olan davranışlarından sakınma şeklinde olabilir.⁹²

Kur’ân kıssaları geçmiş kavimlerdeki yaşanmış olayların ibretlik yönlerini ele alarak Hz. Muhammed’in (s.a.s.) kavmini uyarmayı amaçlamaktadır. Kur’ân kıssaları insanlara yaratıcıyı sevme ve ona şirk koşmama, bütün fiillerini O’nun rızası için yapma, gönderilen elçilere itaat etme, namazı kılma, iffetli olma, emanete riayet etme vb. güzel amelleri telkin ederek insanları iman edenlerin mükafatlandırılacağı ve iman etmeyip kötü işler yapanların da cezalandırılacağı mesajı ile uyarmayı hedeflemektedir.⁹³ Kıssaların muhatabına verdiği önemli mesajlardan biri de kötü işler yapan kimselerin cezalandırılmadan önce iyi işler yapmaya davet edildiğini, onlara kendilerini düzeltmeleri için fırsat tanındığını bildirmektir. Kötü fillerden kendini geri çekmeyenlerin ise cezalandırıldığı mesajıyla muhatabına iyilik yolunda gitmelerini için bir ders vermektir.⁹⁴

1.2.2.5. İnananları şeytanın vesveselerinden sakındırma

Kıssaların gayelerinden biri de tüm insanlığı şeytanın oyun ve tuzaklarından sakındırma. Kur’ân, şeytanın ilk insan yaratıldığından bu yana insanoğlunu vahyin yolundan uzaklaştırmak için tüm gayretiyle çalıştığını ve kıyamete kadar buna devam

⁸⁹ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açısından Kur’ân Kıssaları*, 104.

⁹⁰ el-En’âm 6/33-34.

⁹¹ Kılıç, “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”, 95; Şimşek, *Kur’ân Kıssalarına Giriş*, 79.

⁹² Şengül, *Kur’ân Kıssaları Üzerine*, 316.

⁹³ Turgay, “Kur’ân Kıssaları”, 71; Zeydân, *Kıyasü’l-Kur’ân*, 6.

⁹⁴ Çelik, “Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur’ân Kıssaları”, 64.

edeceğini Hz. Âdem'in (a.s.) kıssasıyla inananlara anlatmaktadır.⁹⁵ Kur'ân'da kıssalar aracılığıyla şeytanın insanlar için kurduğu tuzaklara karşı inananlara uyarılarda bulunmakta, şeytanın oyunlarına kananların sonunda cezalandırılacağı belirtilmektedir.⁹⁶

1.2.3. Kıssaların Kaynağı ve Tarihi Gerçekliği

Kıssalar Kur'ân'ın bir parçasıdır. Kur'ân'daki diğer tüm malumât gibi kıssaların kaynağı da vahiydir.⁹⁷ Vahyin indirildiği dönemde müşrik Araplardan başlayarak, tarih boyunca oryantalistler de Kur'ân'ın Allah'ın indirdiği vahiy olduğunu kabul etmemeleri sebebiyle Kur'ân'daki bilgilerin kaynağını tespit etme gayreti içerisine girmişlerdir. Kıssaların Kitâb-ı Mukaddes'teki kıssalarla benzerlik taşıdığı gerekçesiyle Kur'ân kıssalarının kaynağının Kitâb-ı Mukaddes olduğunu iddia etmişlerdir.⁹⁸

Kıssaların içeriği Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şahsî tecrübesiyle bilmesinin mümkün olmadığı bilgilerle doludur. Hz. Peygamber (s.a.s.) okur-yazar olmadığı gibi birilerinden ders aldığı da vâki değildir.⁹⁹ Kitâb-ı Mukaddes de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonraki süreçte Arapçaya çevrilmiştir.¹⁰⁰ Bununla birlikte Kur'ân'daki kıssaların pek çoğu Tevrat ve İncil'de bulunmamaktadır. Aynı kaynaktan beslenmeleri sebebiyle kıssaların ortak olması olağandır ancak içeriğindeki uslûb ve temalarda farklılıklar bulunmaktadır.¹⁰¹ Kur'ân kıssalarında tevhid merkezli bir olay örgüsü varken Tevrat'taki kıssalarda tahrif edilmesi nedeniyle Yahudilerin kutsallığını vurgulayan “seçilmiş halkı” esas alan bir ana tema bulunmaktadır. Anlatımda mucizenin ön planda olduğu mitolojik öykü formu kullanılmıştır. Tevrat'ta ve diğer

⁹⁵Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2013), 211.

⁹⁶ Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 105-106.

⁹⁷ Zeydân, *Kıssâ'l-Kur'ân*, 5; Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*, 35; Abbas, *Kaşaşü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 43; Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, 11.

⁹⁸ Şengül, “Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri”, 173.

⁹⁹ el-Ankebût 29/48; el-A'râf 7/157-158.

¹⁰⁰ Yasin Meral, “Yahudi Bilgin Saadta Gaon'un (ö.942) Eserlerinde İslamî Unsurlar”, *Belleten Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu LXXX/287* (Ankara 2016), 27; Ferruh Kahraman, “Tefsirde Kitab-ı Mukaddes'in Tahrifi Meselesi: II (Tahrif Kelimesinin Müradifleri Bağlamında)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi* 41 (Ocak 2015), 225.

¹⁰¹ Necdet Çağıl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım* (Ankara: Araştırma Yayınları/Ankara, 2005), 234; Bahattin Dartma, “Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/18 (2003), 172; Mertoğlu, “Kıssa”, 5/5/171.

kitaplarda kıssaların anlatımında tarihî olaylar kronolojik bir sıraya sahipken Kur'ân kıssalarında kronolojik bir sıralama gözetilmemekte, amaçlanan mesajın dışında kalan bilgilere kıssada yer verilmemektedir.¹⁰²

Kur'ân, kıssaları tarihî olaylardan farklı bir uslûpla ele almıştır. Muhatapları tarafından detay ve hakikî boyuttan yoksun biçimde bilinen kıssaları zaman, mekân, şahıs odağından çıkarıp detaylarda boğmadan edebî özelliklerle serdederek kıssalardaki hakikâtleri dinî bir mesaj ile sunmuştur.¹⁰³

18. yüzyıldan itibaren Batı'da Kitâb-ı Mukaddes'i mitolojik öğelerden arındırma çabası, gerileme ve düşüş içerisinde olan İslâm aleminde de yenilik ve reform arayışında olan çevreleri, Kur'ân'daki kıssaların da bu bağlamda değerlendirilmesinin mâkul ve elzem olduğu görüşüne yönlendirmiştir. Bu görüşün önde gelen savunucuları Hindistan'da S. Ahmed Han, Mısır'da Muhammed Abduh ve görüşünü sistemleştirme amacıyla müstakil bir kitap kaleme alan Muhammed Ahmed Halefullah'tır.¹⁰⁴ Bu ilim adamlarının ortak görüşleri, Kur'ân kıssalarının tarihi gerçekliğinin olma zorunluluğunun olmadığıdır. Halefullah bir adım daha ileri giderek Kur'ân kıssalarında mitolojik öğelerinde bulunduğunu iddia etmektedir.¹⁰⁵

Kur'ân kıssalarının mitolojik öğeler barındırdığı ve tarihi gerçekliğinin olmadığı görüşünü savunurken kıssaları edebi tür yönü ile ele alarak tarihi boyutunu arka plana atan ilim adamlarının, Kur'ân'da anlatılan tarihi olaylara 'kasas' denilmesi hâdiselerin yaşanmış, gerçek olduğunu anlatma amacına hizmet etmekte olduğunu göz ardı etmektedirler. Kıssalar için yaşanmış veya hayal ürünü olayları barındıran 'hikâye' kelimesi kullanılmamıştır. Kıssalar hakkında Kur'an'da 'nebe'' kelimesi zikredilmiştir. Nebe' kavramını da gerçekleşmiş olaylar ve gerçek haberler için kullanılmaktadır. Bu nedenle kıssalar için mitolojik öğeler barındırması söz konusu olmadığı açıktır.¹⁰⁶

¹⁰² Şemsettin Işık, "Hz. Süleyman Kıssasının Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015), 226; Kadir Polater, "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûsuf Kıssası", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/3 (2007), 47; Çağıl, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes Mukayyesine Özgün Bir Yaklaşım*, 234-235.

¹⁰³ Zeyveli, "Kur'ân Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mu'cizeler", 103.

¹⁰⁴ Eser, bir doktora tezidir. Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-kaşâşî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Kral I. Fuâd Üniversitesi(Kahire), Doktora Tezi, 1947).

¹⁰⁵ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*, Çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu, 2012), 43.

¹⁰⁶ Detaylı bilgi için bk. Şengül, "Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri", 174-183.

Kıssaların anlatımında zaman ve mekân unsuruna pek yer verilmemesine karşın 19. yy'da yoğunlaşan arkeolojik çalışmalarda elde edilen kalıntıların verdiği bilgiler ile Kur'ân'ın kıssalarda verdiği bilgiler arasında uygunluk ve örtüşme bulunmaktadır. Bu durum Kur'ân'da anlatılan kıssaların tarihte fiilen gerçekleşmiş hâdise ve kıssalardaki şahısların gerçek kişiler olduğunun çarpıcı birer göstergesidir.¹⁰⁷ Kıssaların gerçek hâdiseler olduğu hususu bu bilgilere muhtaç değildir. Allah'ın evrene uyguladığı sünnetullahın Kur'ân'ı desteklemesi olağan bir durumdur. Yine de bu durumun kıssaların gerçek olmadığını seslendirenlere bir cevap olması hususu önem arz etmektedir.

1.2.4. Kıssaların İslam Hukukundaki Yeri

Hukuk tüm toplumlarda, toplumsal düzenin muhafazasını hedefleyen bir sistemdir. O, bireyin haklarını korumak, sorumluluklarının sınırlarını çizmek ve toplumun mevcudiyetini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için kurulmuş bir sistemdir. İslâm dini de kendine has, hayatın bütün alanını kuşatan bir hukuk sistemine sahiptir.¹⁰⁸ Tüm hukuk sistemleri gibi İslam hukukunun da beslendiği kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynakların başında Kitap yani Kur'ân gelmektedir. Onun en önemli kaynak oluşu dinin sahibi Allah tarafından gönderilmiş olması sebebiyledir. Kıssalar, Kur'ân'nın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle Kur'ân kıssaları da İslam hukukunun başvurabileceği bir kaynaktır.¹⁰⁹

Kur'an'da kıssalar farklı amaç ve hedefler dikkate alınarak zikredilmiştir. Bu bağlamda bazı âyetlerin¹¹⁰ delaletiyle Kur'ân'da kıssaların anlatılma sebepleri arasında hukuki gerekçelerin olduğu belirlenmiştir.¹¹¹ Kur'ân, Hz. Muhammed'e (s.a.s.) geçmiş peygamberlerin yolunu takip etmesini emretmiştir.¹¹²

İslam Hukuku, Kur'ân âyetlerinden farklı yollarla hüküm çıkarmaktadır. Bazı âyetler emir ve yasaklama fiilleriyle hüküm bildirdiği için "ahkâm ayetleri" olarak adlandırılmıştır. Ahkâm ayetleri İslam hukukunun temelini oluşturmaktadır. Ahkâm

¹⁰⁷ Dartma, "Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'an Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair", 172.

¹⁰⁸ Abdullah Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 26.

¹⁰⁹ Zekiyuddin Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev.İbrâhim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 281.

¹¹⁰ el-Mâide 4/105; el-Hicr 15/123; en-Nûr 24/34.

¹¹¹ Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*, 99.

¹¹² el-En'âm 6/90.

âyetleri doğrudan hüküm bildiren ve doğrudan bir hüküm beyan etmeyen ancak istinbât yoluyla hüküm elde edilebilen âyetler olarak ikiye ayrılmıştır. Kıssa âyetlerinden çoğunlukla istinbat yoluyla hüküm elde edilmektedir.¹¹³

Kıssalardan elde edilen hükümler, “şer‘u men kablênâ” delili içerisine dâhil edilmiştir.¹¹⁴ Kıssalar, İslâm hukuk usulünde tâlî delil kapsamında değerlendirilmiştir.¹¹⁵ Kıssaların şer‘u men kablênâ delili içerisinde yer alması sebebiyle aşağıda şer‘u men kablênâ hakkında kısa bilgi verilecektir.

1.2.4.1. Şer‘u men kablênâ

Sözlükte “bizden öncekilerin şeriatı” manasına gelen şer‘u men kablênâ ifadesi fıkıh usulünde, Hz. Muhammed’den (s.a.s.) önce gelmiş peygamberler aracılığıyla bildirilen dinî hükümlerin Müslümanlar açısından geçerli ve bağlayıcı olup olmadığını ele alan delildir.¹¹⁶

Usul bilginlerinin tamamı, Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerinde zikredilmeyen önceki peygamberlerin ilâhî tebliğlerinin, Müslümanlar için geçerliliğinin ve bağlayıcılığının olmadığı hususunda ittifak etmiştir.¹¹⁷

İslâm dini, önceki dinlerde bulunan ibadet, ceza ve muamelâta dair hükümlerin bir bölümünü kaldırmış, belli bir bölümünü değiştirerek veya muhtevasını koruyarak devam ettirmiştir. Bir bölümü için ise herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹¹⁸ Buradan hareketle Kur’ân’da ve sünnette geçen önceki peygamberlerin ilâhî tebliğlerindeki hükümlerin hüccet değeri açısından üç gruba ayrıldığı görülmüştür: Neshedilen hükümler, neshedilmeyen hükümler ve neshedilip edilmediği hakkında delil bulunmayan hükümler.¹¹⁹

¹¹³ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân* (Dâr ihyâi’l kütübi’l arabiyye, 1957), 2/3-4; Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları*, 67; Bedreddin Çetiner, “Ahkâmü’l-Kur’ân”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/551; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2016), 57.

¹¹⁴ Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları*, 81.

¹¹⁵ Mustafa Kayhan, “Hz. İbrâhim Kıssasının Şer‘u Men Kablênâ Açısından Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019), 2/330.

¹¹⁶ Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fî usûli’l-fikh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale Nâşirun, 2015), 247; Vehbe Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli’l-fikh* (Dimeşk: Dâru’l-fikr, 2017), 101; İbrahim Kâfi Dönmez, “Şer‘u Men Kablênâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/15.

¹¹⁷ Dönmez, “Şer‘u Men Kablênâ”, 39/16.

¹¹⁸ Mustafa Kayhan, “Kur’ân Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Temmuz 2013), 143.

¹¹⁹ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Uşûlü’s-Serahsî* (Beyrut: Dâru’l-mârifet, 1975), 1/20.

1.2.4.1.1. Neshedilen hükümler

İslâm ulemâsı önceki şeriatlerden Kur'ân ve sünnet aracılığıyla bize ulaşan ve neshedilen hükümlerin, Müslümanlar üzerinde bağlayıcılığının olmadığı hususunda fikir birliği içindedir. Örneğin, “*Yahudilere mahsus olmak üzere bütün turnaklı hayvanları haram kıldık. Sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları ya da kemiğe karışan yağlar hariç olmak üzere, sığır ve koyunun ise iç yağlarını onlara haram kıldık. Taşkınlıkları yüzünden onları böyle cezalandırdık...*”¹²⁰ âyetinde zikredilen yiyeceklerin Müslümanlara haram kılınmadığı noktasında görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bu âyette yasağın taşkınlıkları sebebiyle Yahudiler için konduğu bildirilmiştir. Bir önceki âyette¹²¹ ve diğer delillerde Müslümanlar için yasaklı yiyecekler sıralanırken bunlar yer almamaktadır. Sünnette bu hükümlere örnek olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve ümmetine ganîmetin helal kılınması¹²² gösterilebilir.¹²³

1.2.4.1.2. Neshedilmeyen hükümler

İslam bilginleri önceki şeriatlerden Kur'ân ve sünnet aracılığıyla bize ulaşan, neshedilmeyen ve geçerli olduğuna dair delil bulunan hükümlerin, Müslümanlar için de bağlayıcı olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Bu hükümlere örnek olarak, “*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı*”¹²⁴ âyeti verilebilir. Geçmiş ümmetlerde var olan oruç ibadetinin İslam ümmeti için de geçerli olduğu bildirilmiştir.¹²⁵

Neshedilen hükümlerde olduğu gibi burada da Kur'ân ve sünnet ile hüküm hakkında beyân bulunmaktadır. İlgili Âyet ile İslam toplumu için orucun farz olduğu bildirilmiş geçmiş ümmetlerde de bu emrin olduğu haber verilmiştir. Alimler bu hükümlerin Kur'ân ve sünnet ile beyân edildiği için geçerli olduğu hakkında da ittifak etmişlerdir.

¹²⁰ el-En'âm 6/146.

¹²¹ “*De ki: “Bana vahyedilende, murdar et (meyte) veya akıtılmış kan yahut domuz eti -ki pislüğün kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanmış bir şey bulamıyorum. Ama biri zanda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça (yiyebilir). Çünkü rabbın bağışlayan ve esirgeyendir.”*” el-En'âm 6/145.

¹²² Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-, *el-Câmi 'u's-şahîh* (Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 2017), “Teyemmüm”, 1 (No. 335).

¹²³ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-islâmî* (Dimeşk: Dâru'l Fikr, 2015), 2/143; Fahrettin Atar, *Fıkah Usûlü* (İstanbul: İFAV, 2016), 136-137.

¹²⁴ el-Bakara 2/183.

¹²⁵ Abdülkerîm Zeydân, *el-Vecîz fi usûli'l-fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 2015), 247; Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 280.

Kıyas da neshedilmeyen hükümlere örnek olarak verilebilir. Kitab-ı Mukaddes'te de kıyasın var olduğu ve uygulanmasının emredildiği bildirilmektedir.¹²⁶ İslam ümmeti için kıyas ise ilgili hadislerle¹²⁷ ispatlanmıştır. İsrâiloğulları hakkında kıyasın emredildiğini bildiren ve neshedilip neshedilmediği bildirilmeyen âyet¹²⁸ ile de desteklenmiştir.

İslâm'da var olan başörtüsü emrinin de semavî dinlerde var olduğu bilinmektedir.¹²⁹ Kitab-ı Mukaddes'e göre Yahudi kadınların kulaklarına küpe takmaları, ellerine yüzük, kollarına bilezik takmaları ziynet eşyası sayılarak gizlenmesi gerekmektedir. Kitab-ı Mukaddes'te başörtüsünden doğrudan bahsedilmese de kadınların yüzünü peçeyle örtmesine vurgu yapılmıştır. Tarif edilen kadın figürlerinde başörtüsünün var olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰ İslam toplumu için başörtüsü emri Kur'ân âyeti¹³¹ ile getirilmiştir. Önceki ümmetlerde de olması başörtüsü emrinin neshedilmeyen hükümlerden olduğunu göstermektedir.

1.2.4.1.3. Neshedilip edilmediği belirtilmeyen hükümler

Diğer semavî dinlerde olan, Kur'ân'da veya Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde yer alan ancak kabul edildiğine veya neshedildiğine dair bir delil bulunmayan ve Müslümanlar için bağlayıcı olup olmadığı da bildirilmeyen hükümler konusunda usul âlimleri görüş ayrılığı içerisindeydi.

Hanefîlerin çoğunluğuna, Malikî, bazı Şâfiî alîmlerine ve Ahmed b. Hanbel'in iki görüşünden tercih edilenine göre bu hükümler Müslümanlar için geçerli ve bağlayıcıdır. Mu'tezile, Zâhirîler, Şîa, Şâfiî mezhebinde sahih sayılan görüşe ve Ahmed b. Hanbel'den diğer görüşüne göre ise bu hükümler geçerli ve bağlayıcı değildir.¹³²

¹²⁶ “Kitab-ı Mukaddes” (Erişim 11 Aralık 2023), Çık. 21:13-21:14 Lev. 24:17.

¹²⁷ Buhârî, “Diyât”, 24, 31; Dârimî, “Diyât”, 7.

¹²⁸ el-Mâide 5/45.

¹²⁹ “Kitab-ı Mukaddes”, Yar. 24:65-38:14.

¹³⁰ Pari Alaskarova, *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü (Yahudilik- Hristiyanlık- İslamiyet)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 23-26.

¹³¹ en-Nûr 24/31,60; el-Ahzâb 33/59

¹³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min 'ilmi'l-uşûl* (Kahire, 1992), 253; Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fikh* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 1/188-190; Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ Debûsi, *Takvîmü'l-edille fî'l-uşûl* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001), 253; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş Şîrâzi, *et-Tebsıra fî uşûli'l-fikh* (Dımeşk: Dâru'l-fikr, 1980), 285; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-islâmî*, 2/143-145; Abdullah Kahraman, *Fikh Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 226.

Bu kısım hükümlere muhâyee örnek olarak verilebilir. İnsanların üzerinde uzlaşıp razı oldukları durum/şey mânasına gelen¹³³ muhâyee İslâm hukunda “menfaatlerin taksim edilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁴ Hz. Sâlih’in (a.s.) kavmi Semûd’un suyu dönüşümlü kullanma kâidesini ihlâl etmesinden söz eden âyetler muhâyenin meşruiyetine delil olarak kabul edilmiştir.¹³⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabenin Bedir seferinde bir deveyi üç kişi paylaşarak sırayla binmeleri de nakli deliller arasında sayılmaktadır.¹³⁶

Kıssaların şer’u men kablenâdan daha şâmil olduğunu söyleyebiliriz. Kıssalarda geçmiş kavimlere ait içtimaî, iktisadî ve hukukî bilgilerin büyük bir çoğunluğunu içerir. Şer’u men kablenâ ise geçmiş kavimlerin sadece hukuklarıyla ilgilenen bir delildir. İslam hukuku açısından kıssalar ele alındığında şer’u men kablenâ, kıssaların içinde barındırdığı hukuka dair hükümleri değerlendirmeye yetkin bir delildir.

1.2.5. Kıssalardan İstinbât Edilen Hükümlerin Hukuki Değeri

Kur’ân âyetlerinin sübûtu kat’îdir. Ancak âyetlerin ihtiva ettiği hükümlere delâleti kat’î veya zannî olabilir. Âyet birden fazla anlam ifade ediyorsa veya farklı şekillerde te’vil veya tefsir edilebiliyorsa, o âyetin hükme delâleti zannîdir. Âyet tek bir mânaya geliyorsa hükme delâleti kat’îdir.¹³⁷

Kur’ân kıssaları, vahiy ürünü olmaları sebebiyle onlarda zikredilenler kesindir sübûtu kat’îdir. Buna karşın zaman, çevre, ihtiyaçların değişkenliği ve ferdî anlayış farklılıkları gibi nedenlerle ve en önemlisi içtihadı konu olmaları yani beşerî aklın ürünü olmaları sebebiyle farklı çağlarda içerdikleri yorum ve mânalar açısından kesinlik arz etmezler. Kıssa âyetleri İslam âlimleri tarafından İslâm toplumunun ihtiyaç ve problemleri sebebiyle içtihadı konu edilmiş ve onlardan hüküm istinbât

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/183.

¹³⁴ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beirut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2000), 8/682; Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr* (Lübnan: Dâru'l Fikr, 1970), 9/455.

¹³⁵ eş-Şuarâ 26/155-159; el-Kamer 54/28-31.

¹³⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *Sîret-i İbn Hişâm* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018), 2/264.

¹³⁷ Zeydân, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, 150; Zuhaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-islâmî*, 2/32; Şâban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 80.

edilmiştir. Kıssa âyetlerinin delâleti zannî olmaları ve ictihada konu olmaları nedeniyle kıssa ayetlerinden istinbât edilen hükümler de zannîdirler.¹³⁸

İslâm âlimleri, kıssalardaki namaz, oruç, zekat ve hacla ilgili âyetleri aslî delil olarak değil tâlî veya ikinci delil yani pekiştirmek ve kuvvetlendirmek için delil olarak zikretmektedirler. İbadetlerin farzıyyetini açıklayan nas kâfi iken İslam hukukçularının kıssa âyetlerini yardımcı delil olarak kullanmaları, onların da tâlî derecede hukuk için delil olabileceğini göstermektedir.¹³⁹

Kıssaların çoğunlukla tâlî delil olarak kullanılmasının yanı sıra, fukaha kıssaları aslî delil olarak da kullanmıştır.¹⁴⁰ Örneğin, ihtiyârî ibadet olan itikâfa girmenin meşru olduğunun bir delili Bakara sûresindeki Hz. İbrâhim (a.s.) ve Hz. İsmâil'in (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...*Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun...*”¹⁴¹ âyetindeki “âkifin-ibadete kapananlar (itikâf edenler)” kelimesidir. Cessâs (ö.370/980), itikâfa girmenin meşruiyetinin delili olarak Kur’ân’dan bu âyeti delil olarak kabul etmiştir.¹⁴²

1.3. Bakara Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Bakara sûresi medenî bir sûre olup 286 âyettir. Bu özelliği ile âyet sayısı bakımından Kur’ân’ın en uzun sûresidir. İbn Abbas (ö. 687-688), Mücâhid (ö. 721), Hasan Basrî (ö. 728), Katâde (ö. 735), Mukâtil (ö. 767) ve birçok âlimin görüşüne göre Medîne’deinen ilk sûredir. Bir kısım âlimler ise bir âyeti¹⁴³ dışında medenî olduğu görüşündedir.¹⁴⁴ Sûrenin nüzul süresi tüm Medîne devrini kapsamaktadır ayrıca Kur’ân-ı Kerim’in son inen ayetinin¹⁴⁵ de bu sûrede bulunduğu rivâyet edilmiştir.¹⁴⁶

¹³⁸ Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları*, 91-94.

¹³⁹ Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları*, 179.

¹⁴⁰ Acar, *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları*, 179.

¹⁴¹ el-Bakara 2/125.

¹⁴² Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtaşari’t-Tahâvî* (Mekke: Dâru’s-Sirâc, 2010), 1/297-299.

¹⁴³ el-Bakara 2/281.

¹⁴⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dar İbn Hazm, 2015), 37; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrut: Dâr İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1999), 2/249.

¹⁴⁵ el-Bakara 2/281.

¹⁴⁶ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdurrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muhârrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422), 1/81.

Sûre, ismini Hz. Mûsâ (a.s.) döneminde İsrâiloğulları arasında işlenen fâili meçhul bir cinayet sonrası anlaşmazlığa düşen kavmin Hz. Mûsâ'ya (a.s.) müracaat etmesi sonucu Allah'ın kendilerinden bir inek kurban etmelerini istemesi üzerine kendilerine emredilene lüzumu olmayan sorularla neredeyse emri yerine getirmeyecek bir duruma geldiklerini anlatan ayetlerden almıştır.¹⁴⁷

1.3.2. Sûrede İşlenen Konular

Bakara sûresi çok zengin konu içeriğine sahiptir. İşlediği konular bakımından Kur'ân-ı Kerim'in geniş ve kapsamlı bir özeti gibidir. Ahkamla ilgili âyetler sûrenin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Sûre akâid, insanın yaratılışı ve namaz, kıblenin değişmesi, oruç, sadaka, hac, evlilik, talak, nafaka, iddet, borçların kaydedilmesi gibi ahkamla ilgili konuları işlemektedir. Sûre, Medîne döneminin neredeyse tamamı süresince indirilmesi nedeniyle İslam toplumunun teşekkülü aşamasında Müslümanların ihtiyacı olan sosyal ve ibadet hayatlarını düzenleyecek ahkâmı içermektedir.¹⁴⁸

Sûrenin temelde üç hedefi vardır. Birincisi, iman esaslarını beyan edip tevhîd anlayışını ortaya koymak; ikincisi Kur'ân-ı Kerim'i beyân etmek ve bu hidâyete karşı gelenlerin konumunu bildirmek;¹⁴⁹ üçüncüsü, yeni kurulan İslâm devletinin mensupları olan Müslümanların kendilerine has kurallarını açıklayıp komşuları olan İsrâiloğullarının kendi dinlerini yaşama hususunda düştükleri hataları anlatarak Müslümanları uyarmak.¹⁵⁰

Müslümanlar hicretten sonra yeni devlet kurarak dini yaşantısını bireysel yaşamdan toplumu kapsayacak bir yaşantı haline dönüştürme gayreti içine girmişlerdir. Toplumun iklimine İslam'ın yerleştirilmesi hukuka dair hüküm bildiren âyetlerin gelmesi ile başlamıştır. Bu mânada Bakara sûresi de Müslümanlara İslâm'ın sadece zihinde ve kalpte kalan bir düşünce faaliyeti olmadığını bilakis hayatın içinde belirli kurullarla yaşantılarını tanzim ettiğini göstermiştir. Müslümanların Fâtiha sûresinde Allah'tan istedikleri doğru yola ulaştırmanın ne olduğu bu sûrede detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.¹⁵¹

¹⁴⁷ el-Bakara 2/67-73.

¹⁴⁸ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr* (Dâru's-Sâbûnî, 1997), 23.

¹⁴⁹ el-Bakara 2/185.

¹⁵⁰ Emin Işık, "Bakara Sûresi", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/527.

¹⁵¹ Işık, "Bakara Sûresi", 4/527.

Bakara sûresi Allah'ın varlığını ve birliğini, kudretinin her şeyin üzerinde olduğunu yoğun bir şekilde anlatmaktadır. Medîne'ye yeni hicret etmiş Müslümanlara komşuları olan İsrâiloğullarının düştükleri yanlışlara düşmemeleri için de onların tarihi yaşanmışlıklarından misaller getirmiştir. Aynı zamanda Müslümanların sosyal hayatlarını tanzim edecek çok sayıda hüküm barındıran âyetleri haizdir.

1.3.3. Bakara Sûresinde Anlatılan Kıssalar

Bakara sûresinde kıssalar 67 âyette anlatılmaktadır.¹⁵² Kıssa âyetlerinin sûredeki âyet sayısına oranı % 23,4'tür. Bu durum, Kur'ân'nın en çok âyet sayısına sahip sûrenin dörtte birine yakınının kıssa âyetlerinden oluştuğunu göstermektedir.

1.3.3.1. Hz. Âdem (a.s.) kıssası

Hz. Âdem (a.s.) kıssası Kur'ân'da kesitler halinde pek çok defa anlatılan kıssalardandır. Kıssanın Kur'ân'da anlatımı sûrelerin iniş sırası dikkate alındığında Sâd,¹⁵³ A'râf,¹⁵⁴ Tâhâ,¹⁵⁵ İsrâ,¹⁵⁶ Hicr,¹⁵⁷ Kehf¹⁵⁸ ve Bakara¹⁵⁹ sûreleri şeklindedir.¹⁶⁰ Kur'ân-ı Kerim'de bu kıssanın üç farklı noktadan ele alındığı görülmektedir.

Birincisi, Hz. Âdem'in (a.s.) değersiz topraktan yaratılması ve kâmil hale gelinceye kadarki süreç anlatılarak Allah'ın kudretine vurgu yapılmaktadır.

İkincisi, topraktan yaratılmasına karşın onun ve zürriyetinin varlıkların en yüksek mertebesindeki halifelik makamının sahibi olması ve Allah'ın onlara verdiği akıl nimetini kullanmaları ve yeryüzünde Allah'ın hükümlerini uygulamaları sebebiyle değerli olduklarına dikkat çekilmektedir.

Üçüncüsü ise, Hz. Âdem'in (a.s.) peygamberliği meselesidir.¹⁶¹

Bu kıssayı anlatan âyetlerin çoğu Mekke döneminde indirilmiştir. Allah Teâlâ kullarına ilk insanın yaratılışını ve onun yaşadığı akıl sahiplerine ibret verici olayları

¹⁵² el-Bakara 2/30-39, 49-61, 63-74, 83-84, 87, 92-93, 102-103, 108, 116, 118, 124-133, 243, 246-253, 258-260.

¹⁵³ Sâd 38/71-85.

¹⁵⁴ el-A'râf 7/10-27.

¹⁵⁵ Tâhâ 20/115-123.

¹⁵⁶ el-İsrâ 17/61-65.

¹⁵⁷ el-Hicr 15/26-43..

¹⁵⁸ el-Kehf 18/50-51.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/30-39.

¹⁶⁰ Ali Akpınar(ed.) vd., *Hayat Rehberi Kur'ân Konulu Tefsir* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 2/88.

¹⁶¹ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/359.

anlatarak tevhid inancını kalplerinde pekiştirmiştir. Medine döneminde inen Bakara sûresinde işlenen Hz. Âdem (a.s.) kıssasında ise öncelikli muhatap Yahudiler ve münafıklardır.¹⁶² Allah kıssa ile Yahudilere ve münafıklara şeytana değil, kendi kitaplarından özelliklerini çok iyi bildikleri son peygambere itaat etmelerini ve Müslümanlarla aralarında olan sözleşmeyi bozmamalarını emretmiş, bu kıssayla onları uyarmış ve şeytanın düştüğü hataya düşmemelerini istemiştir.¹⁶³

Hz. Âdem (a.s.) kıssası Kur'ân-ı Kerim'de pek çok yerde anlatıldığı için muhtevası geniş bir kıssadır. Kıssanın tamamını anlatmanın çalışmamızın sınırlarını aşacağı nedeniyle kıssanın Bakara sûresinde geçen ilgili kısımlarına değinilerek kısa bir anlatım yapılacaktır.

Kur'ân'ın ifadesi ile Allah'ın Hz. Âdem'i (a.s.) yaratmadan önce meleklerine *“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım”* buyurduğu meleklerin de *“...orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?”*¹⁶⁴ diyerek cevap verdikleri anlatılmaktadır. Kaynaklarımızda meleklerin bu sorusunun maksadı üzerine tartışılmıştır. Temelde üç görüşün çoğunlukta olduğu görülmektedir. İlki yeryüzünde insanlardan önce cinlerin yaşadığı ve orada fesat ve bozgunculuk çıkardıkları sebebiyle melekler Allah'ın halife yaratacağım demesi üzerine bu soruyu sordukları görüşüdür. İkincisi Allah Teala cehennemi yarattığında meleklerin buraya gireceklerin kim olduklarını sormaları üzerine Allah Teala'nın yeryüzünde bozgunculuk yapanların gireceğini söylemesi sebebiyle bu soruyu sordukları görüşüdür. Üçüncüsü ise meleklerin soruyu konu hakkında bilgileri olduğundan değil cevabın hikmetini öğrenmek için sordukları görüşüdür.¹⁶⁵ Âyetteki 'halife' kelimesi de dikkatleri çekmektedir. Kelimenin burada *‘Allah'ın vekili, Allah'ın emir ve nehiyelerini yeryüzünde uygulayan, insanları eğiten, terbiye eden ve onlara hükmeden, yeryüzündeki diğer canlılardan üstün olan ve onlara hükmeden*¹⁶⁶ manasında kullanılmıştır.

¹⁶² Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/88; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezid el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Dar Hicr, 2001), 1/466; Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl* (Beyrut: Dar İbn Kesîr, 2013), 1/78-79.

¹⁶³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, (trc.) Abdulvehhab Öztürk, *Sîret-i İbn Hişâm* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018), 1/534.

¹⁶⁴ el-Bakara 2/30.

¹⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/468-470.

¹⁶⁶ Bolay, “Âdem”, 1/360.

Hız. Âdem'i (a.s.) yarattıktan sonra Allah'ın ona varlıkların isimlerini öğrettiği ve ona ilim öğrenme becerisi, eşyaya hükmetme yetisi verdiği¹⁶⁷ beyân edilmiştir. Sonrasında meleklerle eşyanın isimlerinin sorulduğu, meleklerin ise bilmediklerini ve Allah'ın kendilerine bildirdiği ilimden başkasını bilemeyeceklerini ikrar ettikleri anlatılmaktadır. Allah'ın emriyle Hız. Âdem (a.s.) varlıkların isimlerini meleklerle bildirmiştir. Hız. Âdem'in (a.s.) meleklerden daha üstün olması bu yeteneği sebebiyledir.¹⁶⁸ Daha sonra meleklerle Hız. Âdem'e (a.s.) tahiyat, saygı, inkıyâd secdesi yapmaları emredilmiştir.¹⁶⁹ Melekler kulluğun bir gereği ve Allah'a itaat ettiklerinin bir göstergesi olarak Hız. Âdem'e (a.s.) secde ettikleri iblisin ise, kibirlenerek secde etmekten imtina ettiği zikredilmiştir. İblisin kendisinin ateşten Hız. Âdem'in (a.s.) de topraktan yaratılmış olmasını delil getirip kendisinin daha hayırlı olduğunu söyleyerek¹⁷⁰ secde etmediği ve kafirlerden olduğu beyan edilmiştir. Bu sebeple de iblis Allah'ın rahmetinden kovulmuştur.¹⁷¹ Hız. Âdem (a.s.) ise eşiyile birlikte cennete yerleştirilmiş, iblis de Allah'tan kıyamete kadar âdemoğlunu yolundan çevirmek gayesi için mühlet istemiştir. Allah'ın da ona bu mühleti verdiği¹⁷² anlatılmaktadır.¹⁷³

Hız. Âdem (a.s.) ve eşi cennette buldukları süre zarfında bir ağaca yaklaşmamakla emrolunmuşlardır.¹⁷⁴ Ancak iblisin kendilerine sonsuz yaşama ulaşma vaadine inanarak emroldukları şeyin aksine yasaklı meyveyi yedikleri ve bunun üzerine Hız. Âdem (a.s.) ve eşinin mahrem bölgelerinin açıldığı onların da cennet yapraklarıyla üzerlerini örttükleri ve Allah'ın Hız. Âdem (a.s.) ve eşini işledikleri hata sebebiyle cennetten çıkardıkları anlatılmaktadır. Bunun üzerine yeryüzüne iblisle düşman olarak indirilmişlerdir.¹⁷⁵ İslam alimlerinin bir kısmı Hız. Âdem'in (a.s.) yasak ağaçtan unutarak yediğini bilerek günah işlemediğini ayrıca Hız. Âdem'in (a.s.) şeytanın Allah adına yemin etmesine kandığını çünkü Allah adına yemin ederek yalan

¹⁶⁷ el-Bakara 2/31.

¹⁶⁸ Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/94; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Yayınları, 1997), 38.

¹⁶⁹ Zeydân, *Kıyasü'l-Kur'ân*, 10; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 1/427-428.

¹⁷⁰ el-A'râf 7/12.

¹⁷¹ Sâd 38/74-78.

¹⁷² el-A'râf 7/13-18.

¹⁷³ Zeydân, *Kıyasü'l-Kur'ân*, 11.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/35.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/36.

söylenebileceğini bilmediğini söyleyerek Hz. Âdem'in (a.s.) bilinçli bir hata yapmadığı görüşünü¹⁷⁶ dile getirmişlerdir.

Hz. Âdem (a.s.) hatasından dolayı pişmanlık duyarken Allah ona pişmanlığını dile getirecek kelimeler öğrettiği¹⁷⁷ bunun üzerine Hz. Âdem (a.s.) bu kelimelerle tevbe ettiği¹⁷⁸ ve tevbesini Allah'ın kabul ettiği beyan edilmiştir. Ancak bu durum yeryüzüne indirilmesine mâni olmamış, şeytanla düşman olarak yeryüzüne indirilmişlerdir.¹⁷⁹

1.3.3.2. Hz. Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları kıssası

Hz. Mûsâ (a.s.) sabır ve azîmde ileri giden ülü'l-azm peygamberlerdendir.¹⁸⁰ Kur'ân-ı Kerim'de ismi 136 defa geçen ve adı en çok zikredilen peygamberdir. Hz. Mûsâ'nın (a.s.) hayatından ibretlik kesitlerden Kur'ân-ı Kerim'de Mushaf sıralamasına göre Bakara,¹⁸¹ A'râf,¹⁸² Yûnus,¹⁸³ Kehf,¹⁸⁴ ardından Tâhâ,¹⁸⁵ Şuarâ,¹⁸⁶ Neml,¹⁸⁷ Kasas,¹⁸⁸ Mü'min,¹⁸⁹ daha sonra Zuhruf,¹⁹⁰ Duhân,¹⁹¹ Zâriyât¹⁹² sûrelerinde bahsedilmektedir.¹⁹³

Hz. Mûsâ (a.s.) kıssası mekkî surelerde anlatılırken Hz. Mûsâ'nın (a.s.) tevhid inancına Firavun ve halkını daveti, isrâiloğullarının geçmişteki inançlarını terk edip Allah'a iman etmeleri için verdiği mücadelesi işlenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Firavun

¹⁷⁶ Zeydân, *Kıyasü'l-Kur'ân*, 14.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/37.

¹⁷⁸ Mücahîd ve Katâde Hz. Âdem'e öğretilen kelimelerin A'râf 7/23'deki dua olduğunu söylediler. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3/466. "Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" el-A'râf 7/23 Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/511.

¹⁷⁹ Zeydân, *Kıyasü'l-Kur'ân*, 16.

¹⁸⁰ Muhammed Aruçi, "Ülü'l-Azm", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/294.

¹⁸¹ el-Bakara 2/49-87.

¹⁸² el-A'râf 7/103-170.

¹⁸³ Yûnus 10/75-94.

¹⁸⁴ el-Kehf 18/60-82.

¹⁸⁵ Tâhâ 20/9-98.

¹⁸⁶ eş-Şuarâ 26/10-67.

¹⁸⁷ en-Neml 27/7-14.

¹⁸⁸ el-Kasas 28/3-48, 76-81.

¹⁸⁹ el-Mü'min 40/23-54.

¹⁹⁰ ez-Zuhruf 43/46-56.

¹⁹¹ ed-Duhân 44/17-37.

¹⁹² ez-Zâriyât 51/38-40.

¹⁹³ Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/308; Hz. Mûsâ kıssası Kur'ân'da 34 sûrede geçmektedir burada ismini yazmadığımız diğer sûrelerde Mûsâ ismi kıssaya göndermek yapmak suretiyle geçmektedir Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/211.

ve halkı ile Kureyş topluluğu arasında ilişki kurulmuştur. Allah, Firavun ve halkını nasıl imtihan ettiyse şimdi de Kureyşlileri etmekte, tevhid inancına dönmeleri hususunda onlara ibret alsınlar diye Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kıssası ile uyarıda bulunmaktadır. Medenî sûrelerde ise Hz. Mûsâ'nın (a.s.) davetine karşı İsrâiloğullarının lakayt tavırları anlatılmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) davetine karşı Medîne'deki İsrâiloğulları da aynı şekilde samimiyetsiz bir tavır gösterdikleri için Kur'ân-ı Kerim geçmiş atalarının yaptıklarını onlara anlatarak onları uyarmıştır.¹⁹⁴

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Mûsâ'nın (a.s.) peygamberliğinden önceki hayatı ile ilgili anlatılan konular; Hz. Mûsa'nın (a.s.) Firavun'un rüyası sebebiyle İsrâiloğullarının doğan erkek bebeklerini öldürdüğü bir yılda doğması,¹⁹⁵ annesinin Allah'ın kalbine vahyetmesi ile bebeğini bir sandık içinde Nil'e bırakması¹⁹⁶ ve Firavun'un sarayındakiler tarafından bulunması sonrasında onlara sevimli gelmesi sebebiyle sarayda kalmasına karar verilmesi,¹⁹⁷ Firavun'un sarayında büyümesi,¹⁹⁸ İsrâiloğullarından birinin kıbtî biriyle tartışırken Hz. Mûsâ'nın (a.s.) İsrâiloğullarından olan adama destek çıkmak amacıyla kıbtîye vurması ve kıbtînin ölümüne sebep olması,¹⁹⁹ daha sonra Medyen'e gitmesi²⁰⁰ ve orada evlenmesidir.²⁰¹ Bakara sûresinde Hz. Mûsâ'nın (a.s.) daha çok peygamberliği süresince İsrâiloğullarıyla yaşadığı hâdiseler anlatılmaktadır

Mısır kralı Firavun bir gün rüyasında Beytü'l-makdis'ten çıkan bir ateşin Mısır'a geldiğini ve evleri yaktığını, Mısır halkına zarar verip yok ettiğini ancak İsrâiloğullarına zararının dokunmadığını görmüştür. Rüyanın tabirini yapanlar Firavun'a İsrâiloğullarından doğan bir bebeğin onun sonunu getireceğini, saltanatını yıkacağını söylemiştir. Bunun üzerine Firavun İsrâiloğullarının doğan her erkek bebeğin öldürülmesini emretmiş, bir süre sonra kendilerine hizmet edecek kimse

¹⁹⁴ Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/308-309.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/49; el-A'râf 7/141; İbrâhîm 14/6; el-Kasas 28/4.

¹⁹⁶ Tâhâ 20/38-39; el Kasas 28/7.

¹⁹⁷ el Kasas 28/8-9.

¹⁹⁸ Tâhâ 20/39.

¹⁹⁹ el Kasas 28/15.

²⁰⁰ Tâhâ 20/40.

²⁰¹ Tâhâ 20/40; el Kasas 28/27.

kalmayacak korkusuyla bir yıl öldürülmesine bir yıl sağ bırakılmasına karar vermiştir.²⁰² Hz. Mûsâ (a.s.) bebeklerin öldürüldüğü yılda doğmuştur.²⁰³

Hz. Mûsâ'ya (a.s.) peygamberlik verildikten sonra Allah'ın emri, kardeşi Hârûn ile Firavun ve halkını uyarmak ve tevhid inancına davet etmek için Medyen'den Mısır'a dönerek,²⁰⁴ Firavun'u Allah'a iman etmeye çağırması ve İsrâiloğullarının kendileriyle gelmelerine izin vermesini talep etmişlerdir.²⁰⁵ Ancak Firavun İman etmemiş ve İsrâiloğullarını da bırakmamıştır. Bunun üzerine Allah Hz. Mûsâ'ya (a.s.) geceleyin Mısır'dan çıkmalarını emretmiştir.²⁰⁶ Durumu fark eden Firavun ve ordusu Hz. Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğullarının peşine düşmüş ve güneş doğarken onlara yetişmiştir. İsrâiloğullarının yakalanma korkusuna kapılmalarının üzerine Hz. Mûsâ (a.s.) onlara Allah'ın mutlaka bir yol göstereceğini söyleyerek onları sakinleştirmeye çalışmıştır.²⁰⁷

Allah Hz. Mûsâ'ya (a.s.) Kızıldeniz'e âsâsı ile vurmasını emretmiştir. Hz. Mûsâ (a.s.) âsâyı vurduktan sonra Kızıldeniz yarılmış ve Hz. Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları denizden geçmişlerdir. Firavun ve ordusu da yarıktan geçmek için hareket ettiklerinde yarık İsrâiloğullarına onları Firavundan nasıl kurtardığını anlatarak onlara verdiği nimetleri hatırlatmakta Firavun'un düştüğü hataya düşmemeleri, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) davetine uymaları hususunda onlara uyarıda bulunmaktadır.

Hz. Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları, Firavun ve ordusundan kurtulup Tûr Dağı'nın çevresine çıkmışlardır. Hz. Mûsâ (a.s.), Allah ile kırk gece için sözleştiğinden kardeşi Hârûn'u (a.s.) İsrâiloğullarının başında bırakıp Allah ile görüşmek için Tûr Dağı'na gitmiştir. Bu görüşmede Allah'ın emir ve yasaklarının bulunduğu Tevrat'ı almış ve Allah'ın vasıtasız olarak kelâmını işitmiştir.²⁰⁸ Ancak Kur'an'ın ifadesi ile Hz. Mûsâ (a.s.) Tûr Dağı'ndayken İsrâiloğulları Samirî'nin teklifi üzerine yanlarında bulunan altınları eritip bir buzağı heykeli yaptılar ve ona tapmaya başladılar²⁰⁹. Hz. Hârûn'un (a.s.) uyarılarına rağmen geri adım atmamışlardır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ'ya (a.s.)

²⁰² el-Bakara 2/49.

²⁰³ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 1/646-649; Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 1/88; Harman, "Mûsâ", 31/209.

²⁰⁴ Tâhâ 20/41-43.

²⁰⁵ Tâhâ 20/47.

²⁰⁶ Tâhâ 20/77; eş-Şuarâ 26/52; ed-Duhân 44/23.

²⁰⁷ eş-Şuarâ 26/53-56.

²⁰⁸ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 52-53.

²⁰⁹ el-Bakara 2/51.

Allah İsrâiloğullarının yaptıklarını bildirmiştir.²¹⁰ Hz. Mûsâ (a.s.) kavmine gelerek neden buzağıya taptıklarını sorduğunda onlar da Samirî'yi suçlamışlardır. Samirî çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır.²¹¹ İsrâiloğulları ise, nefislerini öldürmekle emrolunmuşlardır.²¹² Bu emir ile buzağıya tapmayanlar tapanları öldürmüştür.²¹³

Hz. Mûsâ (a.s.), İsrâiloğullarının buzağıya tapmak suretiyle işledikleri günahlarından tevbe etmeleri için içlerinden yetmiş kişiyi seçerek Tûr Dağı'na Allah ile görüşmeye götürmüştür. İsrâiloğulları kendilerini biraz geri de bırakıp Allah ile görüşmeye giden Hz. Mûsâ'ya (a.s.) Allah'ı görmek istediklerini yoksa O'na inanmayacaklarını, O'nunla konuştuğundan şüphe ettiklerini²¹⁴ söylediler. Bunun üzerine Allah onlara yıldırım²¹⁵ ile azap etmiş²¹⁶ ardından onları tekrar diriltilip onlara nimetler bahşetmiştir.²¹⁷ Müfessirler, bu olaydan sonra Allah Teâlâ'nın İsrâiloğullarına Kudüs'e gitmelerini emrettiğini²¹⁸, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) da onlardan on iki kişi seçip Kudüs'teki kavme gönderdiğini ancak gönderilen önderlerin Kudüs'e yaklaşınca Hz. Mûsâ'ya (a.s.) Kudüs'e gitmeyeceklerini, zalim kavimle savaşmak istemediklerini, Allah ile kendisinin gidip o kavimle savaşmalarını söylediklerini²¹⁹ Hz. Mûsâ'nın (a.s.) bu tavırları sebebiyle onlara beddua ettiği ve kırk yıl çölde yaşamakla azap edildiklerini aktarmaktadırlar. Daha sonra Hz. Mûsâ (a.s.) kavminin içinden kendisine itaat edenlerin varlığı sebebiyle Allah'a dua etmiş, Allah onlara baldan daha tatlı kudret helvasıyla bildircına benzeyen selvayı indirmiştir. Onların rahat etmeleri ve üzerlerine gölge olsun diye gökyüzüne bulutlar yerleştirmiş²²⁰ ve Hz. Mûsâ'ya (a.s.) âsâsı ile bir kayaya vurmasını emretmiştir. Kayadan 12 pınar fışkırdığı ve her bir ailenin kendi pınarından suyunu içtiği zikredilmiştir.²²¹ İsrâiloğullarının

²¹⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/668-670.

²¹¹ Tâhâ 20/97; detaylı bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 22/94-95.

²¹² el-Bakara 2/54. Tefsircilerin ekseriyeti 'nefislerini öldürmek' ifadesinin gerçek anlamda öldürme olduğu görüşündedir. 'Mecazi anlamda öldürmektir' diyenlerin görüşünün asılsız olduğunu söylemişlerdir. Bk. Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 54.

²¹³ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 1/679; Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 1/89-90.

²¹⁴ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 55-56; Hamdi Güneym Süleyman, *Kıssatu Mûsâ aleyhi's-selâm ve Fir'avne Mısra fi'l Kur'ân-ı Kerim*, 2003, 31.

²¹⁵ Tefsirlerde yıldırım, deprem veya ateş olduğuyla ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Biz çalışmamızın sınırlarını aşmamak için görüşler hakkında bilgi verilmemiştir. Detaylı bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2/317; Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 1/90.

²¹⁶ el-Bakara 2/55.

²¹⁷ el-Bakara 2/56.

²¹⁸ el-Bakara 2/58.

²¹⁹ el-Mâide 5/24.

²²⁰ el-Bakara 2/57.

²²¹ el-Bakara 2/60.

kıyafetlerinin de eskimediği müfessirler tarafından nakledilmiştir.²²² Ancak İsrâiloğulları peygamberlerine bu yiyeceklerden sıkıldıklarını sebze, mercimek, salatalık, soğan gibi yiyecekler istediklerini söylemişler. Hz. Mûsâ (a.s.) kavminin değer bakımından yüksek olanı daha az olanla değişmeleri sebebiyle onlara kızmış ve istediklerine ulaşmaları için yakınlarındaki şehre girmelerini söylemiştir.²²³

İsrâiloğulları Allah'ın kendilerine ihsan ettiği nimetler ile yaşamlarını sürdürürken Allah'ın emirleriyle mükellef oldular. Kur'ân-ı Kerim Allah'ın onlardan sadece Allah'a kulluk yapmalarına, ana-babaya, akrabalara, yetimlere yoksullara iyilik etmelerine dair söz aldığını²²⁴ ancak onların bu sözün ağırlığını kaldıramayıp sözlerinden döndüklerini bunun üzerine Allah'ın Tûr Dağı'nı üzerlerine kaldırarak onları azap ile korkutmasını haber vermiştir.²²⁵ İsrâiloğulları yine de sözlerinde durmamıştır. İsrâiloğullarının sözlerinde durmayı üzerine Allah kalplerine buzağı sevgisini koymuştur.²²⁶

Cumartesi günü Yahudiler için kutsal gündür. O gün tatildir ve çalışmak yasaktır.²²⁷ Allah İsrâiloğullarını sınamak için cumartesi günü balık avlamayı yasak kılmıştır. Kur'ân-ı Kerim balıkların diğer günlerin aksine cumartesi günü yüzeye çıkmalarının, gruplar halinde sahil kısımlarında yüzmelerinin onların ilâhi emre karşı tavırlarını göstermek için imtihan olduğunu söylemektedir.²²⁸ İsrâiloğullarından az bir kısım hariç diğerleri cumartesi yasağını ihlal etmişlerdir. Bu sebeple o dönemin peygamberi Hz. Dâvûd (a.s.) onlara lânet etmiştir.²²⁹ Bunun üzerine Allah'ın onlara maymun olmalarını emrederek azap etmiştir.²³⁰ Allah Teâla Bakara sûresinde bu olayı anlatırken Medîne'deki yahudilere manen 'Atalarınızın düştüğü bu hataya düşmeyin ve ilahi emirlere boyun eğin!' demektedir.²³¹

²²² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/707; Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/91.

²²³ el-Bakara 2/61.

²²⁴ el-Bakara 2/83.

²²⁵ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 2/46; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1999, 1/287.

²²⁶ el-Bakara 2/93.

²²⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 2/59; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/486-487.

²²⁸ el-A'râf 7/163. Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/613.

²²⁹ Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/395.

²³⁰ Müfessirlerin ekseriyeti maymuna dönün emrini gerçek manada anlamışlardır. O kişiler gerçekten maymuna dönüştürülmüşlerdir. Bk. Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 65.

²³¹ el-Bakara 2/65-66.

Sûreninin ilerleyen bölümlerinde İsrâiloğullarının Tih Çölü'nde yaşarken çocuğu olmayan zengin bir adamı akrabalarından birinin mirası için öldürdüğünü ve kendi kabilesinin dışında başka bir kabilenin yaşadığı yere cesedi bıraktığını anlatan âyetler yer almaktadır. Bu olay sebebiyle kabileler arasında tartışma çıkmıştır.²³² Maktulün akrabaları katilin bulunmasını istemiş ve konuyu Hz. Mûsâ'ya (a.s.) taşımışlardır. Allah, Mısırlıların inancına göre inek kesmenin kutsallığı ve onların kalplerindeki bu bâtil inanca meyil sebebiyle onlardan bir inek kesmelerini²³³ ve kesilen ineğin bir parçasıyla maktule vurmalarını emretmiştir.²³⁴ Âyetlerde İsrâiloğullarının emri yerine getirme konusunda işi yokuşa sürüp sorular sorarak neredeyse emri yerine getirmeyecek hale geldikleri, sonunda zorla da olsa emri yerine getirdiklerini anlatılmaktadır.²³⁵ Bunun üzerine maktulün Allah'ın kudreti ile canlandığı ve katilinin kim olduğunu onlara haber verdiği de vurgulanmaktadır.²³⁶ Kur'ân-ı Kerim bu mucizeler karşısında yine de İsrâiloğullarının kalplerinin katılaştığını, emirlere uymadıklarını, verdikleri sözlerden döndüklerini bildirmiştir.²³⁷

1.3.3.3. Hz. Süleyman (a.s.) -Hârût ve Mârût kıssası

Bakara sûresinde²³⁸ İsrâiloğullarının Hz. Süleyman'a (a.s.)²³⁹ şeytanlar tarafından ortaya atılan, sihir yaparak hükümdarlığını, servetini genişlettiği, kâfir olduğu iftirasına inandıkları ve bu bühtanı yaydıkları bildirilmektedir. Tefsir kitaplarında birçok rivayet nakledilerek Hz. Süleyman'ın (a.s.) uğradığı haksızlık anlatılmış ve yahudilerin iddiaları reddedilmiştir.²⁴⁰ Allah (c.c.) peygamberine atılan bu iftiranın asılsız olduğunu bildiren âyette insanların imtihan edilmesi için Hârût ve Mârût adındaki iki meleğin gönderildiğini,²⁴¹ onların Bâbil'de insanlara sihirbazların

²³² el-Bakara 2/72.

²³³ el-Bakara 2/67.

²³⁴ el-Bakara 2/73.

²³⁵ el-Bakara 2/68-71.

²³⁶ el-Bakara 2/73.

²³⁷ el-Bakara 2/74; Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 57.

²³⁸ el-Bakara 2/102.

²³⁹ Dâvûd (a.s.)'ın oğlu, vârisi ve İsrâiloğullarına gönderilen peygamberdir. Kendisine ilim ve hükümdarlık verilmiştir. Zor meselelerde verdiği isabetli kararlar sebebiyle kavmi arasında saygınlık kazanmıştır. İnsanlardan, cinlerden ve kuşlardan oluşan ordulara sahip olduğu ve onlarla sefere çıktığı bildirilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Süleyman", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010); Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/401-402.

²⁴⁰ Detaylı bilgi için bk. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 2/313; Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 1/115-117; Sâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 1/73-74; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/540-541.

²⁴¹ Bâbil'de sihirbazların çoğaldığı bir dönemde toplumu uyarmak ve irşâd etmek için bu iki melek gönderilmiş ve halka sihrin büyük bir günah olduğunu anlatmışlardır. Bk. Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 99; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/541.

kötü sihirlerinden korunmak için²⁴² sihir öğrettiklerini ve bunun bir sınanma olduğunu söylediklerini²⁴³ ancak Hz. Süleyman'a (a.s.) iftira atanların bu iki melekten insanların arasını bozacak, karı kocanın arasını açacak şeyler öğrenerek yeryüzünde fesad çıkarmaya çalıştıklarını ve asıl suçlunun iddia sahipleri olduğunu bildirmiştir.²⁴⁴

1.3.3.4. Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Hz. İsmâîl (a.s.) kıssası

Hz. İbrâhîm (a.s.), Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen ve kıssası pek çok kez anlatılan ülü'l-azm peygamberlerdendir. Kendisine on sayfa Tevrat verilmiştir.²⁴⁵ Kur'ân-ı Kerim'de adı 69 defa geçmektedir, 186 yerde ona atıfta bulunulmuştur. Allah onun için 'halîl' sıfatını zikrederek onu dost edindiğini bildirmiştir.²⁴⁶ Kıssası hem mekkî hem de medenî âyetlerde anlatılmıştır ancak mekkî âyetlerde daha fazla bu kıssaya yer verilmiştir. Bunun sebebi, Mekkelilerin Hz. İbrâhîm (a.s.)'a duydukları büyük saygıdır. Mekke'de Hz. İbrâhîm (a.s.) zamanından gelen ibadetlere saygı duyulmakta, Hac ve birçok ibadetlerini Mekkeliler Hz. İbrâhîm'e (a.s.) dayandırmaktaydılar.²⁴⁷ Allah (c.c.), Hz. İbrâhîm (a.s.)'ın kıssasını onlara anlatarak saygı duydukları atalarının yaşadığı müşrik toplumda putları kıran ve Allah dışındaki hiçbir ilâhı kabul etmeyen hanîf²⁴⁸ kimseler olduğunu bildirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrâhîm'in (a.s.) dürüst bir insan ve peygamber olduğu²⁴⁹, kesin olarak inananlardan olması için göklerde ve yerdeki egemenliğin kendisine gösterildiği,²⁵⁰ oğlu İsmâîl'i kurban edişi,²⁵¹ Mü'minler için üsve-i hasene olduğu,²⁵² babası Âzer'i²⁵³ ve kavminin taptığı putları kırarak onları tevhid inancına daveti,²⁵⁴ putları kırması sebebiyle kavminin onu ateşe atması ancak ateşin Hz.

²⁴² Neseî, *Tefsîrû'n-Neseî*, 1/131.

²⁴³ Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/262.

²⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/315; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 98-99; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/344.

²⁴⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 120.

²⁴⁶ en-Nisâ 4/125; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/528.

²⁴⁷ Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/173.

²⁴⁸ 'İslâm öncesi dönemde Hz. İbrâhîm'in tebliğ ettiği dine tâbi olanlara verilen ad.' Şaban Kuzgun, "Hanîf", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/33.

²⁴⁹ Meryem 19/41.

²⁵⁰ el-En'âm 6/75.

²⁵¹ es-Sâffât 37/102-110.

²⁵² el-Mümtehine 60/4.

²⁵³ el-En'âm 6/74.

²⁵⁴ el-Enbiyâ 21/58.

İbrâhim (a.s.)'ı yakmayışı²⁵⁵ anlatılmaktadır. Ancak çalışmanın sınırları gereği bu kısımda sadece Bakara sûresindeki²⁵⁶ kesitlere kısa bir anlatımla yer verilecektir.

Allah (c.c.) Bakara sûresinde Hz. İbrâhîm'i (a.s.) birtakım kelimelerle imtihan ettiğini, onun başarıyla imtihanını tamamladığını, buna karşılık Allah'ın onu insanlara önder olarak müjdelediğini bizlere bildirmektedir.²⁵⁷ İbn Kesîr bahsi geçen âyetteki 'kelimeler'den maksadın Allah'ın emir ve yasakları olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁸ Hz. İbrâhim (a.s.) Allah'ın kendisine risâlet müjdesini vermesi üzerine neslinden de önderler gelmesi için dua da bulunmuştur. Onun zürriyetinden gelen Hz. İsmâil (a.s.), Hz. İshak (a.s.), Hz. Yakup (a.s.), Hz. Yusuf (a.s.) ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) risâlet ile taltif edilmişlerdir.²⁵⁹ Müfessirler Hz. İbrâhîm'in (a.s.) imtihan edildiği emirlerin içeriği hakkında çok sayıda görüş zikretmektedirler.²⁶⁰ Ancak Taberî (ö.310/923), Hz. İbrâhim (a.s.)'ın bu görüşlerde zikredilen hususların tamamıyla imtihan edildiğini ve bu imtihanları hakkında verdiği, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'den bu emirlerle ilgili sahih bir hadisin bize ulaşmaması ve Kur'ân-ı Kerim'de detay verilmemesi sebebiyle bu görüşlerin hiçbirine "bu doğrudur" denemeyeceğini ifade etmiştir.²⁶¹

Hz. İbrâhim (a.s.) tüm semâvî dinlerde saygı duyulan bir peygamberdir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Kâbe'yi ilk inşâ edenlerin Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Hz. İsmail'in (a.s.)²⁶² olmasıdır. İnşâ edildiğinden bu yana Kâbe daima emniyet ve güven yeri olmuştur. Mü'mînlere Hz. İbrâhîm'in (a.s.) makamını namazgah edinmeleri²⁶³

²⁵⁵ el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/24.

²⁵⁶ el-Bakara 2/124-135, 258-260.

²⁵⁷ el-Bakara 2/124; Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/266-267.

²⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Şur'ânî'l-'azîm*, 1/405.

²⁵⁹ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 119.

²⁶⁰ Bu görüşlerden bir kısmı şunlardır: 1. İkrime, İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre bu imtihanlar İslam'ın temel esaslarıyla ilgili otuz husustur. Bu hususlardan on tanesi el-Ahzâb 33/35 âyetinde, diğer on husus et-Tevbe 9/112 âyetinde, sonraki on husus el-Mü'minûn 23/1-10 ve el-Meâric 70/22-35 âyetlerinde zikredilmiştir. 2. Tâvus b. Keysan İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre bu emirler temizlikle ilgilidir. 3. Haneş'in İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre emirler on kısımdır. Altısı temizlikle ilgili dördü Hac ile ilgilidir. 4. Katâde ve Temimi'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiklerine göre bu emirler Hac ile ilgilidir. Görüşlerin tamamı ve detayları için bk. Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/498-501; Nesefî, *Tefsîrû'n-Nesefî*, 1/126-128; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Şur'ânî'l-'azîm*, 1/407.

²⁶¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/503.

²⁶² Hz. İbrâhim'in eşi Hacer'den olan oğlu. Kur'ân'da on iki yerde ismi geçmektedir. İbrâhim (a.s.) ile Kâbe'yi inşa etmişlerdir. Bakara sûresinde sadece bu bilgiyle anıldığından bu bilgileri vermekle yetinilecektir. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "İsmâil", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/76-80.

²⁶³ el-Bakara 2/125. İbrâhim (a.s.)'ın makamı hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Bir görüşe göre, bu makamın Arafat, Müzdelife, Mina'yı kastettiğidir. Bir görüşe göre, haram bölgesinin tamamıdır. Diğer bir görüşe göre ise, İbrâhim (a.s.)'ın Mescid-i Harâm'daki makamıdır. Son görüş çoğunluğun görüşüdür. Bk. Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/587-588.

Hız. İbrâhîm (a.s.) ve Hız. İsmâîl'e (a.s.) ise Kâbe'yi tavâf edenler ve Beytû'l-Harâm içinde oturanlar için maddi ve manevi kirlerden, putlardan temizlemeleri emredilmiştir. Hız. İbrâhîm (a.s.) ve Hız. İsmâîl (a.s.) Mescid-i Hâram'ın bulunduğu beldenin emniyetli olması, soyundan geleceklerin hidayete ermiş kişiler olarak yaşamaları ve yapacakları menâsiki kendilerine öğretmesi için Allah'a dua etmişler ve duaları kabul edilmiştir.²⁶⁴ Dualarında geçen 'menâsik' sözcüğü "nüsük" kelimesinin çoğul halidir. Menâsik, "Her bir Allah hakkı, bir şeyi ibadet ve su ile temizleme, ibadet."²⁶⁵ demektir. Ancak menâsik kelimesi hac ve kurban ibadetleri için kullanımı ile meşhur olmuştur.²⁶⁶ Hız. İbrâhîm'in (a.s.) duasında "bize hac ve kurbanı ait yapacağımız ibadetleri öğret." manasını kastettiği rivayet edilmiştir.²⁶⁷ Taberî'ye göre ise menasik, "Allah için olan, içinde ve üzerinde oturlan yer, Allah'ı razı edecek ve O'na yakınlaştıracak sâlih amel işlenen yerler." demektir. Bu sebeple hacda üzerinde ibadet edilen mekanlara "hacın menâsiki" denmiştir.²⁶⁸ Hız. İbrâhîm (a.s.) kıssasında namazın da ön plana çıktığı görülmektedir.²⁶⁹ Kabe'nin namaz kılanlar için temizlenmesinin emredilmesi, Hız. İbrâhîm'in neslinin de namaza devamlı kılanlardan olması için Allah'a dua etmesi ve inananlara İbrâhîm'in makamından namazgah edinmelerinin emredilmesi namaza verilen ehemmiyeti gözler önüne sermektedir.

Hız. İbrâhîm (a.s.) kendisine vahiy gelmeden önce yaratıcısı hakkında tefekkür ederek hakikate ulaşmaya çalışmıştır.²⁷⁰ Allah ona nübüvvet makamını vererek "Bana teslim ol" buyurmuş, Hız. İbrâhîm de "Âlemlerin rabbine teslim oldum" demiştir.²⁷¹

Hız. İbrâhîm (a.s.)'e indirilen hânif din torunu Hız. Yâkup (a.s.)'un da çocuklarına nasihatı olmuştur. Allah (c.c.) Bakara sûresinde Hız. Yâkup (a.s.)'un da çocuklarına ataları İbrâhîm'in dinine uymalarını vasiyet ettiğinden bahsetmektedir.²⁷² Burada İsrâiloğullarına ve müşrik Araplara da İnançlarını isnad ettikleri peygamberlerin tevhid inancında olduğu vurgulanarak bir ikâz da bulunulmuştur.²⁷³

²⁶⁴ el-Hac 22/26-29; Harman, "İbrâhîm".

²⁶⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 460; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/ 498.

²⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/589.

²⁶⁷ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 124.

²⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/566.

²⁶⁹ el-Bakara 2/125; İbrâhîm 14/40.

²⁷⁰ el-En'âm 6/76-79.

²⁷¹ el- Bakara 2/131; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/ 214-216.

²⁷² el-Bakara 2/132-133.

²⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 2/586.

Sûrede Hz. İbrâhim'e (a.s.) peygamberlik vazifesi verildikten sonra Allah'a imana davet ettiği kişiler arasında Nemrud'un da olduğu bahsi geçmektedir.²⁷⁴ Nemrud kendisine Allah'ın hükümdarlık ve servet verdiği ve bu imkanlar sebebiyle kendini halkının tanrısı ilan eden bir Bâbil kralıydı.²⁷⁵ Hz. İbrâhim (a.s.)'ın daveti esnasında ona ilâhı hakkında sorular sormuş İbrâhim'in (a.s.) "*Rabbim hayat veren ve öldürenidir*" demesi üzerine "*Hayat veren ve öldüren benim*" diyerek iki insanı huzuruna getirip birinin ölüm emrini verip diğerini ise sağ bırakmıştır. Bunun üzerine Hz. İbrâhim (a.s.) "*Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir.*" deyince ne diyeceğini bilemez halde kala kalmış ve cevap verememiştir.²⁷⁶

Hz. İbrâhim (a.s.) bir leşi yiyen yırtıcı hayvanların birbirlerinden farklı ve uzak yerlere gittiğini görüp Allah'ın ölüleri tekrar nasıl dirilteceğini tefekkür etmiştir. Sonrasında kalbinin tatmin olmuş bir halde inanabilmesi için Allah'a dua etmiş ve duası kabul edilmiştir. Dört kuşu kendine alıştırdıktan sonra parçalayıp her bir parçasını farklı dağlara bırakarak kuşları kendisine çağırması emredilmiştir. Müfessirlere göre kuşları kendisine alıştırmasının emredilmesindeki hikmet, onları parçalayıp her bir parçasını bir dağa bırakıp çağırdığında gelen kuşların kendisinin bıraktığı kuşlar olduğunu anlamasını sağlamak ve kalbine şüphe gelmesini engellemektir.²⁷⁷ Emri yerine getirdiğinde kuşların sağlam bir şekilde yanına geldiğine şahit olmuştur.²⁷⁸

1.3.3.5. Hz. Dâvût (a.s.) ve Tâlût kıssası

Allah, Bakara sûresinde²⁷⁹ İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ'dan (a.s.) sonra kendilerine gönderilen bir peygamberden kendilerine bir komutan tayin etmesini

²⁷⁴ "Yukarıda "Allah iman edenlerin velisidir, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkârcuların velisi ise sahte tanrılardır; aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sokarlar" buyurulmuştur. Arkasından örnekler sıralanmaya başlandı. Birinci örnek Hz. İbrâhim ile Nemrud arasında geçen tartışma idi. Ona "yahut" denilerek bağlanan ikinci örnek sakinleri çekilmiş, bütün binaları yıkılmış bir kasabaya uğrayan bir şahısla ilgili olanıdır. Birinci örneğin hedefi insanların, Allah'a şirk koşma veya O'nu inkâr etme sapıklık ve karanlığından tevhid aydınlığına gelmelerini sağlamaktır. İkinci örnek ise öldükten sonra tekrar dirilmeyi inkâr şeklinde ortaya çıkan bir başka sapmayı düzeltmeye yöneliktir." Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/410.

²⁷⁵ Cengiz Batuk, "Nemrud", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/554-555.

²⁷⁶ el-Bakara 2/258; Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 1/408-409.

²⁷⁷ Nesefî, *Tefsîrî'n-Nesefî*, 1/215; İbn Kesîr, *Tefsîrî'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/690. Ayet

²⁷⁸ el-Bakara 2/260; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/644-646.

²⁷⁹ el-Bakara 2/246-251.

istediklerini bildirmektedir. Peygamberleri Allah'ın onlar için Tâlût'u²⁸⁰ seçtiğini haber verdiğinde bu görev için kendilerini daha layık gördüklerini söyleyerek Tâlût'un komutanlığına karşı çıkmışlardır. Peygamberleri de onlara Tâlût'un beden gücü ve ilmi donanım açısından onlardan üstün kılındığını ve kendileri için kutsal olan sandığın²⁸¹ kendilerine Tâlût'un komutanlığı vesilesiyle ellerine geçeceğini bildirmiştir.²⁸²

Tâlût, Câlût'un²⁸³ ordusu ile savaşmak için İsrâiloğullarıyla yola çıkınca Allah'ın onları ırmak ile sınavacağını bu sebeple ırmaktan ancak bir avuç su içebileceklerini söylemiştir. Fakat askerlerinin çoğu bir avuçtan fazla su içerler ve Câlût ve ordusuyla karşılaşınca savaşacak güçleri kalmamıştır. Emre uyan az sayıda asker ve Tâlût, Câlût ve ordusuyla savaşarak onlara karşı zafer kazanmışlardır. Dâvûd adındaki genç, Câlût'u öldürmüştür. Allah Dâvûd'un²⁸⁴ Câlût'u öldürmesi üzerine ona hükümdarlık ve hikmet verdiğini bildirmiştir.²⁸⁵

²⁸⁰ Tâlût, İsrâiloğullarının kralı. Davud'a Câlût'u öldür emrini veren komutan. Detaylı bilgi için bk. Ali Osman Kurt, "Tâlût", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/552.

²⁸¹ Hz. Mûsâ'nın âsâsının, Hz. Hârûn'dan kalan bazı eşyaların ve Tevrat levhalarının bir kısmının (on emirin) bulunduğu rivayet edilen İsrâiloğulları için kutsal olan bir tabut. Detaylı bilgi için bk. Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 258; Abdurrahman Küçük, "Ahid Sandığı", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/535.

²⁸² Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 4/464-465; Kurt, "Tâlût".

²⁸³ Câlût, İslamî kaynaklarda Âd veya Semûd kavimlerinden gelen Amalika toplumundan biri, bir rivayete göre de Bâbilli olduğu zikredilen İsrâiloğullarının topraklarını işgal eden bir komutan. Detaylı bilgi için bk. Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 1/205-206; Abdurrahman Küçük, "Câlût", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/38.

²⁸⁴ Kur'ân'da ismi geçen ve kendisine Zebûr verilen peygamber. İsrâiloğullarının hem peygamberlik hem de hükümdarlık ile müjdelenmiş ilk peygamberidir. Zırh yapma sanatı ve kuş dili kendisine ilahi kudret tarafından öğretilmiş bu sebeple savaşlar konusunda donanımlı hale getirilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/21; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 260-261; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 4/513; Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî*, 1/206-207.

²⁸⁵ Akpınar (ed.) vd., *Konulu Tefsir*, 2/388; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/600.

II.BÖLÜM

BAKARA SÛRESİNDEN İSTİNBÂT EDİLEN BAZI HÜKÜMLER

Kur'ân'ın önemli bir kısmını kıssalar oluşturmaktadır. İslâm âlimleri Kur'ân kıssalarından hukukun çeşitli dallarına ait hükümler çıkarmışlardır. Bu hükümlere ait örnekleri ahkâm tefsirlerinde ve fıkıh kitaplarında görmek mümkündür. Bu bölümde İslâm hukukçularının Bakara sûresinde anlatılan kıssalardan istinbât ettikleri hükümler ele alınmıştır.

2.1. Temizlik ile İlgili Hükümler

2.1.1. Beden Temizliğinin Fıtrattan Oluşu

İnsanın yaratılış kodları olan fitrat, İslâm dininin tüm emir ve yasaklarına tam uyumludur. Zira Kur'ân'ı indiren de insanı yaratılış kodlarıyla yaratan da Allah'tır. İnsan fitratına uygun ve iyi gelen her şey, İslâm dini tarafından hoş karşılanmıştır. Beden temizliği de insanın özsaygısı ve toplum içindeki konumu itibari ile önem arz etmektedir. İslâm dini de beden temizliğine önem vermektedir.

Beden temizliğinin gerekliliğini vurgularken âlimler Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisini²⁸⁶ zikretmiş daha sonrasında Hz. İbrahim'in (a.s.) kıssasının anlatıldığı Bakara sûresi 124. âyetini de delil olarak göstermektedirler. Âlimler “on şey

²⁸⁶ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Tahâret”, 56.

fitrattandır” dedikten sonra “*Vaktiyle rabbi İbrâhim’i bazı sözlerle sınavıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince...*”²⁸⁷ âyetini zikretmişlerdir.²⁸⁸

Şâfiî âlimlerinden Rûyânî (ö.502/1108) de bu on hasleti içine alan hadisi²⁸⁹ aktarmış, hadiste geçen “fitrattandır” ifadesini “yani sünnettendir, yani âyette “*işte onlar Allah’ın hidayete erdirdikleri kimselerdir sen de onlara uy!*”²⁹⁰ buyrulurken, tâbî olmakla emrolduğumuz peygamberlerin sünnetindedir” şeklinde açıklamıştır. Beden temizliğiyle ilk emrolunanın Hz. İbrâhîm (a.s.) olduğunu söylemiştir. Delil olarak “*Bir zamanlar Rabbi İbrahim’i birtakım kelimelerle sınamış...*”²⁹¹ âyetini zikretmiştir.²⁹²

Bu on haslet farklı görüş ve rivâyetler göz önünde bulundurulup bir araya getirildiğinde şunlar ortaya çıkmaktadır: Sünnet olmak, mahrem yerlerin temizliği, tırnak kesme, koltukaltı kıllarının temizlenmesi, bıyıkları kısaltma, sakalları uzatma, misvak kullanma, burna su çekme, parmak boğumlarını yıkama, su ile tahâret yapma, mazmaza yapma, göze sürme çekme.²⁹³

Ali el-Kârî (ö.1014/1605) de, bıyıkları ve tırnakları kesmenin, koltuk altı ile mahrem bölgeleri traş etmenin sünnet olduğunu zira bu hasletlerin hem fitrattan olduğunu hem de Hz. İbrâhim’in (a.s.) sünneti olduğunu ve bunları Hz. Peygamber’in (s.a.s.) de uyguladığını hatta “*...Rabbi İbrahim’i birtakım kelimelerle sınamış...*” âyetinde de vârid olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁴

İnsanlara örnek olmaları için gönderilen peygamberlerin beden temizliği konusunda da öncülük etmesi gerekli ve beklenen bir husustur. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) atası Hz. İbrâhim’in (a.s.) sünnetine ittiba etmesi dikkatlerin üzerine çekilmesi gereken bir durumdur.

²⁸⁷ el-Bakara 2/124.

²⁸⁸ Ebu’l Hüseyin Yahya b. Ebi’l Hayr el-Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi’l imami’s-Şâfiî* (Cidde: Dâru’l minhâc, 2000), 1/90,94; Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er Rûyânî, *Bahrü’l-mezheb fi fûrû’i mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’î* (Dâru’l kütübi’l ilmiyye, ts.), 1/70, 12/71; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî Cessâs, *Ahâkümü’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1994), 1/80; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü’l-Arabî, *Ahâkümü’l-Kur’ân* (Beyrut: Daru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2003), 1/55.

²⁸⁹ Müslim, “Tahâret”, 56.

²⁹⁰ el-En’âm 6/90.

²⁹¹ el-Bakara 2/124.

²⁹² Rûyânî, *Bahrü’l-mezheb*, 1/70.

²⁹³ Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî, *Fütûhâtü’l-vehhâb bi-tavzîhi Şerhi Menhecî’t-tullâb* (Dâru’l Fikr, ts.), 1/93; Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi’l imami’s-Şâfiî*, 1/90,94.

²⁹⁴ Nûrüddîn Ali b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Fetûhu bâbi’l-inâye* (Beyrut: Dâru’l-Erkam, 1997), 3/37.

2.1.2. Mescidleri Temizleme

İslâm dini, kişinin ibadetten önce maddî ve manevî kirlere arınmasını istemektedir. Yaratıcıya ibadet ederken temiz bir beden ve ruh ile yönelmek esastır. İbadet edilecek mekânların da kirli şeylerden arındırılması gerekmektedir.

İbn Kudâme (ö.620/1223), mescidlerin namaz kılmak, Kur'ân okumak ve Allah'ı zikretmek için inşâ edildiğini ve Allah Teâlâ'nın temizlenmesini emrettiğini ifade ederek Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil'in (a.s.) kıssasının anlatıldığı "...*rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun...*"²⁹⁵ âyetini zikretmiştir.²⁹⁶

İmam Zeylâî (ö.743/1343) ve İbn Nüceym (ö.970/1563) ilgili âyeti delil getirerek mescidlerin necâsetlerden temizlenmesinin vâcip olduğunu söylemiştir. Bu sebeple mescidin üst katına tuvaletlerin yapılması tahrîmen mekruh saymışlardır. Zira, oranın da semaya kadar mescide dahil olduğunu söylemiş, hatta bundan dolayı mescidin damında olan bir kimsenin imamın önüne geçmemesi şartıyla ona uyabileceğini, itikâfta olanın oraya çıkabileceğini ve hayızlı ve cünüp kişinin de oraya çıkmasının caiz olmadığını ifade etmişlerdir.²⁹⁷

Günümüze kadar gelen ve hala canlı bir şekilde değerini koruyan mescidlerin temizliği mevzusu Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil (a.s.) zamanından bu yana tüm ümmetlere bir mirâs olarak gelmiştir.

2.2. İbadetler ile İlgili Hükümler

2.2.1. Allah'tan Başkasına Secde Etmek

Secde sözlükte "boyun eğmek, eğilmek, tevazu ile alını yere koymak" anlamındaki sücûd masdarından olan²⁹⁸ fikhî terim olarak "namazda alın, burun, el ayakları, dizler ve ayak parmakları tabana degecek şekilde yere kapanma"yı ifade

²⁹⁵ el-Bakara 2/125.

²⁹⁶ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Riyad: Dâr âlemi'l-kütüb, 1997), 12/512.

²⁹⁷ Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâ'ik* (Kâhire: Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, 1413), 1/168; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 2/37.

²⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/204.

eder.²⁹⁹ İslâm literatüründe secdenin, namaz ile özdeşleştirildiği ve sözlük anlamında daralma yaşandığı görülmektedir. Secde, namazın bir rüknü olarak, Allah'tan başkasına yapılmayan bir ibâdet haline getirilmiştir.³⁰⁰ Ancak Kur'ân'da Hz. Âdem'e (a.s.)³⁰¹ ve Hz. Yûsuf'a (a.s.)³⁰² (a.s) secde edildiği anlatılmaktadır. Bu nedenle İslam âlimleri iki peygambere yapılan secdeyi ele almışlardır.

Hz. Âdem (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...*Meleklerle, “Âdem'e secde edin” dediğimizde iblîs dışındakiler derhal secde ettiler...*”³⁰³ âyetindeki secdenin ibadet maksadıyla yapılmadığı saygı ve inkiyâd secdesi olduğu hususunda İslâm âlimleri görüş birliği içerisinde.³⁰⁴ Ancak keyfiyeti hususunda ihtilâf etmişlerdir. Cumhur ulemâ bu ayette emredilen secdenin bugün yapıldığı şekliyle olduğu ve Hz. Âdem'e (a.s.) saygı ve hürmet, Allah Teâlâ'ya ise kulluk secdesi olduğu görüşündedir. Hz. Âdem (a.s.)'e yapılması ise kibleye yönelme manasını ihtiva etmektedir.³⁰⁵ Bir gruba göre ise âyette emredilen secde keyfiyet açısından bugün yapılan secde değildir. Ancak lügat manası bâkî olup “boyun eğin, fazîletini ikrar edin” manasındadır.³⁰⁶

Cessâs, ilgili âyetin³⁰⁷ tefsirinde buradaki secdenin Allah'a ibadet ve Hz. Âdem'e (a.s.) de ihtirâm ve selam olduğunu ve bunda bir beis olmadığını söylemiştir. Hz. Yûsuf'a (a.s.) kardeşlerinin yaptığı secde de bu maksatla yapılmıştır. Cessâs söylediklerini “Allah'tan başkasına ibadet edilmesi caiz değildir.” diyerek gerekçelendirmektedir. Ona göre secde Allah'tan başkasına ibadet maksadıyla secde edilemez ancak saygı ve selam maksadıyla saygıyı hak eden kişilere yapılmasında bir sakınca yoktur. Cessâs Hz. Âdem'e yapılan secdenin keyfiyetiyle ilgili secdenin Allah'a yapıldığını Hz. Âdem'in (a.s.) kible olduğu görüşünü savunanlar olduğunu

²⁹⁹ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Mısır: Matbaatu's-saâdet, ts.), 1/21-23; Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l Mübtedî* (Beyrut: Dâr İhyâi't-türaessî'l-arabî, ts.), 1/49-51; Nihat Dalgın, “Secde”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36/271.

³⁰⁰ Hasan Keskin, “Kur'ân'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 109.

³⁰¹ el-Bakara 2/34.

³⁰² Yûsuf 12/100.

³⁰³ el-Bakara 2/34.

³⁰⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994), 1/36; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkkâmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, 1384), 1/293; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), 1/27; Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve karantTefsiri*, 1/40.

³⁰⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 1/40.

³⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkkâmi'l-Kur'ân*, 1/293.

³⁰⁷ el-Bakara 2/34.

ancak bu görüşün doğru olmadığını söylemiştir. Çünkü Hz. Âdem'in kible olduğunu kabul etmenin Hz. Âdem'e ihtiram ve saygı maksadıyla secde edilmediğini onun bir araç olduğu manasına geleceğini söylemiştir. Oysaki meleklerin secdesinde Hz. Âdem'e (a.s.) saygı, tâzim, ihtirâm bulunmaktadır.³⁰⁸

Kurtubî (ö.671/1273), ulemanın ilgili âyette ifade edilen secde sebebiyle şu konuda da farklı görüşlere sahip olduğunu aktarmıştır; “Allah dışında başka birine secde etmenin -tâzim sebebiyle- câiz olması Hz. Âdem'e (a.s.) has bir olay mıdır? Yoksa -Hz. Yûsuf'a (a.s.) kardeşlerinin secde etmesine dayanarak- Hz. Yakup (a.s.) zamanına kadar devam mı etmiştir? Çoğunluk Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanına kadar sürdüğü görüşündedir.”³⁰⁹

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), İslam ümmetinin Hz. Âdem (a.s.)'a yapılan secdenin ibadet secdesi olmadığı hususunda ittifak ettiklerini söylemiştir. Daha sonra bu secdenin keyfiyeti ile ilgili iki vecihin olduğuna değinmiştir. Birinci vecih, secdenin Hz. Âdem'e tâzim, saygı için yapıldığını ikinci vecih ise, secdenin Hz. Âdem'i kible kabul ederek yapıldığıdır. İbnü'l-Arabî ikinci vecihin daha kuvvetli bir görüş olduğunu söylemiştir.³¹⁰

Yazır'a (ö.1942) göre, secdenin ibâdet sayılması için niyet şarttır. Ancak secde içinde tâzimi ve inkıyâdı taşıdığından sözlük anlamıyla da şer'î anlamıyla da yapılırsa Allah'tan başkasına secde etmek küfürdür.³¹¹

Bu konuda her ne kadar secde şüandaki manasıyla özdeşleşmiş olsa dahi, saygı ve tâzim göstergesi olarak eğilmek anlamına geldiğini söyleyen âlimlerin görüşlerinin tercih edilmesi uygundur.

2.2.2. İ'tikâf

Mâverdî (ö.450/1058), i'tikâfi lügat açısından değerlendirdikten sonra şer'î mânasını vermiştir. Ona göre i'tikâf lügatte “iyi olsun kötü olsun bir şeye eğilme, kendini ona hapsetme, orada kalma” anlamına gelmektedir. Istilâhi manası ise “özel bir mekânda, belirli bir şekilde kalmak” demektir.³¹²

³⁰⁸ Cessâs, *Ahâkâmü'l-Şur'ân*, 1/36.

³⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Şur'ân*, 1/293.

³¹⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahâkâmü'l-Şur'ân*, 1/27.

³¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/432.

³¹² Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1999), 3/481.

İ'tikâfa Kur'ân'dan delil olarak Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Hz. İsmâil'in (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun...”³¹³ âyetinin yanı sıra “...Mescidlerde ibadete çekilmişken kadınlarla cinsel ilişkide bulunmayın...”³¹⁴ âyeti delil getirilmiştir. İ'tikâf'ın sünnetten delili de “Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra vefatına kadar Ramazan ayının son on gününde itikâfa girerdi.”³¹⁵ hadisidir.

İ'tikâfın sünnet olduğunu söyleyen Şâfîiler, i'tikâfa dayanak olarak ilgili âyetleri zikretmiş ve i'tikâfın Ramazan ayına has olmayıp Ramazan ayı dışında da yapılabileceğini³¹⁶ ve i'tikâfın oruç tutmadan da yapılmasının caiz olduğunu³¹⁷ söylemişlerdir. Mâlikîler ve Hanefîler oruç tutmayı i'tikâfın bir şartı saymaktadırlar.³¹⁸

Cessâs, itikâfa girmenin meşruiyetine ilgili âyette³¹⁹ geçen “âkifin-ibadete kapananlar (itikâf edenler)” ifadesinin delil olduğunu zikretmiştir.³²⁰ İlgili ayette “...Mescidlerde ibadete çekilmişken...” ifadesinin i'tikâfın mescidlere tahsis edildiğinin delili olduğunu söylemiştir.³²¹ İmam Ebû Hanîfe (ö.150/767), Ebû Yûsuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/805), İmam Mâlik (ö.179/795) ve Sevrî'nin (ö.161/778) oruç tutmayı i'tikâfın bir şartı olarak kabul ettiklerini söylemiştir.³²²

2.2.3. Tavaf Namazı

İmam Mevsilî (ö.683/1284) ve İbn Nüceym, hac menâsikini anlattığı bölümde şöyle demiştir: “kişi, istilâm³²³ yaparak tavafını tamamlar, sonra da Makâm-ı İbrâhîm'de mümkün değilse de kılabilirdiği herhangi bir yerde iki rek'ât namaz kılar.”

³¹³ el-Bakara 2/125.

³¹⁴ el-Bakara 2/187.

³¹⁵ Buhârî, “İ'tikâf”, 1,6; Müslim, “İ'tikâf”, 2.

³¹⁶ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkin, *Ucâletü'l-muhtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc* (Ürdün: Dâru'l-kitap, 2001), 2/556; Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *Esne'l-meâlîb şerhu Ravzi't-tâlib* (Dâr Kitap İslamiyye, ts.), 1/433; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beirut: Dâru'l Fikr, 1984), 3/214; Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi Menheci't-tullâb* (Dâru'l Fikr, 1994), 1/147; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3/481.

³¹⁷ Ebû'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Nihâyetü'l-ma'lab fi dirâyeti'l-mezheb* (Dâru'l minhâc, 2007), 4/80; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 3/314.

³¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 1/535.

³¹⁹ el-Bakara 2/187.

³²⁰ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 2/466; Cessâs, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 1/294.

³²¹ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*, 2/466-467.

³²² Cessâs, *Aḥkâmü'l-Kur'ân*, 1/294-297.

³²³ İstilâm, tavaf yaparken Hacerülesved'in karşısına gelindiğinde elle dokunma, mümkünse öpme ya da elleri kaldırarak tekbir getirme ve onu uzaktan selamlama mânasında fıkıh terimi. Salim Ögüt, “Hacerülesved”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/433.

Mevsilî ve İbn Nüceym bu ifadelerini şerh ederken, bu namazın vâcip olduğunu belirtmişlerdir. Daha sonra “...Siz de İbrâhim'in makamından bir namaz yeri edinin...”³²⁴ âyetini aktararak, âyette geçen “namaz yeri edinin” ifadesinin “iki rek’âtlik tavaf namazı” şeklinde tefsir edildiğini aktarmışlardır.³²⁵

Mâlikî mezhebinde de ilgili âyet delil getirilerek tavaftan sonra iki rek’ât namaz kılınması müekked sünnet kabul edilmiştir.³²⁶ Efdal olanı makamda kılması ise de mescidde herhangi bir yerde kılınması da caiz görülmüştür.³²⁷

İbnü'l-Arabî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tavafını tamamladıktan sonra bugün makam-ı İbrâhim olarak bilinen yere giderek “...Siz de İbrâhim'in makamından bir namaz yeri edinin...” âyetini okuyup, iki rek’ât namaz kıldığını söylemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu fiiliyle de dört şeyi beyan ettiğini söylemiştir: Âyette geçen makamın burası olduğu, namazdan (musallâ) kastın dua değil de bilinen şekliyle namaz olduğu, bu namazın ne zaman kılınacağı yani vaktini ve bu iki rek’âtın vâcip olduğu.³²⁸

İmam Şâfiî (ö.204/820), tavaf bittikten sonra iki rek’ât namaz kılınacağını söylemiştir. Bu iki rek’âtın hükmü hakkında Şâfiî ulemasının iki görüşü bulunmaktadır. Buna göre bazıları Bakara 125. âyeti ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiilen yerine getirmesi sebebiyle vâcip olduğunu -zira, âyette emir var ve emir vücûb ifade eder³²⁹- söylerken, bazıları da müstehap olduğunu söylemiştir.³³⁰ Mezhepte sünnet olduğu görüşü daha yaygın ve güçlüdür.³³¹

³²⁴ el-Bakara 2/125.

³²⁵ Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 1/148; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 2/356.

³²⁶ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'üne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (Mekke: el-Mektebetü't ticâriyye, ts.), 1/574.

³²⁷ Ebubekir b. Hasan b. Abdullah el-Kiştânî, *Eshelü'l-medârik şerhu irşâdi's-sâlik fi mezhebi imâmi Mâlik* (Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.), 1/463.

³²⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/60.

³²⁹ Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l imami 'ş-Şâfiî*, 4/298.

³³⁰ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/153; Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Muhezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î* (Dâru'l kütübi'l ilmiyye, ts.), 1/408; Ebû Bekr Fahrü'l-islâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-Şâfi el-Fârikî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'* (Umman: Mektebetü'r-risaleti'l-hâdise, ts.), 3/334; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Mısır, 1983), 3/462.

³³¹ Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfiî, *Fethu'l-'azîz fi Şerhi'l-Vecîz* (Beyrut: Dâru'l kütübi'l ilmiyye, 1997), 3/396; Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Alî İbn Raf'et, *Kifâyetü'n-nebih fi şerhi't-tenbîh* (Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009), 7/406.

Bu namazın makâmında kılınması müstehap ise de herhangi bir yerde kılınması da caizdir. İlk rek'atta Kâfirûn ikinci rek'atta İhlâs sûresini okunması müstehap görülmüştür.³³²

Aynı düşünceyi benzer ifadelerle Ali el-Kârî, Zebîdî (ö.893/1488) ve Zeylâî de paylaşmıştır.³³³ İmam Zeylâî, İmam Şâfiî'nin³³⁴ hakkında delil olmadığı gerekçesiyle bu namaza sünnet dediğini aktarmıştır. Zeylâî “...Siz de İbrâhim'in makamından bir namaz yeri edinin...”³³⁵ delil getirerek Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu âyeti okuduğunu ve ardından iki rek'ât namaz kıldığını belirtmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu fiille âyetteki emre imtisal ettiğini gösterdiğini, bunun da vücûbiyeti için delil teşkil ettiğini ifade etmiştir.³³⁶

Hanbelî mezhebine göre ise, tavaftan sonra namaz kılınması vâcip değil, müstehaptır. Bakara 125. âyeti delil göstererek vâcip diyenlere, “âyetteki emir istihbaba hamledilir.” demişlerdir.³³⁷ Namazın makâm-ı İbrâhim'de kılınmasının efdal olduğunu³³⁸ ve kişi tavaftan sonra farz namaz kılrsa, kıldığı namazın iki rek'âtlık tavaf namazının yerine geçeceğini³³⁹ söylemişlerdir.

İmam Süyûtî (ö.911/1505), tavaftan sonra makam-ı İbrâhim'de namaz kılmanın müstehap olduğunu ancak Râzî'nin (ö.606/1210) emri vücûba hamlederek vâcip dediğini nakletmiştir.³⁴⁰

³³² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/408; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 3/492; Şâfi el-Fârikî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, 3/334.

³³³ Abdul Muhsin b. Muhammed el Kasım, *el-Mesbûk 'alâ minhatü's-sülûk fi Şerhi tühfeti'l-Mülûk*, 1428, 1/54, 3/234; Ebû Bekir Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire* (el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322), 1/154; Ali el-Kârî, *Fetûh bâbi'l-'inâye*, 1/648.

³³⁴ Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Minhatü's-sülûk fi şerhi Tuhfeti'l-mülûk* (Katar: Vizâratül evkâf ve's-şüünül İslâmiyye, 2007), 289; Kasım, *el-Mesbûk 'alâ minhatü's-sülûk fi Şerhi tühfeti'l-Mülûk*, 3/324.

³³⁵ el-Bakara 2/125.

³³⁶ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/18.

³³⁷ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'Ebû Ya'lâ, *et-Ta'likatu'l-kebîratu fi mesâ'ili'l-hilâf* (Dâru'n-nevâdir, 2010), 2/35-37.

³³⁸ Ebû'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî, *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l imâm ebi Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 2004, 190.

³³⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/233.

³⁴⁰ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1981), 32.

İbn Nüceym bazı eserlerde, bahsi geçen iki rek'âtın terkedilmesi halinde “dem cezası”³⁴¹ gerektiği ifadesinin yer aldığını ancak el-Binaye’de³⁴² bu görüşün Ebû Tâhire ait olduğunu, İmam Ebû Hanîfe ve ashâbına göre “dem” ile icbar edilmeyeceğini söylemiştir. Ancak herhangi bir yerde -hatta evine dönmüşse evindekiler.³⁴³ Kādî Abdülvehhâb (ö.422/1031), ise, tavaftan sonra namazın kılınmaması halinde “dem” gerektiğini söylemiştir.³⁴⁴ Ebû Ya’lâ (ö.458/1066), tavaf namazının terki halinde “dem” cezasının gerekmediğini söylemiştir.³⁴⁵

2.2.4. Kâbe İçinde Namaz Kılmak

Kâbe, yeryüzündeki ilk mescid olmasının yanı sıra, namaz ve hacla ilgili hususlarda belirli şartların yerine getirilmesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Kâbe’ye yönelmek namazın şartlarından birisidir. Fıkıh âlimleri, Kâbe’nin içinde namaz kılınması konusunu da ele almışlardır.

Kurtubî de, İmam Ebû Hanîfe,³⁴⁶ Şâfiî,³⁴⁷ Sevrî ve bir grup âlimin Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâil’in (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun...”³⁴⁸ âyetinden çıkarımla Kâbe’nin içinde farz ve nâfile namaz kılmayı sahih saydıklarını nakletmiştir. İmam Şâfiî, Kâbe’nin içinde hangi tarafa dönerse dönsün namazının sahih olacağını ancak kapısı açık olur da ona yönelmesi halinde namazının bâtil olacağını, aynı şekilde Kâbe’nin üstünde kılan kişi de kibleye yönelmiş olmayacağından namazının sahih olmayacağını söylemiştir. İmam Mâlik’in ise Kâbe’nin içinde farz ve sünnet namaz kılınamayacağını ancak tatavvu‘ kılınabileceğini, farz kılınması halinde ise vakit içinde iâde edilmesi gerektiğini, söylediğini nakletmiştir.³⁴⁹ Kurtubî, İmam Mâlik’in görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁰

³⁴¹ Dem, hac ve umre yapan Müslümanların kestikleri keçi, koyun cinsinden kurbanlar için kullanılan kavramdır. İhram yasaklarına uymayan veya hac ve umrenin vaciplerinden birini yapmayan kimsenin kesmesi gereken kurbanı dem-i cinâyet denir. Detaylı bilgi için bk. Rahmi Yaran, “Dem”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/147.

³⁴² Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*, 4/201.

³⁴³ Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *en-Nehrü’l-fâ’ik* (Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 2002), 2/78.

³⁴⁴ Kādî Abdülvehhâb, *el-Ma’ûne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, 1/574.

³⁴⁵ Ebû Ya’lâ, *et-Ta’lîkâtü’l-kebîratu fî mesâ’ili’l-hilâf*, 2/35.

³⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/79.

³⁴⁷ Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1436), 1/119.

³⁴⁸ el-Bakara 2/125.

³⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi ‘li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 2/115.

³⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi ‘li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 2/115.

Merginânî (ö.593/1197), İmam Şâfiî'nin Kâbe'nin içinde namaz kılmayı sahih kabul etmediğini söylemişse de eseri şerh eden İbn Hümâm (ö.861/1457) *Fethu'l-kadîrde* bu naklin doğru olmadığını ve İmam Şâfiî'nin Kâbe'nin içinde kılınan namazın sahih kabul ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, âyette namaz için Kâbe'nin temizlenmesini emretmek, içinde namazın sahih olduğunu göstermektedir.³⁵¹

Kiyâ el-Herrâsî (ö.504/1110) ve Râzî ilgili âyetin Kâbe'nin içinde namaz kılmanın meşru olduğuna delil olduğunu söylemiştir.³⁵² İmam Süyûtî ise, “âyetteki ((لِلطَّائِفِينَ)) tavaf edenler için” ifadesi Kâbe'nin içinde namaz kılmanın meşru olduğu görüşünü geçersiz kılmaktadır çünkü, tavaf Kâbe'nin içinde olmaz.” diyerek Kiyâ ve Râzî'nin görüşlerine katılmadığını belirtmiştir.³⁵³

İmam Şürünbülâlî (ö.1069/1659) ve Zeylâî, ilgili âyete dayanarak Kâbe içinde ve istediği tarafa yönelerek namaz kılmanın sahih olduğunu söylemiştir. Çünkü, namaz için Kâbe'nin temizlenmesini emretmek, içinde namazın sahih olmasını gerektirmektedir. Aksi halde namaz kılacaklar için temizlenmesini emretmek anlamsız hale gelecektir.³⁵⁴

Burada ulemâ kıssa âyetinden namazı ilgilendiren bir hususa dair istinbâta bulunmuştur. Zira kibleye yönelmek namazın şartıdır ve gerçekleşmemesi durumunda namaz sahih olmamaktadır. Böylesi önemli bir hususta dahi kıssa âyetinin gerekli şartları yerine getirdiğinde kendisinden hüküm istinbât edildiği görülmektedir. Tabi bu duruma Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulaması³⁵⁵ da etki etmiş olabilir.

2.2.5. İstiskâ

Sözlükte “sulamak, su vermek, yağmur yağdırmak” mânasındaki saky kökünden türeyen ve “su istemek” anlamına gelen istiskâ,³⁵⁶ terim olarak Allah'a yağmur yağdırması için özel bir şekilde dua etmeyi ifade eder.³⁵⁷

³⁵¹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2/150.

³⁵² Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405), 1/17.

³⁵³ Süyûtî, *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzil*, 32.

³⁵⁴ Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *Merâka'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh* (Dâr Nuru's-Sabah, ts.), 125; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 1/250; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 1/470.

³⁵⁵ Buhârî, “Hac”, 51, 52 (no.1598, 1599), “Salât”, 30 (no. 397); Müslim, “Hac”, 388, 394 (no. 1329).

³⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/393.

³⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/28; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-İknâ'*, ts., 55; Mustafa Baktır, “İstiskâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/381.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasından³⁵⁸ hareketle istiskâ tüm mezheplerde sünnet kabul edilmiştir. Ulemâ, istiskâ için ayrı bir namazın olup olmadığı hususunda ihtilâf etmiştir.³⁵⁹ Cumhûr, yağmur duasına çıkıldığı zaman, namaz kılmanın sünnet olduğu görüşündedir.³⁶⁰ İmam Ebû Hanîfe ise yağmur duasında namazın olmadığı görüşündedir.³⁶¹

Bazı âlimler istiskâyâ Hız. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasına ek olarak kıssa âyetinden de hükmü destekleyici delil getirmişlerdir. Şâfi mezhebinde istiskâ (yağmur duası), sünnet kabul edilmiş ve delil olarak “*Bir zamanlar Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, “Asânı taşa vur!” demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fıskırdı.*”³⁶² âyeti zikredilmiştir.³⁶³

Mâverdî de istiskâ bahsinde meseleyi ele alırken bu konuya delil olarak Hız. Mûsâ'nın (a.s.) kavmi için su istemesini anlatan âyet başta olmak üzere birkaç âyeti³⁶⁴ daha delil getirmiştir.³⁶⁵

Rûyânî, istiskâ delilinin Kitap, sünnet ve icmâ olduğunu söylemiş ve ilgili âyeti³⁶⁶ zikretmiştir.³⁶⁷ Mâzerî (ö.536/1141), istiskânın meşru olduğunu söylemiş ve ardından ilgili âyeti delil getirmiştir.³⁶⁸

Bazı âlimler ise istidlâl değil de istînâs³⁶⁹ edildiğini söylemiştir.³⁷⁰ Şirbînî (ö.977/1570) ilgili âyeti zikrederek “bu âyet ile istînâs edilir” dedikten sonra neden “istidlâl edilir” demediğine şu şekilde açıklık getirmiştir; “Bu âyet ile istidlâl edilmez çünkü, bizden öncekilerin şeriatında olan bir mesele bizim şeriatımızda takrir

³⁵⁸ Buhârî, “İstiskâ”, 16 (no.1024); Müslim, “Şalâtü'l-istiskâ”, 1 (no.894).

³⁵⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, 1/418.

³⁶⁰ Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 1/130-132; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 2/430.

³⁶¹ Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Mısır, 1328), 1/282; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/76; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/71-72.

³⁶² el-Bakara 2/60.

³⁶³ Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l imami's-Şâfi*, 2/674; İbn Raf'et, *Kifâyetü'n-nebih fi şerhi't-tenbih*, 4/512.

³⁶⁴ el-A'râf 7/110; eş-Şûrâ 42/42; Nûh 71/10-11.

³⁶⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 2/513.

³⁶⁶ el-Bakara 2/60.

³⁶⁷ Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 2/497.

³⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî, *Şerhu't-Telkîn* (Dâru'l-garbi'l İslamî, 2008), 1/1102.

³⁶⁹ Yakınlık kurmaya, ünsiyet kazanmaya istînâs denir. Detaylı bilgi için bk. Semih Ceyhan, “İstînâs”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/348.

³⁷⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 2/413; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1994), 1/603; Süleyman b. Muhammed b. Ömer b. el-Buceyremî, *Tuhfetü'l-habîb ale şerhi'l- Hatîb* (Dâru'l Fikr, 1995), 2/234.

edilmişse sahih görüşe göre öncekilerin şeriatı bizim için şeriat olmaz.”³⁷¹ Şirbînî’ye göre, konu hakkında başka nas varken kıssalar aslı delil olarak alınmaz kıssalara istînâs edilir.

2.2.6. Anne-Babaya İyilik

İslâm dininde anne baba hakkı en önemli haklardan sayılmaktadır. Zira onlar kişinin dünyaya gelişinin zâhiri ve hukukî sebebidir. Allah bazen âyette kendisinden başkasına kulluk edilmemesi gerektiğini bildirdikten sonra onlara karşı iyiliği emretmiş³⁷² bazen de onlara dua edilmesini³⁷³ hatta Allah’a ortak koşmasını emretseler dahi itaat etmemesi gerektiğini belirtmekle birlikte onlarla iyi geçinmesini emretmiştir.³⁷⁴

Bu sebeple İslâm alimleri ilgili âyetlerden hükümler çıkarmış ve bu husus üzerinde önemle durmuşlardır. Bu anlamda çalışmamıza konu olan Bakara sûresi 83. âyetten de birtakım hükümler istinbât edilmiştir.

Cessâs, “...*Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya iyilik edeceksiniz diye söz almıştık...*”³⁷⁵ âyetinin anne baba-kâfir olsun mü'min olsun- hakkının önemine ve onlara iyilik edilmesi gerektiğine delalet ettiğini söylemiştir. Çünkü Allah yalnızca kendisine kulluk edilmesi gerektiğine dair emrine anne babaya iyiliği bitirtmiştir. Ayrıca âyetin sıla-i rahmin ve yetim ve miskinlere iyiliğin vâcip olduğuna delalet ettiğini de eklemiştir.³⁷⁶

Kādî Abdülvehhâb, ilgili âyeti zikrederek maddi durumu müsait olan evladın, anne-babanın sağlık durumu ve maddiyatı iyi olsa da anne-babasına infakta bulunmasının vâcip olduğunu söylemiştir. Müslüman ya da kâfir olması arasında da fark olmadığını belirtmiştir.³⁷⁷

Şirbînî, en fazîletli iyiliklerden birisinin de “anne babaya iyilikte bulunmak, taât ve ibadetleri yerine getirerek ve yasak olmayan şeyleri yaparak onları sevindirmek” olduğunu söylemiş ilgili âyeti zikretmiştir.³⁷⁸

³⁷¹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/603.

³⁷² el-İsrâ 17/23

³⁷³ el-İsrâ 17/24

³⁷⁴ el-Ahkâf 46/15; Lokmân 31/14-15; el-Ankebût 29/8.

³⁷⁵ el-Bakara 2/83.

³⁷⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/46.

³⁷⁷ Kādî Abdülvehhâb, *el-Ma'üne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, 2/938.

³⁷⁸ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/574.

Anne babanın yanı sıra, kişinin diğer aile ferdlerine de iyilik yapması en değerli ibadetlerden sayılmaktadır. Öyle ki, kişinin ailesine yaptığı harcamalar sadaka hükmündedir.³⁷⁹ İbn Feras, Hz. İbrâhim'in (a.s.), soyundan gelecekler için Rabbi'ne dua etmesini³⁸⁰, kişinin ailesi için iyilik yapmasının ve onlar için hayr yolda çabalamasının mübah olduğuna delil göstermiştir.³⁸¹

2.2.7. Amellerin Kabulü İçin Dua Etmek

Fıkıh kitapları hac ya da umre için ihrama girecek kişinin kalben niyet ettiği şeyleri diliyle telaffuz etmesinin müstehap olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla hac için ihrama giren kişi “*ya Rabbi! (senin rızan için) hac yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır ve benden kabul et*”, diyerek dua eder. Umre için ihrama giren de umre yapmak istediğini söyler ve Allah Teâlâ'dan onu kolaylaştırmasını ve kabul etmesini diler. Zira hac külfeti ve meşakkati olan bir ibadettir. Bundan dolayı başta, Allah Teâlâ'ya onu kolaylaştırması, sonda da kabul etmesi için dua etmek müstehaptır. Ayrıca her ibadet de kabul edilmez.³⁸²

Hanefî âlimler bu hususu belirterek, Hz. İbrâhim (a.s.) ve İsmâil'in (a.s.) Kâbe'yi inşâ ettikten sonra yaptığı ve “...*Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur...*”³⁸³ geçen duayı örnek vererek³⁸⁴ Hz. İbrâhim (a.s.) ve İsmâil'e (a.s.) iktidâ amacıyla yapılmasını uygun güzel görmüşlerdir.³⁸⁵ Bu dua sadece hac için değil namaz ve diğer tüm ibadetlerin sonunda yapılır.³⁸⁶

İmam Süyûtî, Hz. İbrâhim (a.s.) ve Hz. İsmâil'in (a.s.) Kâbe'yi inşa ederken “...*Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur...*” diye dua etmelerinin kişinin amellerinin Allah katında kabul olması için dua etmesinin müstehap olduğunu söylemiştir.³⁸⁷ Zekât, sadaka, keffâret ya da adağını yerine getiren yahut ders, tasnif, iftâ vb. işleri tamamlayan kişinin de sonunda ilgili âyeti okuması müstehap görülmüştür.³⁸⁸

³⁷⁹ Buharî, “İman”, 41.

³⁸⁰ “وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ” el-Bakara 2/128.

³⁸¹ Ebu Muhammed Abdülmün'im b. Abdurrahim İbn Feras, *Ahkâmü'l-Şur'ân* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2006), 1/107.

³⁸² Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'î*, 2/144; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/9.

³⁸³ el-Bakara 2/127.

³⁸⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-Şanâ'î*, 2/144; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/9.

³⁸⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 2/345.

³⁸⁶ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/9.

³⁸⁷ Süyûtî, *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzîl*, 33.

³⁸⁸ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/69; Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Ezkâr* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1994), 188; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî, *Hâşiyetü'l-Kalyûbî 'alâ Şerhi'l-Mahallî 'ale'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1995), 2/55.

2.2.8. Zebh ve Nahr Meselesi

Hayvanların iki kesim şekli bulunmaktadır. Birisi “zebh” diğeri ise “nahr”dır. Zebh, sığır cinsi ile küçükbaş hayvanların yere yatırılıp çenesinin hemen altından boğazlanmasını³⁸⁹ ifade etmektedir.³⁹⁰ Nahr ise, devenin sol ön ayağının bağlanarak göğsünün hemen üzerinden kesilmesi demektir.³⁹¹

Hanefî ulemâsı, develerde nahr, sığır ve küçükbaşta ise zebhin efdal olduğunu söyleyerek “...*Mûsâ kavmine, “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demiş...*”³⁹² âyetini zikretmiştir.³⁹³ Ayrıca, Serahsî (ö.483/1090) inek cinsinde nahrın mekruh olduğunu da nakletmiştir.³⁹⁴

Mevsilî ve İbn Nüceym de sünnet olanın develer için nahr, inek ve küçükbaş hayvanlar için zebh olduğunu aksinin yapılması halinde ise mekruh olmakla birlikte etinin yenebileceğini söylemiştir.³⁹⁵ Mekruh olmasının sebebi, sünnetin hilâfına olmasıdır.³⁹⁶

İmam Mâlik, İbn Kâsım’ın “İnek nahr edilirse yenir mi?” sorusuna “evet, ancak zebh edilmesi benim için daha sevimlidir, zira Allah Teâlâ ‘...*Mûsâ kavmine, “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demiş...*’” âyetini inzâl buyurmuştur.” diyerek yanıt vermiştir.³⁹⁷

İmam Mâlik’in deve ve küçükbaş hayvanlar için aynı görüşte olmadığı görülmektedir. Ona göre, bir zaruret yoksa develerin nahr yerine zebh edilmesi, küçükbaş hayvanların da aynı şekilde bir zaruret olmaksızın zebh yerine nahr edilmesi

³⁸⁹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Necmeddin Neseî, *Ṭilbetü't-talebe* (Bağdat: Matbaatü'l-Âmira, 1311), 104; Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, 326.

³⁹⁰ Halil Abdulkerim Güneç, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-müeyyera* (Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, 2012), 1/334-336.

³⁹¹ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, 794; Ali Galip Gezgin, “Kur’ân’da ‘Nahr’ Kelimesi ve Türkiye’de Kurban İbadetinin Algılanışı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Şubat 2005), 11-13; Necmeddin Neseî, *Ṭilbetü't-talebe*, 104.

³⁹² el-Bakara 2/67.

³⁹³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/182; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 1/182, 2/183; Aynî, *Minhatü's-sülûk*, 397; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/164; Kasım, *el-Mesbûk ‘alâ minhatü's-sülûk fî Şerhi tühfeti'l-Mülûk*, 4/98; Serahsî, *el-Mebsût*, 11/229; Ekmeluddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* (Lübnan: Dâru'l Fikr, 1970), 3/164; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 2/90.

³⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/3.

³⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 5/11; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 8/194.

³⁹⁶ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 3/64; Abdurrahman Şeyhîzade, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (Türkiye: Matbaatü'l-Âmira, 1328), 2/510.

³⁹⁷ Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kubrâ* (Dâru'l kütübî'l ilmiyye, 19994), 1/543; Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân el-Ezdî el-Kayrevânî el-Berâzî'i, *et-Tehzîb fî htişâri'l-Müdevvene* (Dubai: Dâru'l-buhûs li'd-dirâsâti'l İslâmiyye, 2002), 2/27.

halinde eti yenmez.³⁹⁸ Kādı Abdulvehhab (ö.422/1031) ise, zaruret varsa yeneceğini, zaruret olmadığı durum için ise iki görüş olduğunu; birincisine göre haram olup yenmeyeceği, ikincisine göre ise haram olmayıp mekruh olduğunu nakletmiştir.³⁹⁹ İbn Bezîze (ö.673/1274) yenmeyeceği görüşünü ‘meşhur görüş’ yenebileceği görüşünü ise ‘şâz görüş’ olarak ifade etmiştir.⁴⁰⁰ İnek cinsinde, Bakara 67. âyet-i kerime sebebiyle zebh asıl olmakla birlikte zaruret olmaksızın nahr edilse de yeneceği ifade edilmiştir.⁴⁰¹ Âyette zebh ifadesi geçmesine rağmen vâcip olmaması hadiste bir rivâyette zebh başka bir rivayette nahr geçmesi sebebiyledir.⁴⁰²

Kurtubî’nin naklettiğine göre küçük baş hayvanlarda (ğanem) evlâ olanın zebh, deve (ibîl) nahr, sığırlarda ise kişinin muhayyer olduğu hususunda âlimler arasında ihtilâf yoktur. Ancak sığırlar için evlâ olanın zebh olduğu da söylenmiştir. Zira, ilgili âyette zebh ifadesi kullanılmıştır.⁴⁰³

İmam Şâfiî ise, ‘...*Mûsâ kavmine, “Allah size bir inek kesmenizi emrediyor” demiş...*’⁴⁰⁴ ve ‘...ve ineği (bulup) kestiler...’⁴⁰⁵ âyetlerini delil getirerek inek cinsinin zebh edilmesinin kendisine daha sevimli olduğunu ifade etmiştir. Nahr için ise sadece deve cinsini göstermiştir.⁴⁰⁶ Şâfiî mezhebinde de sünnet olanın develerde nahr inek ve küçükbaş cinsinde zebh olduğu ilgili âyetler zikredilmiştir.⁴⁰⁷

İbn Münzir (ö.318/930), zebh edilmesi gerekirken nahr edilen ya da nahr edilmesi gerekirken zebh edilen bir hayvanın yenilmesinin haram olduğunu söyleyen hiçbir âlime rastlamadığını söylemiştir. İmam Mâlik’in mekruh saymış olmasının da haram saydığı anlamına gelmediğini ifade etmiştir.⁴⁰⁸

³⁹⁸ Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 1/543; Berâzi’i, *et-Tehzîb fi’l-htîşâri’l-Müdevvene*, 2/27.

³⁹⁹ Kādı Abdülvehhâb, *el-Ma’üne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, 2/692-693.

⁴⁰⁰ Ebû Fâris Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî İbn Bezîze, *Ravzatü’l-Müstebîn fi Şerhi’t-Telkîn* (Dâr ibn Hazm, 2010), 1/697.

⁴⁰¹ Ebû’l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahşîl* (Beyrut: Dâru’l-garbi’l-İslâmî, 1988), 3/323; Ebû’l-Kâsım b. İsâ b. Nâcî et-Tenûhî el-Kayrevânî İbn Nâcî et-Tenûhî, *Şerh ‘alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (Beyrut: Dâru’l kütübî’l ilmiyye, 2007), 1/373.

⁴⁰² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Harâşî, *Şerhu’l-harâşî ‘alâ Muhtaşarı Halîl* (Beyrut: Dâru’l Fikr, 1317), 3/15.

⁴⁰³ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/445.

⁴⁰⁴ el-Bakara 2/67.

⁴⁰⁵ el-Bakara 2/71.

⁴⁰⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 3/619.

⁴⁰⁷ Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi’l imami’s-Şâfiî*, 4/530; İbn Raf’et, *Kifâyetü’n-nebîh fi şerhi’t-tenbîh*, 8/159.

⁴⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/445; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/306; Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî Ebû’l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-kebîr ale*

İbn Kudâme, ilgili âyeti zikrettikten sonra, develerin nahr, diğerlerinin zebh edilmesinin müstehap olduğu hususunda ilim ehlinin arasında ihtilâf olmadığını söylemiştir. Daha sonra, “zebh edilmesi gereken nahr edilirse veya nahr edilmesi gereken zebh edilirse caizdir.” diyenlerin Atâ (ö.114/732), Katâde (ö.117/735), Zührî (ö.124/742), Ebû Hanîfe, Sevri, Leys (ö.175/791), Mâlik, Şâfi, İshak (ö.238/853), Ebû Sevr (ö.240/854) olduğunu aktarmıştır. Ayrıca, İmam Mâlik’ten gelen bir rivâyet, develerin nahr edilmesi dışındaki uygulamaların caiz olmadığıdır. İbn Münzîr’in de bu rivâyet için, “İmam Mâlik, develer için nahr dışındakileri mehruh görmüştür, haram kılmamıştır.” dediğini nakletmiştir.⁴⁰⁹ İmam Süyûtî de, ilgili âyeti zikrettikten sonra Bekir b. Alâ’nın inekte sünnet olanın zebh olduğu görüşünü nakletmiştir.⁴¹⁰

2.2.9. Bir İşe Niyet Edince “İnşallah” Demek

İnşallah, Allah dilerse demektir. İslam âlimleri, kişinin gelecekte yapmaya niyet edip planladığı işlerden söz ederken o tarihte hayatta olup olmayacağını, bir engelle karşılaşp karşılaşmayacağını ve en önemlisi o işi yapmaya muvaffak olup olmayacağını bilemediğinden meşru işlerde her daim “inşallah” demesinin gerekli olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹¹

Cessâs ve İmam Süyûtî, İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ’ya (a.s.), Allah’ın kendilerine kesmelerini emrettiği ineği tarif etmesini istedikten sonra “...*inşallah doğrusunu buluruz.*”⁴¹² demelerinin Kur’ân’da yer alışının istisnâyı kullanmaya irşâd olduğunu söylemiştir.⁴¹³ Cessâs âyetin tefsirinin akabinde “Allah kullarına bunu haber vererek, işlerinde muvaffak olmaları için istisnayı/inşaallahı zikretmek suretiyle işlerini onun dilemesine (meşîyet) bağlamaları gerektiğini onlara öğretmektedir. Ayrıca başka bir âyette “*Allah’ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için «Bunu yarın yapacağım» deme.*”⁴¹⁴ buyurarak kulların fiillerinde

metni’l-Muğni (Beyrut: Dâru’l-kitabi’l-arabi, 1983), 11/52; Muhammed Naim Hânî Sâi, *Mevsû’atü’l-fikhi’l-İslâmî* (Mısır: Dâru’s-selâm, 2007), 1/433.

⁴⁰⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 13/304-306; Ebü’l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed ed-Dimaşkî İbn Ebü’l-İz, *Kitâbü’t-Tenbih ‘alâ müşkilâti’l-Hidâye* (Suud: Mektebetü’l-rüşd, 2003), 5/728; Ebû Bekr (Ebü’l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz İbnü’n-Neccâr el-Fütûhî, *Ma’ûnetü üli’n-nühâ ‘ale’l-Müntehâ* (Mektebetü’l-esedi, 2008), 11/41.

⁴¹⁰ Süyûtî, *el-İklil fi’stinbâti’t-tenzil*, 29.

⁴¹¹ Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ’ü ‘ulûmi’d-dîn* (Kahire, 1387), 1/166; Durmuş Özbek, “İnşallah”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/342.

⁴¹² el-Bakara 2/70.

⁴¹³ Süyûtî, *el-İklil fi’stinbâti’t-tenzil*, 30.

⁴¹⁴ el-Kehf 18/23-24.

istisnânın⁴¹⁵ önemini daha net bir şekilde ortaya koymuştur. Zira “inşallah” ifadesinde Allah’tan yardım isteme, işi ona havale etme, kudretini ikrar etme vardır.”⁴¹⁶ demiştir.

2.3. Kamu Hukuku ile İlgili Hükümler

2.3.1. Halîfenin Gerekliliği

Hilâfet kavramı sözlükte, “bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, birinin ardından gelmek/gitmek, birinin yerine geçmek, yerini doldurmak, vekâlet veya tesil etmek” gibi manaları haizdir.⁴¹⁷ Terim olarak ise İslâm devletlerinde Hz. Muhammed’den (s.a.s.) sonraki devlet başkanlığı kurumudur. Dini koruma ve siyaseti yürütme görevlerini haizdir.⁴¹⁸ Câhiliye devrinde var olmayan hilâfet sistemi İslâm döneminde ortaya çıkmıştır.⁴¹⁹

Halife ise, “bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse” demektir. İslâm devletlerinde, devlet başkanı için kullanılır.⁴²⁰ Kelamcıların ve fukahanın neredeyse tamamı bir halifenin (imamın) bulunmasının vâcip olduğu görüşündedir. Bu konuda icmâ olduğu dahi ifade edilmektedir. Ancak sadece Mu’tezilî kelamcı ve fıkıhçısı Ebû Bekir el-Esam’ın (ö.200/816)⁴²¹ icmâyâ aykırı görüş beyan ettiği belirtilmiştir.⁴²² el-Esam kaos zamanında halîfeye tabi olmanın vacip olduğu görüşündedir. Bunun dışında ümmetin, hac ve cihadını yapıp, zekat, ganimet ve fey gelirlerini ehline dağıtması ve hadleri yerine getirmesi durumunda imam ve halife olmasının vacip olmadığı, halîfesiz kalmanın da caiz olduğu görüşündedir.⁴²³

⁴¹⁵ “inşallah” diyerek meşîeti ilâhîye atıfta bulunmak.” Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 270.

⁴¹⁶ Cessâs, *Ahıkâmü'l-Kur'ân*, 1/42.

⁴¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/620; Güneç, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü'l-müeyyessera*, 1/296.

⁴¹⁸ Ebü'l-Meâlî Rüküddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Ğıyâşü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem* (Katar, 1401), 22; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahıkâmü's-sulţâniyye* (Kuveyt, 1409), 3.

⁴¹⁹ Tuncay Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı olarak Bey'at”, *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 81.

⁴²⁰ Güneç, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyyetü'l-müeyyessera*, 1/297; Casim Avcı, “Hilâfet”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/539.

⁴²¹ Mu'tezilî tefsir, kelâm ve fıkıh bilgini. Detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Bekir Esam”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11/353.

⁴²² Mâverdî, *el-Ahıkâmü's-sulţâniyye*, 17.

⁴²³ Bekir Karadağ, *Mu'tezile'nin Fıkıh Anlayışı (Ebû Bekir Esam Örneği)* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023), 126-131.

İmam Serahsî ve Bedreddin Aynî (ö.855/1451), Allah'a imandan sonra hak ile hükmetmenin en güçlü farzlardan ve en üstün ibadetlerden olduğunu bu sebeple de Allah Teâlâ'nın "...yeryüzünde halife yaratacağım..."⁴²⁴ buyurarak halifeliği Hz. Âdem'e (a.s.) ve "Ey Dâvûd! Muhakkak ki biz seni yeryüzünde halife kıldık"⁴²⁵ buyurarak Hz. Dâvûd'a (a.s.) nispet ettiğini ifade etmiştir.⁴²⁶

Kurtubî, "...yeryüzünde halife yaratacağım..." âyetinin ümmet içinde bir imam/halife olması gerektiğine açık bir delil olduğunu ve vacip olduğunu söylemiştir. Bu imam/halife sayesinde ümmet içinde birliğin sağlanacağına işaret etmiştir. Bu meselenin vacip olduğu hususunda ümmet içinde ve imamlar arasında el-Esam dışında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Kurtubî, halîfenin varlığının vacip olduğu görüşünü yukarıda zikredilen âyete ek olarak başka âyetler⁴²⁷ ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra Hz. Ebû Bekir (r.a.) hususunda sahabenin ittifak etmesi, onun da vefatı yaklaşınca Hz. Ömer'i tayin etmesi gibi hâdiseleri de beyân ederek delillendirmiştir.⁴²⁸

2.3.2. Halifenin Sıfatları

Hilâfet gibi Müslümanlar için önemli bir makama gelen kişinin belirli vasıfları haiz olması gerektiğini düşünen İslâm âlimleri, halife olmak için bazı şartların olduğunu söylemişlerdir. Halîfede aranan şartlardan başlıcaları şunlardır: Müslüman olmak, erkek olmak, mükellefiyet çağına gelmiş olmak, İslamî ilimlerde bilgili sahibi olmak, adâlet sahibi olmak, yeterli olmak, vücut sağlığının yerinde olması, kureyş kabilesinden olmak.⁴²⁹

Allah Hz. İbrâhim'i (a.s.) birtakım imtihanlara tabî tuttuktan sonra onu insanlara önder yapacağını bildirmesi üzerine Hz. İbrâhim'in (a.s.) "soyumdan geleceklere de" diye niyaz da bulunmuştur. Allah, Hz. İbrâhim'e (a.s.) "...Vaadim zalimleri kapsamaz..."⁴³⁰ buyurarak, soyundan gelenler içerisinde zâlimlere önderlik vermeyeceğini buyurmuştur. Bir grup âlim, ilgili âyete dayanarak halifenin mümin, âdil ve fazîlet sahibi olması gerektiğine dair çıkarımda bulunmuşlardır. Bu âlimlere

⁴²⁴el-Bakara 2/30.

⁴²⁵ Sâd 38/26.

⁴²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/59-60; Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 9/3.

⁴²⁷ Sâd 38/26; en-Nûr 24/55.

⁴²⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/264.

⁴²⁹Detaylı bilgi için bk. Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 1/146-148.

⁴³⁰ el-Bakara 2/124.

göre kâfir, zalim ve fâsık biri halîfe olamaz,⁴³¹ bu sebeple, Abdullah b. Zübeyr (r.a.) (ö.73/692) ve Hz. Hüseyin (r.a.) (ö.61/680), Haccâc'a (ö.95/714) karşı ayaklanmıştır. Kurtubî, bu görüşün aynı zamanda bir grup mutezilî âlim ile hâricilerin görüşü olduğunu söylemiştir.⁴³²

Mâverdî'nin aktardığına göre ise, hâlîfenin, haksız yere masum birine, ölüm emri vermesi durumunda imâmetinin düşüp düşmeyeceği hususunda Şâfiîlerin iki görüşü bulunmaktadır. Bir kısım âlim "...*Vaadim zalimleri kapsamaz...*" âyeti sebebiyle imâmetinin düşeceğini söylerken bir kısmı da ehlü'l-hâl ve'l-akd⁴³³ düşürmeden düşmeyeceğini söylemiştir.⁴³⁴ Aynı ihtlâf, halîfenin fısık gerektiren büyük günahları işlemesi durumunda da ortaya çıkmaktadır. İmâmetinin düşeceğini söyleyenler ilgili âyeti zikretmişlerdir.⁴³⁵

Kurtubî, cumhurun ise zâlim halîfeye karşı sabretmenin ayaklanmaktan daha hayırlı olduğu görüşünü benimsediklerini aktarmıştır. Cumhur, ayaklanma neticesinde emniyetin yerini korkuya bırakacağı, çok kan akacağı, Müslümanlara baskınların artacağı ve yeryüzünde fesâdın yaygınlaşacağı düşüncesindedir.⁴³⁶

İmam Süyûtî, "...*Vaadim zalimleri kapsamaz...*" âyetini zalim hâkim(kâdı) ve müftûnin şahit olamayacağına ve namaz kıldırın imamların fâsık ve zalim olmamalarının şart olduğuna delil olarak göstermiştir.⁴³⁷

Halîfelik şartlarından biri olan ilim hususunda da kıssa âyetlerinden delil getirilmiştir. İmam Süyûtî, "*Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin*" cevabını verdiler."⁴³⁸ ve "*Ey Âdem! Bunların isimlerini onlara bildir*" dedi. *Onlara bunların isimlerini bildirince de.*"⁴³⁹ âyetlerinin Hâlifelik şartlarından birisinin de ilim olduğuna delil

⁴³¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Şur'ân*, 1/550.

⁴³² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkkâmi'l-Şur'ân*, 2/108-109.

⁴³³ Devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde görevinden azletmekle yetkili olan heyet anlamında İslâm hukuku terimi. Detaylı bilgi için bk. Abdülhamîd İsmail el-Ensârî, "Ehlü'l-hâl ve'l-akd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/539.

⁴³⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 12/76.

⁴³⁵ Rüyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 12/71.

⁴³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkkâmi'l-Şur'ân*, 2/109.

⁴³⁷ Süyûtî, *el-İklil fi'stinbâti't-tenzil*, 31-32.

⁴³⁸ el-Bakara 2/32.

⁴³⁹ el-Bakara 2/33.

olduğunu zikretmiştir ve Hz. Âdem'in (a.s.) meleklerden üstün olması ve meleklerin ona secde etmesinin Hz. Âdem'in (a.s.) ilmi sebebiyle olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁰

2.3.3. Halîfetullah Demenin Hükümü

İmam Nevevî (ö.676/1277), *el-Ezkâr* adlı eserinde Müslümanların işlerini yürütenlere “halîfetulah” denilmemesi “halîfe”, “halîfetü Rasulillah”, “emîrül mü'minîn” denilmesi gerektiğine dair bir başlık atmış ve altına da Begavî'den⁴⁴¹ (ö.516/1122) naklen Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Davûd'dan (a.s.) sonra hiç kimseye “halîfetulah” denilmemesi gerektiğini ifade ederek, “yeryüzünde bir halife yaratacağım”⁴⁴² ve “Ey Dâvûd! biz seni yeryüzünde halife kıldık”⁴⁴³ âyetlerini zikretmiştir.⁴⁴⁴ Bunun yanı sıra “...Adamın biri Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) “halîfetullah” dedi de Hz. Ebubekir (r.a.) “ben Muhammed'in (s.a.s.) halifesiyim” dedi”⁴⁴⁵ rivâyetini aktarmıştır.⁴⁴⁶

Abdilazîz el- Buhârî (ö. 616/1219) ve İbn Nüceym de, kâdı için “halîfetü rasûlillah” denebileceği hususunda ihtilâf olmadığını ancak “halîfetullah” deme konusunda ihtilâf olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁴⁷ Cumhûra göre, Hz. Âdem (a.s.) ve Hz. Dâvûd (a.s.) dışında hiçbir halifeye “halîfetullah” demek câiz değildir.⁴⁴⁸

2.3.4. Kâfire “Melik” Demenin Câiz Olması

Kiyâ ve Kurtubî, “Allah'ın kendisine verdiği iktidara dayanarak rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya giren kimseyi görmedin mi?..”⁴⁴⁹ âyetini delil göstererek eğer mal, mülk, güç kuvvet verilmişse kâfire “melik” demenin caiz

⁴⁴⁰ Süyûtî, *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzil*, 28.

⁴⁴¹ Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (Beyrut: el-Mektebetü'l İslâmî, 1983), 14/75-76.

⁴⁴² el-Bakara 2/30.

⁴⁴³ Sâd 38/26.

⁴⁴⁴ Nevevî, *el-Ezkâr*, 361; Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, 4/111.

⁴⁴⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 2001), 1/225 (no.59).

⁴⁴⁶ Nevevî, *el-Ezkâr*, 361; Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, 4/111; Begavî, *Şerhu's-sünne*, 14/75-76.

⁴⁴⁷ Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhtâjü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru'l kütübî'l ilmiyye, 2004), 8/7; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, 3/600.

⁴⁴⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Fetâvâ'l İmâmi'n Nevevî* (Beyrut: Dâru'l beşâiri'l islamiyye, 1996), 225; Buceyremî, *Tuhfetü'l-habîb ale şerhi'l- Hatîb*, 4/235; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, 39; Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mir'âtü'l-mefâtiḥ* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002), 8/3389; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nüriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kâdir şerhu'l-Câmi'i's-şagîr* (Mısır: Mektebetü'l-ticari'l-kübra, 1356), 3/508.

⁴⁴⁹ el-Bakara 2/258.

olacağını söylemiştir.⁴⁵⁰ Çünkü âyette, Allah kendisine hükümlerlik verdi diye şımarıp böbürlenerek Hz. İbrâhim’le (a.s.) tartışmaya giren kişi anlatılarak ona mülk verildiği ifade edilmiştir.

Yazır, ilgili âyetin tefsirini yaparken, kâfirin Melik olabileceğini ve ona “melik” denebileceğini söyledikten sonra kâfirin melik olmakla hidâyete erdiği anlamına gelmediğini de eklemiştir.⁴⁵¹

Burada kâfiri melik edinmek değil kâfire “melik” hitabını kullanmak mevzu edilmiştir. Allah’ın verdiği mülkün izharı vardır. Dost edinip veli edinme manâsında değildir.

2.3.5. İlim Sahiplerine Saygı Göstermek

İslâm dini, ilmi ve âlimi çok kıymetli görmektedir. Kur’ân, ilim sahiplerinin, bilgisiz kişilerden üstün olduğunu⁴⁵² ve Allah’ın emir ve yasaklarını tam anlamıyla anlayıp onları gereği gibi yerine getirecek olanların ilim sahipleri olduğunu⁴⁵³ bildirerek ilmin ve ilim sahiplerinin İslâm dinindeki yerini tüm insanlığa göstermiştir.

İmam Süyûtî, meleklerin Allah’ın kendilerine bildirdiğinden başka bir bilgilerinin olmadığını söylemeleri ve Allah’ı ilmi sebebiyle övmelerini bildiren âyetin⁴⁵⁴ ve Hz. Âdem’in (a.s.) eşyaların ismini bildirmesinin emredildiğini anlatan âyetinin⁴⁵⁵ âlim önünde ayağa kalkmanın müstehap oluşuna delil olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁶ Fazîlet ehline, hürmeten ayağa kalkmak erdemlilik ve câizdir. Nevevî de tercih ve amel ettiği görüşün bu olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁷ Ancak bu davranış riyâ ve tâzim için olmamalıdır.⁴⁵⁸

2.3.6. İstişâre

İstişâre, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyerek yönlendirme anlamlarına gelen şûrâ ile aynı anlama gelmektedir.⁴⁵⁹ İslâm dini

⁴⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 3/286; Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 1/225.

⁴⁵¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1/1/935.

⁴⁵² el-Mücâdele 58/11.

⁴⁵³ Fâtır 35/28.

⁴⁵⁴ el-Bakara 2/32.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/33.

⁴⁵⁶ Süyûtî, *el-İklil fi’stinbâti’t-tenzil*, 28.

⁴⁵⁷ Nevevî, *Fetâvâ’l-İmâmi’n Nevevî*, 69.

⁴⁵⁸ Ensârî, *Esne’l-me’tâlib şerhu Ravzi’t-tâlib*, 3/114.

⁴⁵⁹ Zebidî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-’Kâmûs*, 12/255; Talip Türcan, “Şûra”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/230.

istişâreye önem vermiştir. Kur’ân ‘da. “...Aralarındaki işlerini istişâre ederek yürütürler...”⁴⁶⁰ âyeti ile Mü’minlerin özelliklerinden biri olarak istişâre yaptıklarından bahsedilmektedir. Yine, “Karara bağlanacak işlerde onlarla istişâre et!”⁴⁶¹ buyrulur Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Mü’minlerle istişâre etmesi telkin edilmiştir.

İmam Süyûtî de Allah’ın “*Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti...*”⁴⁶² âyetiyle kullarını istişâreye irşâd ettiğini söylemiştir.⁴⁶³

Allah için fikir danışma söz konusu değildir. Zira Allah Âlim’dir. Her şeyi en mükemmel ve eksiksiz bilir. İmam Süyûtî’nin görüşünde “irşâd” kelimesini kullanması da bu husus çerçevesinde değerlendirilebilir.

2.4. Borçlar Hukuku ile İlgili Hükümler

2.4.1. Hayvanların Selem Yoluyla Satışı

Malî mübâdelelerde bedellerden en az birinin peşin olması gerekmektedir. Peşin olmayanın ise ribe’n-nesîe olmaması şartıyla teslim/ödeme gününün belirlenmiş olması gerekmektedir. İki bedelin de veresiye olması İslâm hukukunda bâtil akiddir. Selem akdinde, mebi’ veresiye, semen peşindir.⁴⁶⁴

Fukahâ, tartılan ya da ölçülen her şeyin selem yolu ile -para peşin, mal veresiye- satışının câiz olduğunda ittifâk etmiştir. Ancak eşya ve hayvanlar gibi diğer malların selem akdiyle satışı hakkında ihtilâf etmiştir. İmam Mâlik,⁴⁶⁵ Şâfiî⁴⁶⁶ caiz görürken, Ebû Hânîfe⁴⁶⁷ câiz görmemektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁰ eş-Şûrâ 42/38.

⁴⁶¹ Âl-i İmrân 3/159.

⁴⁶² el-Bakara 2/30.

⁴⁶³ Süyûtî, *el-İklîl fi’stinbâti’t-tenzîl*, 27.

⁴⁶⁴ Orhan Çeker, *el-Muhtâr’ın Anahtarı* (Konya: Tekin Kitabevi, 2021), 1/290-291.

⁴⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hüccce ‘alâ ehli’l-Medîne* (Beyrut: alimü’l-kütüb, 1403), 2/479.

⁴⁶⁶ Şâfiî, *el-Üm*, 3/118; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 5/399.

⁴⁶⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hüccce ‘alâ ehli’l-Medîne*, 2/479; Cessâs, *Şerhu Muhtaşari’t-Ṭahâvî*, 3/22; Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Ebi Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrid* (Kahire: Dâru’s-selam, 2006), 5/2675.

⁴⁶⁸ Detaylı bilgi için bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-mukteşid*, 3/98.

Bu konudaki ihtilâfin sebebini iki noktada toplamak mümkündür.⁴⁶⁹

1. Bu konuda rivâyet edilen hadisler.
2. Hayvanların vasıf yoluyla belirlenmesinin imkânı (zabt)

İmam Ebû Hanîfe⁴⁷⁰ ve Sevrî hayvanın selem akdine konu olamayacağı görüşüne sahiptirler.⁴⁷¹

Hanefî mezhebinin hayvanda seleme cevâz vermemesinin sebebi zabt altına alınmaması gerekçesiyledir. Zira hayvanların değeri bâtinî sebeplerden kaynaklanan farklılık arz etmektedir.⁴⁷² Dolayısıyla tarafların akit esnasında anlaştıkları hayvanın, tüm yönleriyle teslim edilen hayvanın birebir aynısı olması mümkün değildir. Bunun da taraflar arasında ihtilâfa ve tartışmaya götüreceği açıktır.⁴⁷³

Kurtubî ve İbnü'l-Arabî, “Mûsâ, “Rabbim şöyle buyuruyor, dedi: O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir inektir...”⁴⁷⁴ âyetinin hayvanların, belirli sıfatlarla hasredilebileceğine dair kuvvetli bir delil olduğunu böylelikle seleme konu olabileceğini söylemiştir.⁴⁷⁵

İmam Mâlik, Evzâî, Leys ve Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu aktarmıştır. Zira, Allah âyette sığırı vasfederek tayin edilmiş noktasına taşımıştır.⁴⁷⁶

Kurtubî, vasfın rü'yet gibi değerlendirebileceğine dair Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisini de delil olarak ileri sürmüştür: “Bir kadın başka bir kadını kocasına vasfetmesin. Aksi halde onu görmüş gibi olur.”⁴⁷⁷ bu hadiste vasıf rü'yet makamına ikâme edilmiştir.⁴⁷⁸ Kurtubî hadisin hayvanların vasfedilebilirliğine işaret ettiğini söylemektedir.

İsrâiloğullarının kendilerine emredileni zorlaştırmak için sorular sormaları üzerine Allah'ın emrini ağırlaştırması ile neticelenen inek hadisesi hayvanların da vasıflandırılabilirliği ve seleme konu olabileceği hususuna delil olmuştur.

⁴⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, 3/98-99.

⁴⁷⁰ Serahsî, *el-Mebsûf*, 12/131.

⁴⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 1/453.

⁴⁷² Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Dâr Nuru's-Sabah, ts.), 2/42.

⁴⁷³ Abdilazîz el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 7/71-72.

⁴⁷⁴ el-Bakara 2/71.

⁴⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 1/453; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Şur'ân*, 1/41.

⁴⁷⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 5/400; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 1/453.

⁴⁷⁷ Fethu'l-Bârî, “Kitâbü'n-Nikâh”, 9/338.

⁴⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 1/453.

2.4.2. Suyun Ribevî Mallara Dahil Edilmesi

İslam hukukuna göre ribânın haram olduğu naslarla sabittir. Ancak İslam âlimleri ribânın illeti konusunda farklı mülâhazalarda bulunmuşlardır.⁴⁷⁹ Ribânın illetine göre ribevî mallarda tabîi olarak farklılık arz edebilmektedir. Bu kapsamda suyun ribevî mallara dahil olup olmaması bu tartışma konusunun bir başlığını oluşturmaktadır. İlgili âyette su için kullanılan “taâm” ifadesi bu ihtilâfin bir kanadını oluşturmuştur.

Kurtubî’ye göre, Tâlût’un askerleriyle diyalogunu anlatan “...kim ondan içerse benden değildir, -eliyle bir avuç alan müstesna- ondan tatmayan da bendendir” dedi...⁴⁸⁰ kıssa âyetinde su için “taâm (طعام)” ifadesinin kullanılması suyun “kût” olduğunu göstermektedir. Zira, su hem kalıcıdır hem de beden açısından gıdadır(iktiyât). Dolayısıyla su, ribevî mallara dahil olur. İbnü’l-Arabî, Mâlikî mezhebinde sahih görüşün bu olduğunu, İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’un da bu görüşte⁴⁸¹ olduğunu söylemiştir.⁴⁸²

İmam Muhammed, suyun keylî ve veznî olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu anlayışa göre suda tefâzülün (fazlalık) caiz olmaması gerekir. Çünkü, ona göre ribâda illet keyl ve vezindir.⁴⁸³

Şâfiî mezhebinde de aynı âyet delil getirilerek, âyette suyun “taâm” ifadesiyle kullanılması ve taâm olan şeylerde ribânın cereyan etmesi sebebiyle suda tefâzül (fazlalık) caiz görülmemektedir.⁴⁸⁴

Suyu ribevî mallardan saymayanlar, ribevi mallarda illetin “me’kul” olduğunu, ribevî mallara dahil edenler, illetin “mat‘um” olduğunu söylemişlerdir. Mat‘um

⁴⁷⁹ Mâverdi, *el-Hâvi l-kebîr*, 5/73; Kelvezânî, *el-Hidâye ‘alâ mezhebi l-imâm Ahmed*, 240; Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü l-fukahâ* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 1994), 2/25.

⁴⁸⁰ el-Bakara 2/249.

⁴⁸¹ Burhânü’ş-Şerîa Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhtâ’ü l-Burhânî* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2004), 6/361; *el-Fetâva l-Hindiyye* (Mısır: Bulak, 1310), 3/120.

⁴⁸² İbnü’l-Arabî, *Ahkkâmü l-Kur‘ân*, 1/309; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkkâmi l-Kur‘ân*, 3/252.

⁴⁸³ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhtâ’ü l-Burhânî*, 6/361; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkkâmi l-Kur‘ân*, 3/252.

⁴⁸⁴ Rüyânî, *Bahrü l-mezheb*, 4/401; Mâverdi, *el-Hâvi l-kebîr*, 5/82; Süyûtî, *el-İklîl fi stinbâti t-tenzil*, 60; Kurtubî, *el-Câmi li-ahkkâmi l-Kur‘ân*, 3/252.

olması, me'kul olmasından daha geneldir.⁴⁸⁵ Tatlı içme suyu da taâma dahil ve ribevîdir.⁴⁸⁶ Tuzlu su ise ribevî değildir.⁴⁸⁷

İbnü'l-Arabî, “لَمْ يَطْعَمَهُ” ifadesinin suyun taam(yiyecek) olduğuna delil olduğunu söylemiştir. Suyun yiyecek olması kût olduğu anlamına gelir bu sebeple suyun da ribevî mallara dahil olur demiştir. Ona göre, beden suyla gıdalanmaktadır ayrıca su gıdaların en önemlisidir bu öyleyse su neden ribevî mallara dahil olmasın? Mezhepte sahih olan görüşün de suda tefâzülün olduğunu zikretmiştir.⁴⁸⁸

2.5. Ceza Hukuku ile İlgili Hükümler

2.5.1. Azmettirici ve Fâilin Durumu

Mısır firavunu Hz. Mûsâ'nın (a.s.) doğumundan kısa süre önce İsrâiloğullarından doğacak olan bir çocuğun kendi saltanatını elinden alacağına işaret eden bir rüya görmesi üzerine emrindeki adamlara İsrâiloğullarından doğan erkek çocuklarının öldürülmesini emretmiştir.⁴⁸⁹

Kurtubî, Allah Teâlâ'nın, fâilin işlediği fiilden sorumlu olduğunu bildirmek için, her ne kadar firavunun adamlarının, firavunun emriyle yapmışlarsa da bu fiilleri firavun ailesine (âl-i fir'avn) nispet ettiğini söylemiştir.

Ardından Taberî'nin “zorba biri, bir başkasını öldürmesi için birine emir verse, emre muhatap kişi de o adamı öldürse suçlu kâtilin kendisidir.”⁴⁹⁰ dediğini nakletmiş ve âlimlerin bu konu hakkında üç görüşünün olduğunu söylemiştir:

Birinci görüş: “İkisi de öldürülür.” diyen Nehaî ve Şâfî'nin görüşüdür.⁴⁹¹ Yani hem azmettirici hem de fâil kısâsen öldürülür.

İkinci görüş: Kurtubî, bizim âlimlerimiz ise şöyle demiştir diyerek şu ifadelere yer vermiştir; Şâyet fâil, azmettiricinin emrine itaat etmek zorunda kalırsa veya onun

⁴⁸⁵ Râfî, *Fethu'l-'azîz fî Şerhi'l-Vecîz*, 4/74.

⁴⁸⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 5/155; Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Ensârî, *el-Ğurerü'l-behiyye fî şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, ts., 2/414; Buceyremî, *Tuhfetü'l-habîb ale şerhi'l-Hatîb*, 3/20.

⁴⁸⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 3/430.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/309.

⁴⁸⁹ el-Bakara 2/49; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/646-649; Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/88.

⁴⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/647.

⁴⁹¹ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fî uşûli'l-fıkh*, 2/214.

kötülüğünden korkuyorsa -devlet başkanı ve efendisine karşı köle gibi- bu durumda hem fiili emreden hem de fiili işleyen kısâsen öldürülür. Ancak eğer fâil azmettiriciye, öldürme hususunda itaat etmek zorunda değilse -babasına karşı bâliğ oğul gibi- bu durumda sadece fâil kısâs edilir. Çocuk, baliğ değilse azmettirici öldürülür, çocuğun âkilesi⁴⁹² de yarım diyet öderler.

Dolayısıyla burada durum ve detaya göre bazen ikisi bazen sadece azmettirici bazen de sadece fâil kısâsen öldürülür.

Üçüncü görüş: İmam Züfer'in (ö.158/775) görüşüdür. İkisi de öldürülmez.⁴⁹³

Kurtubî, İmam Züfer'in görüşünü, İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin (ö.478/1085) *el-Burhân* adlı eserinden naklettiğini söylemiştir. Ancak zikredilen eserde İmam Züfer'in “fâil kısâsen öldürülür.” ifadesi bulunmaktadır.⁴⁹⁴ İmam Züfer'in fâilin kısâs edileceği görüşünü Cessâs da *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî* adlı eserinde zikretmiştir.⁴⁹⁵

2.5.2. Katilin Mirasçı Olamaması

İslam hukukunda mirasçılıktan söz edebilmek için birtakım şartlar bulunmaktadır. Bu şartlardan biri de miras engelinin bulunmamasıdır. Miras engelleri sayıldığında ittifakla “katl/öldürme” de zikredilmektedir.⁴⁹⁶ Nitekim aşağıda ilgili âyetten⁴⁹⁷ “kâtilin mirasçı olamayacağı” hükmünün nasıl çıkarıldığından bahsedilecektir. Ancak öncelikle konu bütünlüğü açısından kısaca mirasa engel durumlara yer verilmesi önem arz etmektedir.

Hanefî mezhebinde mirasa engel dört durum bulunmaktadır. Kölelik, vârisin mûrisini öldürmesi, din farklılığı, ülke farklılığı (ihtilâfu'd-dâreyin).⁴⁹⁸ Şâfiî mezhebinde yukardaki ilk üç duruma ek olarak birbirine mirasçı olabilecek iki kişiden

⁴⁹² Kasıt unsuru bulunmayan bir yaralama veya öldürme olayında suçlu adına diyet ödemeyi kabul eden şahıslar topluluğu. Hamza Aktan, “Âkile”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 2/248.

⁴⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 1/385-386.

⁴⁹⁴ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fîkh*, 2/214.

⁴⁹⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Tahâvî*, 8/451.

⁴⁹⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, 8/84; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 9/150; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hüccetü 'alâ ehli'l-Medîne*, 4/381; Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, 3/1650.

⁴⁹⁷ el-Bakara 2/67-73.

⁴⁹⁸ Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/303.

hangisinin daha önce öldüğünün bilinmemesi durumu sayılmıştır.⁴⁹⁹ Ancak dört olarak ülke farklılığını ekleyenler de olmuştur.⁵⁰⁰

Burada konumuz olan ‘kâtilin mirasına’ değinilecektir. Hanefî mezhebinde vâris mûrisini, kasten (amden), hatâen ya da hataya benzer (mecra’l-hata)⁵⁰¹ bir şekilde öldürürse ona mirasçı olamaz. Ancak vâris, kasıt ya da hata olmaksızın mûrisin ölümüne sebep olsa, sözgelimi kazdığı kuyuya düşerek ölse, böyle bir durum mirasçı olmaya engel değildir.⁵⁰²

İmam Muhammed, Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)’dan kendilerine ulaşan “Katile miras yoktur.” rivâyetini zikrettikten sonra, kendisine Abîde es-Selmânî’den (ö.72/691) “Bakara kıssasındaki adamdan⁵⁰³ sonra hiçbir kâtil mirasçı olmadı/olmaz.” şeklinde bir haber ulaştığını aktarmış ve “bizde vasiyyet de böyledir” demiştir.⁵⁰⁴

İmam Serahsî, “Katile miras yoktur.”⁵⁰⁵ rivâyetini naklettikten sonra katile miras verilmeyeceğini söylemiştir. Daha sonra Abide es-Selmânî’den gelen rivâyeti zikrettikten sonra, rivâyetteki ifadenin Hz. Mûsâ (s.a.s.) kıssasında geçen⁵⁰⁶ mânaya işaret edildiğini söylemiştir. Zira, kıssaya göre kâtil, bir an evvel mirasa konmak için mûrisini öldürmüştür. Buna binaen mirasa konmak için mûrisini öldüren kişi mirastan mahrum bırakılır.⁵⁰⁷

Birinci bölümde Hz. Mûsâ (a.s.) kıssası anlatılırken İsrâiloğullarından bir kişinin bir adamı öldürdüğü bunun üzerine katilin ortaya çıkması için Allah’ın bir inek kesmelerini emrettiği anlatılmıştı. Alimler bu olayın anlatıldığı kıssa âyetlerinin “Kâtile miras yoktur.” hükmüne delil olarak getirmektedirler. Bu hükme Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadisini de delil olarak göstermektedirler.

⁴⁹⁹ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Lü’lü’ b. Abdillâh İbn’ü-Nakîb el-Misrî, ‘*Umdetü’s-sâlik ve ‘uddetü’n-nâsik* (Katar: eş-Şuûnü’d-diniyye, 1982), 190.

⁵⁰⁰ Ebü Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed İbnü’l-Mülakkin, *et-Tezkire fi’l-fikhi’s-Şâfi’î* (Beyrut: Dâru’l kütübi’l ilmiyye, 2006), 87.

⁵⁰¹ Uyurken mûrisinin üzerine düşerek onu öldürmesi gibi. Bâbertî, *el-İnâye şerhu’l-Hidâye*, 10/214.

⁵⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, 30/47.

⁵⁰³ el-Bakara 2/67-73.

⁵⁰⁴ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012), 5/446-447.

⁵⁰⁵ Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, 2009), “Ferâiz”, 8 (no:2735).

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/67-73.

⁵⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/47.

2.5.3. Harem'e Sığınan Suçluya Dokunulmaması

Harem, sözlükte “yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz” anlamlarına gelen haram ile eş anlamlıdır.⁵⁰⁸ Mekke ve Medine'nin, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından belirlenmiş sınırları için kullanılır.⁵⁰⁹ Bu bölgelerde bitki örtüsüne zarar verilmesi ve zararlılar dışındaki canlıların öldürülmesi haram kılındığı için Harem bölgesi olarak adlandırılmıştır.⁵¹⁰ Harem, tüm canlıların canı, malı, ırzı hususunda güven içerisinde olduğu bölgedir.

İmam Ebû Hanîfe ve bir grup âlim, Hz. İbrâhim (a.s.) ve Hz. İsmâil'in (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık...”⁵¹¹ âyetinden çıkarımla Harem'e sığınan muhsan ve hırsıza orada had cezası uygulanmayacağını söylemişlerdir.⁵¹²

Cessâs'a göre, ilgili âyetle Kâbe'nin güvenli bir yer olduğu (emân) bildirilmektedir. Âyette beyt ifadesi geçtiyse de kastedilen tüm Harem bölgesidir. Harem'in güvenli yer olması ifadesi emir manasında bir haber cümlesidir. Yani oraya giren kişinin emniyet içinde bırakılması emrini ifade etmektedir. Bu mânâyı destekleyen başka âyetler de mevcuttur.⁵¹³ Harem için ifade edilen bu emniyet Hz. İbrâhim (a.s.) zamanından bu yana varolagelmiştir. Cessâs, ilgili âyeti zikrederek öldürülmeyi hak eden birinin Harem'e varıp sığınması halinde emân içinde olacağını söylemiştir. Ancak bu emânın sadece öldürülmekten kurtulmayla sınırlı olduğunu da eklemiştir.⁵¹⁴ Zira, âyetin zâhirinden giren kişinin (nefsi/canı) emân içinde olacağı anlaşılmaktadır. Uzuvarları ise nefis/can/kişi'den ayrı olduğu için dâhil edilmemektedir. Cessâs, aynı şekilde borçlu kimsenin de Harem'e sığınmasının onu hapisten kurtarmayacağını ve hatta canını muhafaza dışında hiçbir emân sağlamayacağını da ifade etmiştir.⁵¹⁵

⁵⁰⁸ Fîrûzâbâdî, *el-Ğâmûsü'l-muĥîr*, 1092; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbî'l-Ğur'ân*, 229-230; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/119.

⁵⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/121.

⁵¹⁰ Salim Öġüt, “Harem”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/127.

⁵¹¹ el-Bakara 2/125.

⁵¹² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ğur'ân*, 2/111; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddü'l-muĥtâr 'ale'd-Dürri'l-muĥtâr* (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1996), 2/620.

⁵¹³ el-Bakara 2/191.

⁵¹⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Ğur'ân*, 1/314.

⁵¹⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Ğur'ân*, 1/315.

İbnü'l-Arabî de ilgili âyetin tefsirini yaparken “...bir güvenlik yeri yaptık...” ifadesi hakkında dört görüş olduğunu söylemiştir: Birinci görüşe göre, Buradaki emân, Harem’e giren kişi Allah’ın azâbından emin olur. Delil olarak “*Kim Allah için hacceder de (Allah’ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, annesinden doğduğu günkü gibi (günahlarından arınmış olarak hacdan) döner.*”⁵¹⁶ hadisini zikretmiştir. İkincisi, Harem’e giren kişi intikamdan emin olur. Üçüncüsü, Hadden emin olur. Katil ise kısas yapılmaz. Zina ve ve hırsızlık yapana had uygulanmaz. Bu Ebu Hanîfe’nin⁵¹⁷ de görüşüdür. Dördüncüsü, Harem’e giren savaştan emin olur. Allah Mekke’yi fil hâdisesinde filden korudu, Filin girmesine engel olarak savaşı engelledi. Bu Harem’de savaşın olmadığına delildir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Mekke’nin fethi ile ilgili söylediği ve Hârem’de savaşın yasak olduğuna işaret eden hadis de “...Mekke’de bana bir gündüzün bir müddetinde (gün doğumundan ikindiye kadar) izin verildi. Sonra bugün tekrar eski hürmeti (haramlığı) ona geri döndü...”⁵¹⁸ bu görüşe delildir. Allah kullarına bu âyetle lütfunu bildirmiştir.⁵¹⁹

2.5.4. Amcaya Nispetin Kazf Cezası Gerektirmemesi

Kazf, sözlükte “herhangi bir şeyi fırlatma, atma” anlamına gelir.⁵²⁰ Fıkıhta ise “iffetli birine zina ithamında bulunma” anlamında kullanılmaktadır.⁵²¹ Zina ithâmında bulunan kişi “kâzif”, itham edilen “makzûf” olarak isimlendirilmektedir. İthamda bulunurken kullanılan sözlere de “makzûfun bih” denilmektedir.

İslâm hukukunda kişi ve kişilik haklarının korunduğu bilinmektedir. Bu kapsamda iffet, onur ve haysiyet de kişilik hakları kapsamında değerlendirilerek koruma altına alınmıştır. Bu sebeple kazf suçu işleyen kişiye hem celde (sopa) cezası uygulanmakta hem de güvenilmez olup şahitliği kabul edilmeyen bir kişi olarak sayılmaktadır.⁵²²

Hangi durumların kazf cezası gerektirdiği, makzûfun dava açmasına gerek olup olmadığı, kâzifin gıyabında yapılan ithamlar neticesinde kazf cezasının uygulanıp

⁵¹⁶ Buhârî, “Hac”, 4 (no. 1521).

⁵¹⁷ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2/620.

⁵¹⁸ Buhârî, “İlm” 37; “Cezâu's-Sayd” 6.

⁵¹⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Şur'ân*, 1/57-59.

⁵²⁰ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâr*, 843.

⁵²¹ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4/43; Ensârî, *Esne'l-meâlîb şerhu Ravzi't-tâlib*, 4/135.

⁵²² en-Nûr 24/4.

uygulanmayacağı ve daha birçok mesele detaylarıyla birlikte fıkıh kitaplarında ihtilaflarıyla birlikte yer almaktadır.⁵²³

Burada ise Hz. Ya'kûb'un (a.s.) oğullarıyla diyalogunun anlatıldığı ayetten çıkarılan "amcaya nispetin itham sayılmaması" meselesine değinilecektir.

Bir kimse (kâzif), muhsan (yani hür, âkil, bâliğ, müslüman, iffetli) birine zina ithamında bulunur ve müsned ileyh olan kişi (makzûf) had talebinde bulunursa hâkim ona 80 celde (sopa) atar.⁵²⁴ Bir kimsenin bir başkasını amcasına, dayısına ya da üvey babasına⁵²⁵ nispet etmesi halinde ise "O sırada Ya'kûb oğullarına, "Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?" demiş; onlar da "Senin, ataların (âbâike) İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek Tanrı'ya kulluk edeceğiz..."⁵²⁶ âyetine istinâden herhangi bir kazf cezasının uygulanmayacağı söylenmiştir.⁵²⁷ Zira bu âyette "âbâike" yani "babaların" ifadesi kullanılarak amcası İsmâil'in ismi zikredilmiştir.

2.5.5. Saldırıdan Yaralı Kurtulan Kimsenin Şahitliği

Hz. Mûsâ (a.s.) döneminde, İsrâiloğullarından bir adamın öldürülmesi ve suçun mâsum birine atılmaya çalışılması⁵²⁸ üzerine Allah'ın İsrâiloğullarına bir inek kesmelerini emredip,⁵²⁹ ineğin bir parçasıyla maktule vurmalarını⁵³⁰ emretmiştir. Bunun üzerine maktul tekrar dirilip kâtilinin kim olduğunu söylemiştir. Hâdisenin anlatıldığı âyetler, İslâm âlimlerinin maktulün şahitliğini kesin delil olarak kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilâfa düşmelerine sebep olmuştur.

Kurtubî, İmam Mâlik'in "Sonra "(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun" dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve düşünesiniz diye size âyetlerini gösterir."⁵³¹ âyetini delil getirerek, maktulün "beni falan kişi öldürdü" sözünü delil olarak kabul ettiğini söylemiştir.⁵³² Zira, âyette anlatılan maktulün kıssasında adam dirilerek

⁵²³ Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr ale metni'l-Muğni*, 10/210-213; Ensârî, *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, 4/135; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1/43.

⁵²⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, 2/574.

⁵²⁵ en-Nisâ 4/23.

⁵²⁶ el-Bakara 2/133.

⁵²⁷ Meydânî, *el-Lübâb*, 567; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/358; Şeybânî, *el-Asl*, 7/212; Serahsî, *el-Mebsût*, 9/122; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i*, 7/44; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 3/201; Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, 5/330; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 2/161; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, 3/224; Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6/37; İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4/49.

⁵²⁸ el-Bakara 2/72.

⁵²⁹ el-Bakara 2/67.

⁵³⁰ el-Bakara 2/73.

⁵³¹ el-Bakara 2/73.

⁵³² Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 1/457.

katilinin kim olduğunu söylemiş ve Hz. Mûsâ (a.s.) onun sözünü delil kabul ederek katile kısâs uygulamıştır. Ayrıca, ona göre, ölmek üzere olan adam doğruyu söyleme konusunda en dikkatli olduğu zaman dilimini yaşamaktadır. Yalan beyanda bulunması düşünülemez.⁵³³

Kādî Abdülvehhâb ilgili âyeti zikrederek, maktulün ‘beni falan kimse öldürdü’ demesini güçlü bir emare-levs⁵³⁴ olarak kabul etmiştir. Ancak maktulün bâliğ, Müslüman ve hür olması gerektiğini söylemiştir.⁵³⁵

İbnü'l- Arabî'ye göre ise, mucize maktulün diriltilmesidir. Şahıs diriltilince artık onun sözü diğer insanların sözü gibi hem doğrulanabilir hem de yanlışlanabilir olmuştur. Bu ilmi inceliği de yalnızca İmam Mâlik fark etmiştir. Kur'an'da maktulün haber vermesi durumunda doğrulanması gerektiğine dair bilgi yoktur.⁵³⁶

İmam Şâfiî ve cumhur ulemâ ise İmam Mâlik'in görüşünü kabul etmemiştir. Cumhûra göre, bu hem doğruyu hem de yanlış muhtemel bir haberdir. Ayrıca müddeaya aleyh yakînî bir delil olmadıkça mâsumdur ve bu haberle cezalandırılmaz. Âyette cereyan ettiği bildirilen olay ise bir mucize olup farklı bir durumdur.⁵³⁷

Mâverdî, bu hususu naklettikten sonra “biz ölmek üzere olan adamın sözünü kısas için delil saymayız” demiştir. Bu durumdaki kişinin sözü kabul edilecek olsa, ölmeyip yarası iyileşen ve yaşamaya devam eden kişinin de sözünün kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kısâs için sözü kabul edilenin mal hususunda da sözünün kabul edilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra kişi ölmek üzereyken birine olan kin ve nefretinden dolayı o şahsı suçlamış olması ihtimali de göz önünde tutulmalıdır. Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasına gelince oradaki maktul Allah'tan bir mucizeyle diriltilmiştir.⁵³⁸

İlgili âyette zikredilen hâdisenin mucize olduğu açıktır. Saldırıda yaralanan kişinin şahitliği de tüm insanların şahitliği gibi araştırılmaya ve kanıtla tekid edilmeye muhtaçtır. Kanaatimizce Mâverdî'nin görüşü tercih edilebilir.

⁵³³ Mâverdî, *el-Hâvi 'l-kebîr*, 8/13; Kādî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi 'l-Medîne*, 3/1347.

⁵³⁴ Bir maktulün velilerinin iddialarında haklı olduklarına dair zann-ı galip oluşturan fiil ya da hâl karinesidir. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 326.

⁵³⁵ Kādî Abdülvehhâb, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi 'l-Medîne*, 3/1347.

⁵³⁶ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/40; Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/457.

⁵³⁷ Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/457.

⁵³⁸ Mâverdî, *el-Hâvi 'l-kebîr*, 8/13.

2.5.6. Düşman Karşısında Dua Etmek

Allah Teâlâ, Kur'ân'da Tâlût ile Câlûtun karşılaşmasına⁵³⁹ yer vermektedir. İlgili âyetlerde Tâlûtun ordusu, Câlûtun ordusuyla karşılaşınca, Allah Teâlâ'ya üzerlerine sabır yağdırması, düşmana karşı ayaklarını sabit kılması ve kâfir topluluğa karşı onlara zafer duasında buldukları anlatılmaktadır.

Bu sebeple İmâm Süyûtî ilgili âyetlerin tefsirinde düşmanla karşı karşıya gelindiğinde “*Rabbimiz! Bizi sabırla donat, bize sebat ver ve inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!*”⁵⁴⁰ âyetinin/duasının okunmasını müstehap olduğunu söylemiştir.⁵⁴¹

2.6. Eşya Hukuku ile İlgili Hükümler

2.6.1. Geçici İkamet

İslam hukukunda zaman zaman hükümlerin lafızlar üzerinden yürüdüğü bilinen bir husustur. Lafızların hükümler üzerinde etkisi vardır. Aşağıda Hz. Âdem (a.s.) kıssasının anlatıldığı âyetten çıkarılan hüküm bu noktaya uygun bir örnek teşkil etmektedir.

Kurtubî, Hz. Âdem'in (a.s.) kıssasının anlatıldığı “*وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ*”⁵⁴² âyetinde geçen “(اسْكُنْ) üskün” emrinin “(خروج) hurûç” a işaret ettiğini, yani bir gün cennetten çıkarılacağı manasına işaret ettiğini ve “(سكنى) süknâ”nın milk (mülkiyet) ifade etmediğini söylemiştir. Hatta bundan dolayı bazı âriflerin Hz. Âdem'in (a.s.) cennete yerleştirilmesinin “(دخول اقامة) duhûlü ikâme” değil, “(دخول) duhûlü süknâ” olduğunu belirtmiştir. Kurtubî, bunları aktardıktan sonra, “ben de derim ki” diyerek bu mânâ düşünüldüğünde âyetin, cumhur ulemânın söylediği şu hususa delil olduğunu ifade etmiştir; “Bir adam kendisine ait olan bir meskene bir başkasını yerleştirirse, adam o meskene sahip olmaz, süre tamamlandığında mesken sahibi onu çıkarabilir.”⁵⁴³

⁵³⁹ el-Bakara 2/249-250.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/250.

⁵⁴¹ Süyûtî, *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzîl*, 61

⁵⁴² el-Bakara 2/35.

⁵⁴³ Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi'l-Kur'ân*, 1/299.

Kurtubî daha sonra İmam Şa‘bî’nin (ö.104/722) şöyle dediğini nakletmiştir: “Bir ev sahibi, birine bu evim, sen ölünceye kadar senin süknandır (داري لك سكنى حتى) (تموت) derse ölünceye kadar onun olur, hatta öldükten sonra da onun kalır. Ancak şu evime ölünceye kadar otur (أسكنها) derse, adam öldüğünde sahibine döner.”⁵⁴⁴

2.7. Aile Hukuku ile İlgili Hükümler

2.7.1. Talâkı Şarta Bağlama

Talâkı “ise, zaman, şayet” gibi edatların kullanımıyla bir işin gerçekleşmesine, ya da zamana – muayyen bir şarta- bağlamaya muallak talak denir.⁵⁴⁵ Şart gerçekleştiğinde boşama da gerçekleşmiş olur.⁵⁴⁶

İbnü’l-Arabî “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz*” dedik.”⁵⁴⁷ âyetinin tefsirinde, şeytanın Hz. Âdem’i (a.s.) yasak ağaçtan yemeye ikna edemeyince Hz. Havvâ’yı ikna etmeye çalıştığını ve başarılı olduğunu nakletmiştir. Daha sonra Hz. Havvâ’nın yasak ağaçtan yediğini ancak herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmadığını, Hz. Âdem’e (a.s.) bu durumu anlatıp onun da yemeye ikna ettiğini, Hz. Âdem (a.s.) yasak ağaçtan yiyince ikisinin de cennetten çıkarıldığını anlatmıştır. Hz. Havvâ’nın tek başına yemesiyle ceza almayıp ancak Hz. Âdem (a.s.) de yiyince ceza almalarının sebebini âyette “... (siz ikiniz) şu ağaca yaklaşmayın...” buyrulması olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁸

İbnü’l-Arabî, kıssayı aktardıktan sonra bazı âlimlerin bu kıssaya istinâden, bir kimsenin iki eşine “yanıma girerseniz boşsunuz” ya da iki kölesine “yanıma girerseniz hürsünüz” demesi durumunda ikisi birlikte girmedikçe boş ya da hür olmayacağı görüşünde olduklarını aktarmıştır. Daha sonra Mâlikî âlimlerinin bu konuda üç görüşünün olduğunu nakletmiştir;

⁵⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/288; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 1/299; Muhammed Necib el-Mutî’, *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb tekmiletü’l-Mutî’l-üle* (Mektebetü’s-selefiyye, ts.), 15/396.

⁵⁴⁵ İbn Âbidîn, *Hâşiyetü reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 2/606; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i*, 3/157.

⁵⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-mukteşid*, 2/463; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 10/193; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/136; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/415.

⁵⁴⁷ el-Bakara 2/35.

⁵⁴⁸ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/28.

1. İbn Kâsım (ö.191/806), bu görüşe katılmaktadır. İki kadın aynı anda adamın yanında olmadığı sürece boş ya da hür olmazlar.⁵⁴⁹
2. İbn Kâsım'a nispet edilen başka bir görüş ise, iki kadından birisinin girmesiyle ikisinin boş/hür olacağı yönündedir.⁵⁵⁰
3. Eşheb (ö.204/820) ise, adamın yanına giren kadının boş/hür olacağını söylemiştir.⁵⁵¹

İbnü'l-Arabî bu hükmü kıssa âyetinin lafzından değil tefsîrinden istinbât etmiştir. Âyetin tefsirinde israiliyâtın etkisi var mı? Net bir bilgiye sahip olunmadığından ihtiyatla yaklaşılması gerektiği düşünülmektedir. Kıssadan hüküm elde edilmiş olması sebebiyle çalışmada yer verilmiştir.

2.8. Yemin ile İlgili Hükümler

2.8.1. Yememeye Yemin Edilen Yiyeceğin Cinsinden Yenmesi

Yemin, bir kimsenin kararlılığını tekid etmek ve başkalarını ikna etmek, sözüne inandırmak maksadıyla söz veya beyanını Allah'ın adını veya bir sıfatını anarak kuvvetlenmesini ifade eder.⁵⁵² Yemin, yazılı kültürün yaygın olmadığı dönemlerde, kişinin kendini ispat etmesi ve muhatabının güvenini kazanmak amacıyla sözlerini tekid etmesi için yaygın kullanılan bir ispat vasıtası olarak kullanılmıştır.⁵⁵³ İslâm hukukunda, yeminin bağlayıcılığı vardır. Kişi bir konuda yemin edip yemininin gereğini yapmadığı takdirde keffaret ödemesi gerekmektedir.⁵⁵⁴

Kurtubî, “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, orada istediğiniz yerden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz*” dedik.”⁵⁵⁵ âyetinde Allah Teâlânın, “yaklaşma” diyerek yasakladığı ve “aksi halde zalimlerden olursun” diyerek tehdit etmesine rağmen Hz. Adem'in (a.s.) o ağaçtan yemesinin

⁵⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Kur'an*, 1/28.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Kur'an*, 1/28.

⁵⁵¹ İbnü'l-Arabî, *Ahkkâmü'l-Kur'an*, 1/28.

⁵⁵² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*, 893; Güneç, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessera*, 2/453.

⁵⁵³ Abdurrahman Candan, “İslam Hukukunda Yemin ve Ahlakilik”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 432.

⁵⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, 2/197; Serahsî, *el-Mebsût*, 8/126; Şâfiî, *el-Üm*, 8/149; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/24; Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/417.

⁵⁵⁵ el-Bakara 2/35.

âlimleri düşündürdüğünü ve konu hakkında farklı görüş belirttiklerini nakletmiştir. Bu görüşler şöyledir;

1. Bir grup âlime göre şeytan Hz. Âdem'i (a.s.) kandırıp, âyette yer alan nehyin zâhirini dikkate aldırılmış ve kendisine işaret edilen ağaçtan değil de onun cinsinden yemelerine sebep olmuştur.

Olayın bu şekilde vuku bulduğunu kabul edenler “şu ekmeği yemeyeceğim” diyerek yemin eden birinin bizzat o ekmeği yemese de aynı cins ekmeği yese yeminini bozacağı görüşündedirler. Çoğu âlimin görüşü ise yeminin bozulmayacağı yönündedir.

Kurtubî, Mâlikî ulemâsının bu konunun detayında ihtilâf ettiğini nakletmiştir. Buna göre, bir kimse “şu buğdaydan yemeyeceğim” diye yemin edip o buğdaydan yapılan ekmeği yemesi durumunda mezhepte iki farklı görüş oluşmuştur. Bir grup yiyebileceğini, bir grup ise yiyemeyeceğini söylemiştir.

2. Bir grup, Hz. Âdem (a.s.) ve Havva'nın bu âyetteki nehyi nedb mânasında anladıklarını söylemiştir. İbnü'l-Arabî ise âyet sonunda bulunan “aksi halde zalimlerden olursun” ifadesinin bu görüşü nakzettiğini belirtmiştir. Zira, burada nehiy ile birlikte tehdit söz konusudur. Bu da nedbe hamledilmesine engeldir.

3. Bir grup ise unutarak yediği görüşündedir. Kurtubî de sahih olan görüşün bu olduğunu söylemiş, ilk görüşün de güzel olduğunu kabul etmiştir.⁵⁵⁶

Kurtubî, âyetten istinbât yapan âlimlerin kimler olduğunu zikretmemektedir. Fıkıh kitaplarında ise ilgili âyetin delil gösterildiği tespit edilememiştir. Ayrıca, hüküm âyetin tefsirinden istinbât edilmiştir.

2.8.2. Yeminde Lafzın Bağlayıcılığı

İmam Serahsî, Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...Allah'ın rızkından yiyin için...”⁵⁵⁷ âyetinde “içme” fiili “yeme” fiiline atfedildiğinden ikisinin farklı fiiller olduğu bu sebeple bir kimse “şu sevikten(kavrulmuş un) yemeyeceğim” diye yemin edip ardından onu içerse yemininin bozulmayacağı çıkarımını yapmıştır. Zira, aynı olan iki şey birbirine atfedilmez. Aynı şekilde “şu ayranı içmeyeceğim” diye yemin etse ardından onu yese ya da “yemeyeceğim” deyip onu içse yemini bozulmaz.

⁵⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi ' li-aḥkâmi 'l-Ḳur'ân*, 1/305-307.

⁵⁵⁷ el-Bakara 2/60.

Ayrarı yemesi içine ekmek atıp yemek suretiyle olurken onu içmesi ise bilinen şekliyle hâsıl olmaktadır.⁵⁵⁸

2.8.3. Suyun Yiyecek Sayılması

Bakara sûresinde Tâlût ve Câlût kıssasının anlatıldığı 249. âyette su için “طعام” ifadesinin kullanılması fıkıh âlimlerinin suyun taâm(yiyecek) olarak sayılabileceği görüşüne sevketmiştir.

Fıkıh âlimleri, bir kimse “(طعم fiilini kullanarak) şu ekmeği yemeyeceğim” der ise, ister onu öylece yesin ister suya karıştırarak içsin yemininin bozulacağını söylemiştir. Zira âyette “*kim ondan içmezse (من لم يطعمه) o bendendir*”⁵⁵⁹ buyrulmuştur.⁵⁶⁰

İbn Kudâme, “Bir kimse “taâm(yiyecek) yemeyeceğim” diye yemin etse, taâm olarak isimlendirilen her şey bu kapsama dahil olacağını söylemiştir. Suda ise iki vecih olduğunu aktarmıştır. Birinci vecih, “*فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ ،*”⁵⁶¹ ayetine istinaden su da taâm olup, bu kapsamda değerlendirilir. Dolayısıyla su içmekle yemini bozulmuş olur. İkinci veche göre ise, su taâma dâhil değildir. Çünkü, su taâm olarak isimlendirilmez. Mutlak olarak taâm denildiğinde su anlaşılır. Bu sebeple taâma atfedilerek “taâm ve şarâb (yiyecek ve içecek)” denir. Ayrıca, fıkıh kitaplarında “bâbu’l et’ime ve’l eşribe” denir. Netice olarak, su içmekle yemini bozulmaz” demiştir.⁵⁶¹

2.9. Sosyal Yaşam ile İlgili Hükümler

2.9.1. Yemek Yemenin Hükümü

İnsanın yaşamsal fonksiyonlarını devam ettirmesi için bedeninin gıdaya ihtiyacı vardır. Ancak her şeyin fazlasının zarar olduğu gibi gıdanın da fazlası bedene ve ruha zarar vermektedir. İslâm alimleri, insanın vücuduna günlük işlerini idame

⁵⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 8/182.

⁵⁵⁹ el-Bakara 2/249.

⁵⁶⁰ Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *et-Tehzîb* (Dâru’l kütübi’l ilmiyye, 1997), 8/129; Ensârî, *Esne’l-me‘âlib şerhu Ravzi’t-tâlib*, 4/258; Ensârî, *el-Ğurerü’l-behiyye fi şerhi’l-Behceti’l-Verdiyye*, 5/200.

⁵⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 13/595.

ettirip, ibadetlerini yerine getirecek kadar Allah'ın yarattığı temiz, helal ve güzel yiyeceklerden yemesi gerektiğini söylemişlerdir.

Sübki (ö.756/1355) de Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...Allah'ın rızkıdan yiyin için...”⁵⁶² âyetindeki emrin ibaha için olduğunu, dolayısıyla yiyip içmenin mübah olduğunu söylemiştir.⁵⁶³

Bedreddin el-Aynî de, yemek yemenin üç mertebesi olduğunu söylemiştir. Buna göre;

1. Kişinin ölmeyecek kadar yemesi farzdır

2. Kişinin doymanın en düşük noktasına kadar yemesi mübahtır. Bu kısım için ne sevap vardır ne de günah. Ancak helal yoldan yemişe “...kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz.”⁵⁶⁴ âyetine istinâden hesabını verecektir.

3. Doymanın en düşük noktasından sonra yemek ise haramdır. Ancak ertesi gün oruç tutacaksa ya da misafiri yemeğe devam ediyorsa mübah olur.⁵⁶⁵

Ali el-Kârî,, “...Allah'ın rızkıdan yiyin için...” âyeti sebebiyle helal olması şartıyla açlığını giderecek kadar yemek ve içmek farzdır. Hatta diyet amaçlı yemek yemez ya da kıtlık durumunda meyte yemekten kaçınır da ölürse âsi olarak ölmüş olur. Dinî vecibelerini yerine getirmek için doycak kadar yemesi ise mübahtır.” demiştir.⁵⁶⁶

İnsan fitratının iyiye ve güzele meyletmeye yatkındır. Yiyeyeğin de lezzetli, güzel, temiz olanına meyletmektedir. Âlimler güzel, temiz, lezzetli yiyeceklerin yenmesinin mübah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Kurtubî ve Mevsilî bu hususta Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kıssasındaki ilgili âyetleri delil getirmişlerdir.

Kurtubî, “...Ey Mûsâ! Biz bir tek yiyecekle dayanamayacağız. Bizim için rabbine dua et de bize toprağın mahsullerinden; sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bitirsin” demiştiniz. Mûsâ ise, “İyiye kötü ile değişmek mi istiyorsunuz? Şehre inin; istedikleriniz orada var” dedi...”⁵⁶⁷ âyetinin

⁵⁶² el-Bakara 2/60.

⁵⁶³ Ebü'l-Hasen Takıyyüddin Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübki, *Fetâva's-Sübki* (Dâru'l meârif, ts.), 1/111.

⁵⁶⁴ et-Tekâsür 102/7.

⁵⁶⁵ Aynî, *Minhatü's-sülûk*, 470.

⁵⁶⁶ Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l- inâye*, 3/3.

⁵⁶⁷ el-Bakara 2/61.

güzel (tayyib) ve lezzetli şeyleri yemenin helal olduğuna delil kabul etmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de tatlı ve bal yemeyi ve tatlı su içmeyi sevdiğini⁵⁶⁸ zikretmiştir.⁵⁶⁹

Mevsilî, "...size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik; "Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin" (dedik)..."⁵⁷⁰ âyetinin delil gösterilerek meyve vb. nimetlerden faydalanmanın mübah görüldüğünü söylemiştir. Bu âyetin yanı sıra, "...Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve güzel şeyleri haram saymayın, sınırı da aşmayın..."⁵⁷¹ âyetini de zikretmiştir. Devamında ise, kişinin âhiretteki derecesinin azalmaması ve "...Size ait iyi ve güzel şeyleri dünya hayatınızda tükettiniz ve onlardan yararlandınız..."⁵⁷² âyetinin hükmünün altına girmemek için terkinin daha efdal olduğunu belirtmiştir.⁵⁷³

2.9.2. Misafirin İkrâm Üzerinde Tasarruf Yetkisi

Misafire ikram, İslâm dininde büyük öneme sahiptir. Öyle ki, yeme içme hususunda israftan sakınma emredilirken, misafire ikramda israf yoktur.⁵⁷⁴ Bunun en güzel örneği ensârın muhacirlere karşı misafirperverliğidir. Ensâr, birbiriyle yarışarcasına muhacirlere ikramda bulunmuştur. Misafirlerini paylaşamadıkları için kur'a çekmek zorunda kalmıştır.⁵⁷⁵

İslâm'da misafir ve misafirlik önemli bir yeri haiz olmakla birlikte, misafirin de uyması gereken bazı kurallar bulunmaktadır. Bunların başında, misafir olduğu eve girdiğinde gözleriyle evin içini süzmemek, ev sahibinin gösterdiği yerde oturmak, ev sahibinin özel eşyaları hususunda dikkatli davranmak vb. gelmektedir.⁵⁷⁶

İmam Süyûtî, Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasının anlatıldığı "...size kudret helvası ve bıldırcın gönderdik; "Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyin" (dedik). Gerçekte onlar bize değil, kendilerine kötülük ediyorlardı."⁵⁷⁷ âyetinin misafirin kendisine ikram

⁵⁶⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Hiyel", 11. (No. 6571); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 40/366 (No. 24316).

⁵⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 1/429.

⁵⁷⁰ el-Bakara 2/57.

⁵⁷¹ el-Mâide 5/87.

⁵⁷² el-Ahkâf 46/20.

⁵⁷³ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/174; Şeyhîzade, *Mecma'u'l-enhur*, 2/525.

⁵⁷⁴ Aynî, *Minhatü's-sülûk*, 470.

⁵⁷⁵ Buhârî, "Cenâiz", 3; "Menâkıbu'l-Ensâr", 46.

⁵⁷⁶ Abdulfettâh Ebû Gudde, *Hayatın İçinden Görgü ve Nezâket*, çev. Osman Arpaçukuru (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017), 40-41, 44-47.

⁵⁷⁷ el-Bakara 2/57.

edilen nimetlere mâlik olmadığına ve izinsiz bir şekilde ikram edilen nimetler üzerinde tasarrufta bulunamayacağına delil olduğunu aktarmıştır.⁵⁷⁸

2.9.3. İnsanlara Güzel Söz Söyleme

İnsanın yirmi dört saatini belirli kurallar ile biçimlendiren İslâm, insanların birbirleriyle iletişimine de belirli kriterler ortaya koymuştur. Kişinin kendisinin dünyaya gelmesine vesile olan ve onu büyüten, üzerinde en çok hak sahibi olan anne babasına onları kırıcı ifadeler kullanmamaları,⁵⁷⁹ yardıma ihtiyacı olan fakir, muhtaç insanlarla iletişim kurarken gönül alıcı ve yumuşak bir dil kullanmalarını⁵⁸⁰, yetim ve yakın akrabaya tatlı dil ile gönüllerini almalarını⁵⁸¹ emretmiştir. İnsanlara güzel söz söylemeyi telkin eden âyetlerden birisi de Bakara sûresi 83. âyet-i kerîmedir. İslam âlimleri bu âyetten birtakım hükümler istinbât etmişlerdir.

Kiyâ el-Herrasi, ilgili âyette geçen Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasının anlatıldığı “...İnsanlara güzel (söz) söyleyin...”⁵⁸² ifadesinin üç şekilde değerlendirildiğini söylemiştir. Birincisi, emrin Müslümanlara has olmasıdır. Yani Müslümanlara güzel söz söylemek emredilmiştir. İkincisi, âyetin müşrik ve kâfirleri de kapsadığı düşünülürse, -yani Müslümanlara da kâfir ve müşriklere de güzel söz söylemek-müşriklerle savaşı emreden âyetlerle Müslümanlar için âyetin emri mensuh olmuş olabilir. Ancak İsrailoğulları için mensuh olmuş değildir. Şeriatlarındaki emir onları hala kapsamaktadır. Müslümanlar kâfirlere güzel söz söylemekle emrolunmamışlardır ancak İsrailoğullarının insanlara güzel söz söylemekle emrolunmuşlardır. Şeriatları hala onlar üzerinde bağlayıcıdır Üçüncüsü ise, kâfirleri de kapsadığı ancak bunun sebebinin emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker mânasında olduğu görüşüdür.⁵⁸³

Mâlikî âlimlerinden Adevî (ö.1189/1775) ve Sâvî (ö.1241/1825) Müslümanlara eziyet etmenin haram kabul edildiğini ifade ettikten sonra “...İnsanlara

⁵⁷⁸ Süyûtî, *el-İklîl fi 'stinbâti 't-tenzil*, 29.

⁵⁷⁹ el-İsrâ 17/23.

⁵⁸⁰ el-İsrâ 17/28.

⁵⁸¹ en-Nisâ 4/5,8.

⁵⁸² el-Bakara 2/83.

⁵⁸³ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü 'l-Kur'ân*, 1/13.

güzel (söz) söyleyin...”⁵⁸⁴ âyetini zikrederek zimmet ehlinine de canı, malı ve ırzı hususunda eziyet edilmesinin haram olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸⁵

İbn Ferâs, İbn Vehbe’ye bir hristiyan hakkında olumsuz sözler söylenerek bir soru sorulduğunda, bu âyeti okuduğunu ve hayır dediğini nakletmiştir.⁵⁸⁶ Bu hükümlerle kıssalardan sosyal hayatı ve insan ilişkilerini ilgilendiren hükümlerin de çıkarıldığı görülmektedir.

2.9.4. Karantina

Tarih boyunca, bulaşıcı hastalıklar halkları etkilemiştir. Bu durum insanları önlem almaya sevk etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, ashâbına bulaşıcı hastalık olan yere girmemeyi ve orada olanların da oradan çıkmamaları gerektiğini bildirmiştir.⁵⁸⁷

Tâun hastalığı, bazı dilcilere göre bulaşıcı hastalıkların genel adıdır. Ancak tâunu vebanın bir türü olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Tâun, tarihte kitlesel ölümlere sebep olmuştur.⁵⁸⁸

Bakara sûresi 243. âyette İsrâiloğullarının bulaşıcı hastalık ile imtihan edildikleri bir zamanda oradan kaçtıklarını anlatmaktadır. Bazı âlimler bu âyetten salgın sırasında karantina uygulanması gerektiği hükmünü çıkarmışlardır.

Cessâs, ilgili âyetin tefsirini yaparken İbni Abbas’tan rivâyette bulunmuştur. Rivâyete göre, âyette bahsi geçenler dört bin kişidir. Buldukları yerden kaçtıkları için öldüler. Daha sonra onların yanına bir peygamber gelmiş ve onların dirilmesi için Allah’a dua etmiştir. Allah da onları tekrar diriltmiştir. Cessâs daha sonra Hasan Basrî’den bir rivâyet nakletmektedir. Hasan Basrî’ye göre âyette bahsi geçen topluluk taundan yani salgın hastalıktan kaçmıştır. Bu rivâyetleri naklettikten sonra Cessâs, bu topluluğun buldukları yerden kaçmalarını Allah’ın kerih gördüğünü söylemiştir.⁵⁸⁹

İmam Süyûtî ve İbnü’l-Arabî, “*Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara “ölün!”*”

⁵⁸⁴ el-Bakara 2/83.

⁵⁸⁵ Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Bulğatü’s-sâlik li-Akrebi’l-mesâlik (Hâşiyetü’s sâvî)* (Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1952), 2/523; Mükremillâh Mükerrrem es-Sâidî el-Adevî, *Hâşiyetü’l adevî ‘alâ şerhi kifâyeti’ t tâlibi’ r rabbânî* (Beirut: Dâru’l Fikr, 1994), 2/415-416.

⁵⁸⁶ İbn Ferâs, *Ahâkümü’l-Kur’ân*, 3/499.

⁵⁸⁷ Buhârî, “Tib”, 30.

⁵⁸⁸ Nühket Varlık, “Tâun”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/175.

⁵⁸⁹ Cessâs, *Ahâkümü’l-Kur’ân*, 1/545.

*dedi. Sonra kendilerine hayat verdi...'*⁵⁹⁰ âyetinin âlimlerin taundan kaçmayı zemmetmelerinin delili olduğunu belirtmiştir.⁵⁹¹

İbn Hacer el-Heytemî'ye (ö.974/1567) taun hastalığının olduğu yere girmenin ve oradan çıkmanın hükmü sorulduğunda ilgili âyeti okuyarak, bu âyeti salgın zamanında oradan çıkmamak gerektiğine delil olarak göstermiştir. Âyet için yapılan tefsirler arasında âyette kaçtıkları ifade edilenlerin taun hastalığından kaçtıkları yorumu en güçlü yorum kabul edilmiştir. Taundan kaçtıkları için böyle bir cezaya çarptırılmışlardır.⁵⁹² Âyetin onların taundan kaçışını hoş görmediğine delalet ettiği söylenmiştir.⁵⁹³

2.10. İslam Hukukunu İlgilendiren Diğer Bazı Hükümler

2.10.1. Kur'ân ve Sünnete Uymanın Farz Oluşu

İslâm dininin temel iki kaynağı Kur'ân ve Sünnettir. Allah, emir ve yasaklarını Kur'ân ile kullarına haber vermiş ve Rasûl'u (s.a.s.) ile de bu emir ve yasaklarını, kullarının hayatlarına nasıl yansıtmaları gerektiğini bildirmiştir. Bir Müslüman hayatının her anını Kur'ân ve Sünnet perspektifinde yaşamak durumundadır.

İslâm âlimleri Bakara sûresinde anlatılan Hz. İbrahîm (a.s.) ve Hz. İsmâil (a.s.) kıssasının anlatıldığı 129. âyetten Kur'ân ve sünnete uymanın farz olduğu hükmünü çıkarmıştır.

İmam Şâfî, "...Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz!.." ⁵⁹⁴ âyetinde Allah Teâlâ âyette Kitabı yani, Kur'ân'ı zikretmiştir, hikmet ise sünnettir. Şâfî, ilgili âyetin Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine uymanın farz olduğunun çıkarılacağını ifade etmiştir.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/243.

⁵⁹¹ Süyûtî, *el-İklil fi'stinbâti't-tenzil*, 60; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/304-305.

⁵⁹² Ebü'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye* (el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.), 4/9,26.

⁵⁹³ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 4/26.

⁵⁹⁴ el-Bakara 2/129.

⁵⁹⁵ Şâfî, *el-Üm*, 1/34.

Beyhakî (ö. 458/1066), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine uymanın farz olduğunu söyledikten sonra “...Allah’a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah’a ve O’nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız...”⁵⁹⁶, “Müminler ancak Allah’a ve resulüne iman edenlerdir ve onunla ortak bir iş için toplanmış iken kendisinden izin almadan çekip gitmeyenlerdir...”⁵⁹⁷ âyetlerini zikretmiştir. Ardından İmam Şâfiî’nin kitabında “Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz!..”⁵⁹⁸ âyetini zikrederek kitap ve sünnete uymanın farz olduğunu söylediğini nakletmiştir.⁵⁹⁹

Diğer mezhepler bu konuyla ilgili farklı âyetleri delil getirmektedir. Debûsî (ö. 430/1039), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine uymanın asıl olduğunu söylemiştir ve ardından “...Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”⁶⁰⁰, “Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun...”⁶⁰¹, “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin...”⁶⁰² âyetlerini delil olarak getirmiştir.⁶⁰³

İbn Kudâme, “...Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün...”⁶⁰⁴ âyetini zikrettikten sonra kur’ân ve sünnete uymanın gerekliliğini vurgulamış ve “Allah’a götürmek Kur’ân’a götürmektir, Peygamber’e götürmek ise Hz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken ona götürmek, vefatından sonra sünnetine arz etmektir” demiştir.⁶⁰⁵

Karâfi (ö. 684/1285), “Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin ve tedbirli olun...”⁶⁰⁶, “...Allah’a itaat edin, resule itaat edin... Ona itaat ederseniz doğru yolu bulursunuz...”⁶⁰⁷ âyetlerinin Kur’ân ve sünnete uymanın vacip olduğuna delil teşkil ettiğini söylemiştir.⁶⁰⁸

⁵⁹⁶ el-A’râf 7/158.

⁵⁹⁷ Nûr 24/62.

⁵⁹⁸ el-Bakara 2/129

⁵⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Mecmû’âtü kelâmi’s-Şâfi’î fi ahkâmi’l-Kur’ân* (Daru’l-zehair, 2018), 74.

⁶⁰⁰ Ahzab 21

⁶⁰¹ Mâide 92

⁶⁰² Ali imran 31

⁶⁰³ Debûsî, *Takvîmü’l-edille fi’l-uşûl*, 248.

⁶⁰⁴ Nisa 59

⁶⁰⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *Ravzatü’n-nâzır ve cînneti’l-münâzır fi’l-uşûli’l-fikh’alâ mezhebi’l-İmâm Ahmed* (Müessesetür reyyan, 2002), 1/8.

⁶⁰⁶ Mâide 92

⁶⁰⁷ Nur 54

⁶⁰⁸ Karâfi, *Nefâ’isü’l-uşûl fi şerhi’l-Maḥşûl*, 5/2309.

2.10.2. Hakkında Nas Bulunan Sözlerin Değiştirilmesi

Kiyâ el-Herrâsî Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasının anlatıldığı ‘...zalimler kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler...’⁶⁰⁹ âyetinde geçen yergi ifadeleri sebebiyle hakkında nas bulunan sözlerin değiştirilmesinin câiz olmadığını söylemiştir.⁶¹⁰

İbnü’l-Arabî de bazı âlimlerin ilgili âyetten hakkında nas bulunan sözlerin değiştirilmesinin caiz olmadığı hükmünü çıkardıklarını nakletmiştir. Akabinde, bu görüşün mutlak olarak savunulmasının doğru olmadığını söylemiş ve detaylandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, hakkında nas bulunan sözler/lafızlar ya bizzat kendisiyle ibadet edilen lafızlardır ya da mânasıyla ibadet edilen lafızlardır. Değiştirilmesi caiz olmayan lafızlar bizzat kendisiyle ibadet edilen lafızlardır. İlgili âyette İsrâiloğullarından istenen de lafzı aynen söylemeleri idi ancak onlar lafzı da manayı da değiştirmişlerdir. Mânasıyla ibadet edilen lafızlara gelince ise istenen mânayla olması şartıyla değiştirilmesi caizdir. Ancak bu değişikliğin içtihadla olması gerektiğini söylemiştir.⁶¹¹

İmam Süyûtî ise ilgili âyetin tefsirinde Kiyâ’nın görüşünü naklettikten sonra, kendi görüşünün âyetin ezkârdaki ifadelerin değiştirilmesinin câiz olmadığına dayanak olabileceğini söylemiştir.⁶¹²

2.10.3. İctihad ve Zann-ı Gâlibin Câiz Olması

İctihad, sözlükte ‘‘var gücüyle çaba göstermek, zahmete katlanmak’’⁶¹³ anlamına gelen cehd kökünden türemiştir. Bir konuda elden gelen gayret ve çabayı sarfetmek demektir. Fıkıh terimi olarak icthad ise, ‘‘fâkihın herhangi bir şer‘i hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşmak için bütün gücünü harcaması’’nı ifade etmektedir.⁶¹⁴ Zann-ı gâlib ise, yakîn derecesine yakın bilgi demektir.⁶¹⁵

⁶⁰⁹ el-Bakara 2/59.

⁶¹⁰ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü’l-Şur’ân*, 1/9.

⁶¹¹ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü’l-Şur’ân*, 1/9; İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Şur’ân*, 1/34-35.

⁶¹² Süyûtî, *el-İklil fi’stinbâti’t-tenzil*, 29.

⁶¹³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi’ğaribi’l-Şur’ân*, 208.

⁶¹⁴ Günenç, *el-Mevsûatü’l-fikhiyyetü’l-müeyyessa*, 1/143; Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1983), 10; Yunus Apaydın, ‘‘İctihad’’, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/432.

⁶¹⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 616.

Cessâs, Hz. Mûsâ (a.s.) kıssasının anlatıldığı “*O, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek...*”⁶¹⁶ âyetini ictihadın ve zann-ı gâlible amel etmenin câiz olduğuna delil kabul etmiştir. İneğin vasıflarının belirlenebilmesi için ictihada ihtiyaç olduğunu söylemiştir.⁶¹⁷

İmam Süyûtî, Allah’ın İsrâiloğullarına inek kesmelerini emretmesi⁶¹⁸ üzerine İsrâiloğullarının ineğin tarifini sormalarının⁶¹⁹ ardından Allah’ın ineğin sıfatlarını onlara bildirmesi⁶²⁰ hâdisesini anlatan âyetlerin ictihad ve zann-ı gâlibin câiz olduğuna delil olarak göstermiştir.⁶²¹ Âlimler, kesecekleri ineğin “*O ne yaşlı ne de körpe; ikisi arasında bir inek*” şeklinde tarif edilen inek olması için ictihad yolunu kullanmaktan başka çarenin olmadığını söylemiştir.⁶²²

Nesefî (ö.710/1310) ise Bakara sûresinde, sakinleri çekilmiş, viraneye dönmüş bir kasabaya uğrayan şahsın “*Allah bunları öldükten sonra nasıl diriltecek*” demesi üzerine Allah’ın onu yüzyıl ölü tutup sonra dirilmesi üzerine “*Ne kadar kaldın?*” sorusuna “*bir gün yada bir günden daha az bir vakit kaldım.*” dediği sonrasında Allah’ın “*Hayır, yüzyıl kaldın...*” buyurduğunu anlatan âyeti⁶²³ ictihadın câiz olduğuna delil olduğunu söylemiştir. Ona göre şahıs kendi zannıyla “bir gün ya da bir günden daha az bir vakit.” diye cevap vermiştir. Bu da insanın kendi zannıyla çıkarımda bulunabileceği anlamına gelmektedir.⁶²⁴

2.10.4. Cedel, Münâzara ve Hücjet Getirmenin Câiz Olması

Münâzara terim olarak hakikâtin bilinmesine yönelik tartışmaların kural ve yöntemlerini araştırıp belirleyen ilmî disiplini ifade eder.⁶²⁵ Münâzaraların amacı savunulan önermeyi delillerle ispat etmeye çalışarak, gerçeğin ortaya çıkmasını sağlamaktır.

⁶¹⁶ el-Bakara 2/68.

⁶¹⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/41.

⁶¹⁸ el-Bakara 2/67.

⁶¹⁹ el-Bakara 2/68.

⁶²⁰ el-Bakara 2/68-69,71.

⁶²¹ Süyûtî, *el-İklil fi'stinbâti't-tenzil*, 29.

⁶²² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/41; Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/11; İbn Feras, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/77.

⁶²³ el-Bakara 2/259.

⁶²⁴ Nesefî, *Tefsîrü'n-Nesefî*, 1/214.

⁶²⁵ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 231-232; Yusuf Şevki Yavuz, “Münâzara”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/574.

Cedel ise, bir mantık terimi olarak, doğru kabul edilen ve meşhur olan öncüllerden oluşmuş kıyas demektir. Ayrıca cedel, bir düşüncedeki çelişkileri tartışarak ortaya çıkarma sanatı olarak da tanımlanmaktadır. Kur'an'da ise fikri tartışma cedel kavramı ile ifade edilmiştir.⁶²⁶

Tarih boyunca, gerçek bilgiye ulaşmak için insanlar münazaralar, fikri tartışmalar yapmıştır. Buna Bakara sûresinde Hz. İbrâhîm (a.s.) ile Nemrud arasındaki tartışma örnek olarak verilebilir.

Kiyâ ve Kurtubî, “...İbrâhîm “Rabbim hayat veren ve öldüren” deyince o, “Hayat veren ve öldüren benim” dedi. İbrâhîm “Allah güneşi doğudan getirmektedir, hadi sen de onu batıdan getir” dedi. Bunun üzerine inkârcı ne diyeceğini bilemedi...”⁶²⁷ âyetinden çıkarımla cidâl, münâzara ve hüccet getirmenin câiz olduğunu söylemiştir.⁶²⁸ Kurtubî, bu âyetin yanı sıra, “Onlar, “Yahudi veya hıristiyan olanlar hariç, hiç kimse cennete giremeyecek” dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki: “Eğer sözünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!”⁶²⁹ ve “Bilesiniz ki göklerde ve yerde olanlar Allah'ındır. Allah'ı bırakıp da O'na ortak koştukları sözde tanrılara tapanlar neyin peşinden gidiyorlar?..”⁶³⁰ âyetlerini de delil olarak sıralamıştır.⁶³¹

Kur'an muhatabının iddiasını ispatlamasını ve delil getirmesini talep ederek muhatabına meydan okumaktadır. Hz. İbrâhîm (a.s.) da Nemrud'un iddialarını delillendirmesini ve ispatlamasını talep etmektedir. Kur'an'da bu hâdisenin anlatılması ile hüccet getirmenin, münazara ve cedel yapmanın kerih görülmediği aksine teşvik edildiği görülmektedir. Burada Kur'an'ın, muhatabını akıyla düşünüp hareket etmeye teşvik ettiği açıkça anlaşılmaktadır.

2.10.5. Sihir

Sözlükte “aldatmak, oyalamak, bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek; birinin ilgisini üzerine çekmek, gönlünü çelmek” anlamlarına gelen masdar olan sihr, “aldatma, hile; sebebi gizli kalan iş” mânalarında isim olarak da kullanılmaktadır.⁶³²

⁶²⁶ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 74-75; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Şur'ân*, 189-190; Yusuf Şevki Yavuz, “Cedel”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/208.

⁶²⁷ el-Bakara 2/258.

⁶²⁸ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Şur'ân*, 1/225; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 3/286.

⁶²⁹ el-Bakara 2/111.

⁶³⁰ Yûnus 10/68.

⁶³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 3/286.

⁶³² Fîrûzâbâdî, *el-Şâmûsü'l-muhtâ*, 405.

Sihir, “*el çabukluğu, göz boyama ve yaldızlı sözler söyleme yoluyla gerçekleştirilen hile ve aldatma işi, şeytanla yakınlık kurup ondan yardım alma ve nesnelere şeklini değiştirme iddiası*” olarak tanımlanabilir.⁶³³

Âlimler sihir yapmayı öğrenmenin ve sihir yapmanın hükmünü Bakara sûresi 102. âyeti delil getirerek ele almışlardır. Ebû Hanîfe’ye göre, sihir öğrenmek ve sihir yapmak haramdır. Sihir yapan kişinin sihir yaptığı bilirse tevbe etmesi istenmeksizin öldürülür. “Bundan sonra sihir yapmayacağım.” demesi de kabul edilmez. Eğer kendisi ikrar eder, “sihir yapıyordum ancak uzun zaman önce sihir yapmayı bıraktım” derse kabul edilir ve öldürülmez.⁶³⁴

Kurtubî’nin naklettiğine göre, İmam Mâlik, bir müslümanın küfrü gerektiren bir söz ile başkasına sihir yapması halinde tevbe etmesi istenmeksizin öldürüleceği görüşündedir. Allah, “*Hâlbuki bu iki melek, “Biz ancak imtihan vasıtasıyız; sakın küfre sapma!” demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi.*” buyurarak sihri küfür olarak isimlendirmiştir. İmam Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in de bu görüşte olduğunu aktarmıştır.⁶³⁵

Kurtubî, İmam Şâfiî’ye nispet edilen bir rivayete göre, sihir yapan kimse sadece sihriyle bir başkasını öldürmesi ve ‘bunu amaçlamıştım’ demesi halinde öldürülür. Şayet ‘bunu amaçlamamıştım’ derse öldürülmez ve hataen öldürmede olduğu gibi diyet öder, zarar vermişse verdiği zarar kadarını öder.⁶³⁶

İbnü’l- Arabî, İmam Şâfiî’nin sihir yapan kimsenin sihiri için “öldürürse mâsiyettir, zarar verirse verdiği zarar kadar te’dip edilir” dediğini naklettikten sonra “bu görüş iki açıdan batıldır” demiştir.

Birincisi, sihir Allah’tan başka varlıkların yüceltildiği ve kâinatın onlara izâfe edildiği sözlerle olur.

İkincisi: Allah Teâlâ Kitab’ında “*...Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese: Biz*

⁶³³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*, 400; İlyas Çelebi, “Sihir”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/170.

⁶³⁴ Muhammed Ali es-Sâiyis, *Tefsîrû âyâti’l ahkâm* (el-Mektebetü’l-asriyye, 2002), 30; Muhammed Ali es-Sâbüni, *Ravâ’iu’l-beyân fî tefsîri âyâti’l-ahkâm mine’l-Kur’ân* (Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 2017), 1/79; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/60.

⁶³⁵ Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/47-48.

⁶³⁶ Rûyânî, *Bahrü’l-mezheb*, 14/271; Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/48.

ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi.” âyetiyle küfür olduğunu tasrih etmiştir. Bu da beyân edileni tekid etmektedir.⁶³⁷

İmam Mâlik’e isnad edilen görüşte sihirbaz kâfir, sihir de küfürdür denilerek Bakara 102. âyet nakledilmiştir.⁶³⁸ Kādî Abdülvehhâb da âyeti “yani sihri öğrenme” şeklinde açıklamış ve “bizde sihri öğrenmek de yapmak da küfürdür, delilimiz de bu âyettir.” demiştir.⁶³⁹

İmam Mâlik, İbn Vehb rivâyetinde, Müslüman sihirbazın, Müslüman ya da zimmiye sihir yaparsa öldürüleceğini; zimmi sihirbazın ise, Müslümana eziyet ederse yine öldürüleceğini; zimmi sihirbazın ise, zimmiye eziyet etmesi halinde ise te‘dip edileceğini söylemiştir.⁶⁴⁰

Şâfiî âlimlere göre sihri öğrenmek, öğretmek ve yapmak haram sayılmıştır.⁶⁴¹ Şîrâzî (ö.476/1083), sihir yapmayı öğrenmenin haram olduğunu söylemiş, âyette Allah’ın, sihri öğretenleri zemmettiğini zikretmiştir. Ayrıca, ona göre sihri öğrenmek sihri yapmaya götürecektir, sihir yapmak ise haramdır, dolayısıyla öğrenmek de haram olur. Ancak sihir öğrenirken ya da öğretirken haram olduğuna inanıyorsa kâfir olmaz. Zira, küfrü öğrenmek insanı kâfir etmediğine göre sihri öğrenmek de insanı kâfir etmez. Ancak haram olduğuna inanmıyorsa Allah Teâlâ’yı yalanladığı gerekçesiyle kâfir olur ve mürtedin öldürüldüğü gibi öldürülür.⁶⁴²

Rûyânî de sihir yapmayı öğrenmenin haram olduğunu zira öğrenmenin, sihri yapmaya götüreceğini, ancak öğrenmenin kişiyi dinden çıkarmayacağını belirtmiştir. Daha sonra İmam Ebû Hanîfe’nin sihri öğrenmenin küfrü gerektirdiği görüşünü aktararak bunun iki açıdan doğru olmadığını ifade etmiştir:

⁶³⁷ İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/48.

⁶³⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân İbn Ebi Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’z-ziyâdât ‘alâ mâ fi’l-Müdevvene min gayrihâ mine’l-ümmehât min mesâ’ili Mâlik ve aşhâbih* (Beyrut: Dâru’l-garbi’l İslamî, 1999), 14/532; İbn Rüşd, *el-Beyân ve’t-tahşîl*, 16/443; Sâyis, *Tefsîrû âyâti’l ahkâm*, 30.

⁶³⁹ Kādî Abdülvehhâb, *el-Ma’ûne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, 3/1364.

⁶⁴⁰ İbn Ebi Zeyd el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve’z-ziyâdât*, 14/533.

⁶⁴¹ Umrânî, *el-Beyân fi mezhebi’l imami’s-Şâfiî*, 12/66; Râfiî, *Fethu’l-‘azîz fi Şerhi’l-Vecîz*, 11/55; Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî, *Fetâva’r-Remlî* (el-Mektebetü’l-İslamiyye, ts.), 4/373.

⁶⁴² Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, 3/260-261; Şâfi el-Fârikî, *Hilyetü’l-‘ulemâ’ fi ma’rifeti mezâhibi’l-fukahâ’*, 7/635.

Birincisi, İman ve küfür itikâda/inanmaya özeldir. Sihir yapmayı öğrenmek ise itikâdın dışındadır.

İkincisi, Küfrü öğrenmek, sihri öğrenmekten daha ağır olmasına rağmen küfrü öğrenmek küfür değilse sihri öğrenmek de küfür değildir.⁶⁴³ Ancak bu hüküm sihri öğrenmenin helal olduğunu ifade etmez.

Begavî de sihri öğretmenin, öğrenmenin ve yapmanın haram olduğunu söylemiş ve meseleyi detaylandırmıştır. Şayet bir kişi ‘ben sihirbazım’ derse, ona ‘sihri tarif et’ denir, küfrü gerektiren bir şeyle vasfederse mürted olur ve öldürülür. Anlaşılmayan bir şeyle tarif ederse kişi sihir yapmaktan nehyedilir, tekrar yaparsa ta’zîr⁶⁴⁴ cezası verilir. Küfür olmayan bir şeyle vasfeder ancak mübah olduğuna inanırsa kâfir olur tevbe etmesi istenir, tevbe ederse kurtulur aksi halde öldürülür. Mübah olduğu inancına sahip değilse haram olmakla birlikte kâfir olmaz.⁶⁴⁵

İmam Sübkî, Şâfiî mezhebinde sihirbazın üç durumu olduğunu söylemiştir:⁶⁴⁶

Birincisi, kişi sihir ile küfre gidecek şeyler yapıyorsa kâfir olduğu için öldürülür.

İkincisi, Sihir yapan kişi sihriyle bir başkasını öldürdüğünü itiraf ederse ve yaptığı sihir genelde ölümle sonuçlanıyorsa kısasen öldürülür, tevbe etmesi kısas cezasına engel teşkil etmez.

Üçüncüsü, İlk iki durum dışındaki durumlarda sihirbaz öldürülmez ama ta’zîr edilir. İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye’ ye göre ise, kâfir olmaz ancak öldürülür. Mübah olduğuna inanırsa o vakit kâfir olur.⁶⁴⁷

İbn Kudâme de, ilgili âyeti zikrederek, sihri öğrenmenin ve öğretmenin haram olduğunu ve ilim ehli arasında bu konuda ihtilâf bilmediğini söylemiştir. Daha sonra ise, Hanbelî ulemâsının, ‘kişinin sihir öğrenmenin mübah veya haram olduğuna inanmasına bakılmaz, sihri öğrenmesi ve yapması sebebiyle kâfir olur’ dediklerini belirtmiştir. İmam Ahmed’den yapılan rivayette ise kâfir olmayacağı mânâsının anlaşıldığını ifade etmiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴³ Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 14/271.

⁶⁴⁴ Kısas ve had cezaları dışında hâkimin veya yöneticinin takdirine bırakılan ceza. Detaylı bilgi için bk. Tuncay Başoğlu, ‘Ta’zîr’, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/198.

⁶⁴⁵ Begavî, *et-Tehzîb*, 7/261.

⁶⁴⁶ Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, 2/324.

⁶⁴⁷ Şâfi el-Fârikî, *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*, 7/635.

⁶⁴⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/299-302.

İbnü'l-Münzir, bir kişinin küfrü gerektiren bir sözle başkasına sihir yaptığını ikrar etmesi halinde, tevbe etmezse öldürüleceğini söylemiştir. Şayet, küfrü gerektiren bir söz değilse öldürülmesini caiz görmemektedir.⁶⁴⁹ İmam Süyûtî de ilgili âyetin sihrin küfür olduğuna delil olduğunu ve Bekir b. Alâ'nın âyetten sihirbaz öldürüleceği hükmünü çıkardığını söylemiştir.⁶⁵⁰

2.11. Değerlendirme

Bu çalışmada ulemânın şer'u men kablenâ içerisinde değerlendirilen kıssalardan İslam âlimlerinin hüküm istinbât edip etmedikleri konu edinilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde âlimlerin geçmiş ümmetlerin kıssalarından İslâm toplumu için hükümler istinbât ettikleri görülmüştür. Ulemânın bir meseleyi ele alırken öncelikle Kur'ân ve sünnette sarîh nassın olup olmadığına baktıkları, sarîh nassın var olduğu durumda hükmü onun üzerine binâ ettikleri ve diğer şer'î delillerle de hükmü destekledikleri bilinmektedir. Ele alınan meselede sarîh nassın bulunmaması durumunda ise hükmün meşruiyeti için diğer şer'î delillere yönelmektedirler. Kıssalardan hüküm istinbât edilebileceği görüşünü benimseyen âlimler de kıssalardan hüküm istinbât ederken bu yöntemi kullanmışlardır.

Çalışmada ulemânın Bakara sûresi özelinde hangi kıssa âyetlerini delil kabul ederek hüküm istinbât ettikleri incelenmiştir. Çalışma neticesinde elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. İslâm âlimleri tarafından Bakara sûresindeki 67 kıssa âyetinin⁶⁵¹ 26'sından hüküm çıkarıldığı saptanmıştır.⁶⁵²

2. Hz. Âdem (a.s.) kıssasından 8, Hz. Mûsâ (a.s.) ve İsrâiloğulları kıssasından 15, Hz. Süleyman (a.s.)-Hârût ve Mârût kıssasından 1, Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Hz. İsmâil (a.s.) kıssasından 12, Hz. Dâvût (a.s.) ve Tâlût kıssasından 3 hüküm istinbât edildiği tespit edilmiştir.

⁶⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Çur'ân*, 2/48.

⁶⁵⁰ Süyûtî, *el-İklil fi'stinbâti't-tenzil*, 30.

⁶⁵¹ el-Bakara 2/30-39, 49-61, 63-74, 83-84, 87, 92-93, 102-103, 108, 116, 118, 124-133, 243, 246-253, 258-260.

⁶⁵² el-Bakara 2/30, 32, 33, 34, 35, 57, 59, 60, 61, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 83, 124, 125, 127, 129, 133, 243, 249, 250, 258, 259.

3. Ahkâm tefsîrleri ve Hanefî, Mâlikî, Şâfîî, Hanbelî mezheplerinin fıkıh kitaplarında kıssa âyetlerinin delil gösterildiği toplamda 39 hüküme ulaşılmıştır.

4. Ahkâm tefsirleri incelendiğinde;

- Süyûtî'nin, *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzîl* adlı eserinde, 13 kıssa âyetinden⁶⁵³ 17 hüküm,
- Kurtubî'nin, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân* adlı eserinde, 13 kıssa âyetinden⁶⁵⁴ 14 hüküm,
- İbnü'l-Arabî'nin, *Ahkâmü'l-Şur'ân* adlı eserinde, 10 kıssa âyetinden⁶⁵⁵ 11 hüküm,
- Cessâs'ın, *Ahkâmü'l-Şur'ân* adlı eserinde 10 kıssa âyetinden⁶⁵⁶ 10 hüküm,
- Kiyâ el-Herrâsî'nin, *Ahkâmü'l-Şur'ân* adlı eserinde, 4 kıssa âyetinden⁶⁵⁷ 5 hüküm istinbât ettiği görülmüştür.

5. Fıkıh kitapları incelendiğinde;

- Hanefî mezhebinin kaynaklarında, 11 kıssa âyetinden⁶⁵⁸ 17 hüküm,
- Mâlikî mezhebinin kaynaklarında, 6 kıssa âyetinden⁶⁵⁹ 7 hüküm,
- Şâfîî mezhebinin kaynaklarında, 12 kıssa âyetinden⁶⁶⁰ 17 hüküm,
- Hanbelî mezhebinin kaynaklarında, 4 kıssa âyetinden⁶⁶¹ 5 hüküm istinbât edildiği saptanmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde İslâm âlimlerinin kıssaları yaşanmış, gerçek olaylar olarak kabul ettikleri ve kıssa âyetlerinin hüküm istinbât etmek için gerekli şartları sağladıkları tespit edildiğinde onlardan hüküm elde ettikleri müşahhas örneklerle ortaya konmuştur.

⁶⁵³ el-Bakara 2/30, 32, 33, 57, 59, 67, 70, 102, 124, 125, 127, 243, 250.

⁶⁵⁴ el-Bakara 2/30, 34, 35, 49, 61, 67, 71, 73, 102, 124, 125, 249, 258.

⁶⁵⁵ el-Bakara 2/34, 35, 59, 73, 74, 102, 124, 125, 243, 249.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/34, 68, 69, 70, 71, 83, 102, 125, 187, 243, 187.

⁶⁵⁷ el-Bakara 2/59, 83, 125, 258.

⁶⁵⁸ el-Bakara 2/30, 57, 60, 67, 71, 102, 124, 125, 127, 133, 249.

⁶⁵⁹ el-Bakara 2/60, 67, 73, 83, 102, 125.

⁶⁶⁰ el-Bakara 2/30, 60, 67, 73, 83, 102, 124, 125, 127, 129, 243, 249.

⁶⁶¹ el-Bakara 2/67, 102, 125, 249.

SONUÇ

İnsanı yaratıp imtihan için Dünya'ya gönderen Allah Teâla ona doğruyu ve yanlışını bildirmek için ilk insandan Hz. Muhammed (s.a.s.) dönemine kadar vahiy göndermiştir. İnsanlara iyiyi ve kötüyü öğretmek için mesajını onların anlayacağı dil ve anlatımla bildirmiştir.

İnsanın bilgiyi öğreniminde öyküleyici anlatım önemli bir yer edinmektedir. Verilmek istenen mesajın öyküleyici anlatım metoduyla sunulması muhatabın mesajı algılamasını kolaylaştırmakta olduğu mâlumdur. Semâvî dinlerin kutsal kitaplarına bakıldığında öyküleyici anlatımın kıssa anlatımı olarak yer edindiği görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de de insanlık tarihi sürecinde yaşanmış gerçek olaylar kıssa anlatımıyla etkili bir biçimde sunulmaktadır.

İslam toplumunun genişlemesi ve farklı toplumlarla karşılaşması nedeniyle İslam hukukunun ilgi alanı da genişlemiştir. Fukahâ İslam toplumunu ilgilendiren konularda Kur'ân ve Sünnet başta olmak üzere şer'î delillere başvurarak problemlere çözüm getirme gayretine girmişlerdir. Kur'ân kıssaları da bu kaynaklardan birisi olmuştur. Kur'ân kıssaları insan topluluklarının başından geçen olayları anlatırken içerisinde hüküm bildiren âyetler barındırmaktadır.

Kur'ân ve sünnette kıssaların lafız ve manâlarından hüküm çıkarmayı engelleyen bir durum bulunmamaktadır. Aksine kıssalar şer'u men kablênâ delili içerisinde değerlendirilerek hüküm çıkarılabilen kaynaklar arasında yerini almıştır. İslâm âlimleri hüküm bildiren kıssa âyetlerinden hüküm istinbât etmişlerdir. Kıssalardan istinbât edilen hükümler yer yer tefsir kaynaklarında özellikle ahkâm tefsirlerinde ele alınmıştır. Fıkıh kitaplarında da ilgili konunun delillendirilmesi bağlamında yer verilmiştir. Ancak klasik kaynaklarda müstakil olarak kıssaların İslam hukukuyla ilişkisini konu edinen müstakil bir esere rastlanmamaktadır.

Ulemâ kıssalardan hüküm istinbâtı yapmış ancak kıssalardan müstakil bir hukuk kuralı elde edilememiş olup, kıssalar daha çok tâlî meselelere delil olarak alınmıştır. Sarih naslarla hükmü belirlenen namaz, oruç, hac, kısas, vb. fiillerin meşruiyetlerine değil, onları ilgilendiren bazı tâlî konularda kıssaların destekleyici delil olarak getirildiği görülmektedir. Ancak, daha çok tâlî delil olarak alınsa da kıssaların aslî delil olarak alındığı meseleler de mevcuttur.

Bu sınırlı ve mütevazı çalışmayla Bakara sûresinde anlatılan kıssalardan âlimlerin istinbât ettiği otuz dokuz hükme ulaşılmıştır. Ulemânın kıssaları diğer şer'î delillerde yaptıkları gibi hüküm çıkarmaya aracı kıldıkları açık bir şekilde gözlenmiştir. Bu hükümlerin derin ve daha kapsamlı bir araştırma ile artırılması mümkündür. Bu sebeple kıssaların İslam hukuku açısından incelenmesine ağırlık verilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abbas, Fadl Hasan. *Kaşasü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Dâru'n-nefâis, 2010.
- Abdilazîz el-Buhârî, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. *el-Muḥîṭü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dâru'l kütübî'l ilmiyye, 2004.
- Acar, Abdullah. *Bir İctihâd Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- Adevî, Mükremillâh Mükerrerem es-Saîdî el-. *Hâşiyetü'l adevî 'alâ şerhi kifâyeti't tâlibi'r rabbânî*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müessesetü'r-Risale Nâşirun*, 2001.
- Akpınar (ed.), Ali vd. *Hayat Rehberi Kur'ân Konulu Tefsir*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Aktan, Hamza. "Âkile". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/248-249. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- Alaskarova, Pari. *İlahi Dinlerde Kadının Statüsü (Yahudilik- Hristiyanlık- İslamiyet)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2002.
- Ali el-Kârî, Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Fethu bâbi'l- inâye*. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Apaydın, Yunus. "İctihad". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Aruçi, Muhammed. "Ülü'l-Azm". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/294-295. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Atalay, Mehmet. *Kur'ân'a Psikoloji ile Bakmak Hz. Yûsuf ve Hz. Musa Kıssaları Örneği*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2017.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İFAV, 12. Basım, 2016.
- Avcı, Casim. "Hilâfet". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye*. 13 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2000.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *Minḥatü's-sülûk fi şerhi Tuḥfeti'l-mülûk*. Katar: Vizâratül evkâf ve'ş şüünül İslâmiyye, 2007.

- Bâbertî, Ekmeluddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *el-Înâye şerhu'l-Hidâye*. Lübnan: Dâru'l Fikr, 1970.
- Baktır, Mustafa. "İstiskâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/381-383. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Başoğlu, Tuncay. "Hilafetin Sübut Şartı olarak Bey'at". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996).
- Başoğlu, Tuncay. "Ta'zîr". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/198-202. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Batar, Yusuf. "Kur'ân Kıssalarının Bazı Eğitsel Özellikleri". *İstanbul üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7(1) (Bahar 2016), 83-103.
- Batuk, Cengiz. "Nemrud". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/554-555. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Begavî, Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *et-Tehzîb*. Dâru'l kütübi'l ilmiyye, 1997.
- Begavî, Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Şerhu's-sünne*. Beyrut: el-Mektebetü'l İslâmî, 1983.
- Berâzî'i, Ebû Saîd Halef b. Ebi'l-Kâsım b. Süleymân el-Ezdî el-Kayrevânî el-. *et-Tehzîb fi'htişâri'l-Müdevvene*. Dubai: Dâru'l-buhûs li'd-dirâsâti'l İslâmiyye, 2002.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Mecmû'âtü kelâmi's-Şâfi'î fi ahkâmî'l-Kur'ân*. Daru'l-zehair, 1. Basım, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa Yayınları, 1997.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Buceyremî, Süleyman b. Muhammed b. Ömer b. el-. *Tuhfetü'l-habîb ale şerhi'l-Hatîb*. Dâru'l Fikr, 1995.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 3. Basım, 1438.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Burhâneddin el-Buhârî, Burhânü's-Şerîa Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz. *el-Muhtî'ü'l-Burhânî*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2004.
- Candan, Abdurrahman. "İslam Hukukunda Yemin ve Ahlakilik". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010), 431-452.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtaşari't-Taḥâvî*. Mekke: Dâru's-Sirâc, 2010.

- Ceyhan, Semih. “İstînâs”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 42/348-349. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Cürçânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1983.
- Çağıl, Necdet. *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes Mukayyesine Özgün Bir Yaklaşım*. Ankara: Araştırma YayınlarıAnkara, 2005.
- Çeker, Orhan. *el-Muhtâr'ın Anahtarı*. Konya: Tekin Kitabevi, 1. Basım, 2021.
- Çelebi, İlyas. “Sihir”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 37/170-172. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Çelik, Ahmet. “Birey ve Toplumun Islahı Açısından Kur'ân Kıssaları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Erzurum 2004).
- Çetiner, Bedreddin. “Ahkâmü'l-Kur'ân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/551-552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Dalgın, Nihat. “Secde”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/271-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Dartma, Bahattin. “Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'an Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/18 (2003), 163-176.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ. *Takvîmü'l-edille fi'l-uşûl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji, Kur'ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan, 2. Basım, 2015.
- Demirci, Kürşat. “Hârût ve Mârût”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/262-264. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 25. Basım, 2013.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Şer'u Men Kablenâ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/15-19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Hayatın İçinden Görgü ve Nezâket*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 12. Basım, 2017.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ'. *et-Ta'likatu'l-kebîratu fi mesâ'ili'l-hilâf*. Dâru'n-nevâdir, 2010.
- Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, Şemsüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ahmed el-Makdisî. *eş-Şerhu'l-kebîr ale metni'l-Muğnî*. Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-arabî, 1983.
- Ensârî, Abdülhamîd İsmail el-. “Ehlü'l-hal ve'l-akd”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-. *el-Ğurerü'l-behiyye fi şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*, ts.
- Ensârî, Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-. *Esne'l-me'tâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. Dâr Kitab İslamiyye, ts.

- Ensârî, Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-. *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi Menheci't-tullâb*. Dâru'l Fıkr, 1994.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2016.
- Eroğlu, Ali. *Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Üzerine*. Erzurum: Ekev Yayınları, 2002.
- Ezherî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-. *Fütûhâtü'l-vehhâb bi-tavzîhi Şerhi Menheci't-tullâb*. Dâru'l Fıkr, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muhtâ*. Beyrut: Müessesetü'r-risale nâşirun, 2005.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Kahire, 1387.
- Gezgin, Ali Galip. "Kur'an'da 'Nahr' Kelimesi ve Türkiye'de Kurban İbadetinin Algılanışı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Şubat 2005), 1-41.
- Görgün, Tahsin. "Kur'an Kıssaları'nın Neliği (Mâhiyeti) Üzerine". *IV. Kur'an Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Güneym Süleyman, Hamdî. *Kıssatu Mûsâ aleyhi's-selâm ve Fir'avne Mısra fi'l Kur'an-ı Kerim*, 2003.
- Güler, Mehmet Nuri. "Kıssa ve Hukuk". *IV. Kur'an Sempozyumu*. 113-143. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Güneç, Halil Abdulkerim. *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-müeyyessera*. Diyarbakır: Mektebetü Seydâ, 2012.
- Haddâd, Ebû Bekir. *el-Cevheretü'n-neyyire*. el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1322.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *el-Fennü'l-kaşâfi fi'l-Şur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Kral I. Fuâd Üniversitesi(Kahire), Doktora Tezi, 1947.
- Halefullah, Muhammed Ahmed. *Kur'an'da Anlatım Sanatı*. Ankara: Ankara Okulu, 2012.
- Hânî Sâî, Muhammed Naim. *Mevsû'atü'l-fikhi'l-İslâmî*. Mısır: Dâru's-selâm, 2007.
- Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-. *Şerhu'l-haraşî 'alâ Muhtaşarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l Fıkr, 1317.
- Harman, Ömer Faruk. "Dâvûd". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/21-24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 21/266-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmâîl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 23/76-80. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "Mûsâ". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/207-213. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. "Nûh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

- Harman, Ömer Faruk. "Süleyman". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 38/56-60. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Işık, Emin. "Bakara Sûresi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/526-529. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Işık, Şemsettin. "Hz. Süleyman Kıssasının Kur'ân-ı Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes'teki Benzer Yönleri ve Tahlili". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (Nisan 2015).
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Hâşiyetü reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1996.
- İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422.
- İbn Bezîze, Ebû Fâris Abdülazîz b. İbrâhîm b. Ahmed b. Bezîze et-Teymî et-Tûnisî. *Ravzatü'l Müstebîn fi Şerhi't-Telkîn*. Dâr ibn Hazm, 2010.
- İbn Ebi Zeyd el-Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmehât min mesâ'ili Mâlik ve aşhâbih*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l İslamî, 1999.
- İbn Ebü'l-İz, Ebü'l-Hasen Sadrüddîn Alî b. Alâiddîn Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. *Kitâbü't-Tenbîh 'alâ müşkilâti'l-Hidâye*. Suud: Mektebetü'l-rüşd, 2003.
- İbn Feras, Ebu Muhammed Abdülmün'im b. Abdurrahim. *Ahkâmü'l-Ḳur'ân*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2006.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî. *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*. el-Mektebetü'l islamiyye, ts.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. Mısır, 1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *Sîret-i İbn Hişâm*. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-'azîm*. 8 Cilt, 1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğni*. Riyad: Dâr âlemi'l-kütüb, 1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ravzatü'n-nâzır ve cünnetü'l-münâzır fî uşûli'l-fıkh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed*. Müessesetür reyyan, 2002.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1993.
- İbn Nâci et-Tenûhî, Ebü'l-Kâsım b. İsâ b. Nâcî et-Tenûhî el-Kayrevânî. *Şerh 'alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Ḳayrevânî*. Beyrut: Dâru'l kütübi'l ilmiyye, 2007.

- İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed. *en-Nehrü'l-fâ'ik*. 3 Cilt. Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'ik*. 8 Cilt. Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, ts.
- İbn Raf'et, Ebu'l Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali. *Kifâyetü'n-nebih fi şerhi't-tenbih*. Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 2009.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-taḥşîl*. Beyrut: Dâru'l-garbi'l İslamî, 1988.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Aḥkâmü'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dar İbn Hazm, 2015.
- İbnü'l-Hümâm, Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *Fethu'l-ḳadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*. Lübnan: Dâru'l Fikr, 1970.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed. *et-Tezkire fi'l-fikhi's-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l kütübi'l ilmiiyye, 2006.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *Ucâletü'l-muḥtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc*. Ürdün: Dâru'l-kitap, 2001.
- İbn'ü-Nakîb el-Mısrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Lü'lü' b. Abdillâh. *Umdetü's-sâlik ve 'uddetü'n-nâsik*. Katar: eş-Şuûnü'd-diniyye, 1982.
- İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, Ebû Bekr (Ebü'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. *Ma'ünetü üli'n-nühâ 'ale'l-Müntehâ*. Mektebetü'l-esedi, 2008.
- İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *el-Burhân fi uşûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1997.
- İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Ğiyâşü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem*. Katar, 1401.
- İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Nihâyetü'l-maḥlab fi dirâyeti'l-mezheb*. Dâru'l minhâc, 2007.
- Kādî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî. *el-Ma'üne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. Mekke: el-Mektebetü't ticâriyye, ts.
- Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Kahraman, Ferruh. "Tefsirde Kitab-ı Mukaddes'in Tahrîfî Meselesi: II(Tahrif Kelimesinin Müradifleri Bağlamında)". *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi* 41 (Ocak 2015), 213-242.
- Kalyûbî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-. *Hâşiyetü'l-Ḳalyûbî 'alâ Şerhi'l-Maḥallî 'ale'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1995.
- Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'ân Kıssaları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.

- Kara, Mustafa. “Kur’ân Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”. *İslâmî İlimler Dergisi* 9/1 (Kur’ân Kıssaları Bahar 2014), 69-102.
- Kara, Mustafa. “Kur’ân Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 57-73.
- Karadağ, Bekir. *Mu’tezile’nin Fıkıh Anlayışı (Ebû Bekir Esam Örneği)*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.
- Karâfi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısırî el-*Nefâ'isü'l-uşûl fî şerhi'l-Mahşûl.*, Mektebetü nizâr Mustafa el-Bâz, 1995.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 9. Basım, 2016.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'î'u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. Mısır, 1328.
- Kasım, Abdul Muhsin b. Muhammed el. *el-Mesbûk 'alâ minhatü's-sülûk fî Şerhi tühfeti'l-Mülûk*. 4 Cilt, 1428.
- Kaya, Remzi. “Kur’ân Kıssalarının Tefsir ve Teşri’deki Yeri”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III*. İstanbul: İSAV, 2000.
- Kayhan, Mustafa. “Hz. İbrâhim Kıssasının Şer’u Men Kablenâ Açısından Değerlendirilmesi”. *Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu*. C. 2. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2019.
- Kayhan, Mustafa. “Kur’ân Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (Temmuz 2013).
- Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-. *el-Hidâye 'alâ mezhebi'l imâm ebi Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 2004.
- Keskin, Hasan. “Kur’ân’da Meleklerin Hz. Âdem’e Secdesinin Yorumu”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 107-125.
- Kılıç, Sadık. “Dinî, Ahlakî ve Tarihî Bir Bilinç Oluşturmada Zengin Bir Alan Kur’ân Kıssaları”. *Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2 (Ankara 2007).
- Kılıç, Sadık. “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”. *I. Kur’ân Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.
- Kişnâvî, Ebubekir b. Hasan b. Abdullah el-. *Eshelü'l-medârik şerhu irşâdi's-sâlik fî mezhebi imâmi Mâlik*. Beyrut: Dâru'l Fikr, ts.
- Kiyâ el-Herrâsî, Ebü'l-Hasen Şemsülişlâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî. *Ahkâmü'l-Şur'ân*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1405.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *et-Tecrîd*. Kahire: Dâru's-selam, 2006.
- Kurt, Ali Osman. “Tâlût”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/552-553. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*. Kâhire: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, 1384.

- Kuzgun, Şaban. “Hanîf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/33-39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Küçük, Abdurrahman. “Ahid Sandığı”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1/535. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Küçük, Abdurrahman. “Câlût”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Mâverdi, Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvi'l-kebîr*. 19 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîye, 1999.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Kuveyt, 1409.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-İknâ'*, ts.
- Mâzerî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkî el-. *Şerhu't-Telkîn*. Dâru'l-garbi'l İslamî, 2008.
- Meral, Yasin. “Yahudi Bilgin Saadta Gaon'un (ö.942) Eserlerinde İslamî Unsurlar”. *Belleten Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu LXXX/287* (Ankara 2016), 23-40.
- Mergînânî, Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-. *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l Mübtedî*. Beyrut: Dâr İhyâi't-türasi'l-arabî, ts.
- Mertoğlu, M.Suat. “Kıssa”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları-İSAM Yayınları, 2020.
- Mevsilî, Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. Dâr Nuru's-Sabah, ts.
- Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*. Beyrut: alimü'l-kütüb, 1403.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîye, 2003.
- Mutî', Muhammed Necib el-. *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzebe tekmiyetü'l-Mutî'l-üle*. Mektebetü's-selefiyye, ts.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nüriddîn Alî el-. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr*. Mısır: Mektebetü'l-ticari'l-kübra, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Necmeddin Nesefî, Ebü Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-. *Tilbetü't-talebe*. Bağdat: Matbaatü'l-Âmira, 1311.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dar İbn Kesîr, 2013.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Ezkâr*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1994.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Fetâvâ'l-Îmâmi'n Nevevî*. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye, 1996.
- Öğüt, Salim. "Hacerülesved". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/433-435. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Öğüt, Salim. "Harem". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/127-132. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Önen, Hacı. "Mitoloji ve Kur'ân Kıssalarının Gerçekliği: Ashâb-ı Kehf". *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (Haziran 2022), 1-27.
- Özbek, Durmuş. "İnşallah". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 22/342-343. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Polater, Kadir. "Kur'ân ve Kitâb-ı Mukaddes'e Göre Yûsuf Kıssası". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 7/3 (2007).
- Râfî, Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-. *Fethu'l-'azîz fi Şerhi'l-Vecîz*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Daru'l-kalem, 1991.
- Râzî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâi't-türasi'l-arabî, 1999.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1984.
- Remlî, Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-. *Fetâva'r-Remlî*. el-Mektebetü'l-İslamiyye, ts.
- Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er. *Bahrü'l-mezheb fi fûrû'ı mezhebi'l-Îmâm eş-Şâfi'î*. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Ravâ'iu'l-beyân fi tefsîri âyâti'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2017.
- Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Şafvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Dâru's-Sâbûnî, 1997.
- Sâvî, Ahmed b. Muhammed es-. *Bulġatü's-sâlik li-Akrebi'l-mesâlik (Hâşiyetü's sâvî)*. Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1952.
- Sayı, Ali. "Kur'ân'da Kıssa Kavramı Üzerine". *DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX (zmir 1995).
- Sâyis, Muhammed Ali es-. *Tefsîrü âyâti'l-ahkâm*. el-Mektebetü'l-asriyye, 2002.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuhfetü'l-fukahâ'*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Uşûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-mârife, 1975.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsûf*. 16 Cilt. Mısır: Matbaatu's-sâadet, ts.
- Sevim, Hasan. "Hz. Yûsuf Kıssası Özelinde Kur'ân'da İktisat Yönetimi ile İlgili Bazı Prensipler". *Tevilat-Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/1 (Yaz 2023).

- Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-. *Fetâva's-Sübkî*. Dâru'l meârif, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1981.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İtkân*. el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-âmmeti li'l-kitâbi, 1973.
- Şâban, Zekiyuddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 30. Basım, 2018.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *el-Üm*. 11 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1436.
- Şâşi el-Fârikî, Ebû Bekr Fahrü'l-islâm Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyn eş-. *Hilyetü'l-'ulemâ' fi ma'rifeti mezâhibi'l-fukahâ'*. Umman: Mektebetü'r-risaleti'l-hâdise, ts.
- Şengül, İdris. "Kıssa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 25/498-500. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Şengül, İdris. *Kur'ân Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.
- Şengül, İdris. "Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri". *IV. Kur'ân Sempozyumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Şengül, İdris. "Kur'ân Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi". *I. Kur'ân Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*. Kahire, 1992.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan eş-. *el-Asl*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012.
- Şeyhîzade, Abdurrahman. *Mecma'u'l-ehur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*. Türkiye: Matbaatü'l-Âmira, 1328.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'ân Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. Dâru'l kütübi'l ilmîyye, ts.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *et-Tebşıra fi uşûli'l-fikh*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1980.
- Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994.
- Şürünbülâlî, Hasen b. Ammâr b. Alî eş-. *Merâkı'l-felâh bi-İmdâdi'l-fettâh*. Dâr Nuru's-Sabah, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi'u'l-beyân'an te'vîli âyi'l-Çur'ân*. 26 Cilt. Dar Hicr, 1. Basım, 2001.
- Tenûhî, Sahnûn Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. Dâru'l kütübi'l ilmîyye, 1994.
- Turgay, Nurettin. "Kur'ân Kıssaları". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (Diyarbakır 2000).
- Türcan, Talip. "Şûra". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 39/230-235. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

- Umrânî, Ebu'l Hüseyin Yahya b. Ebi'l Hayr el-. *el-Beyân fi mezhebi'l imami's-Şâfiî*. Cidde: Dâru'l minhâc, 2000.
- Varlık, Nükhet. "Tâun". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/175-177. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yaran, Rahmi. "Dem". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/147-148. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yavuz, Ömer Faruk. "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü". *Milel ve Nihal* 6/1 (2009), 113-136.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cedel". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7/208-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebû Bekir Esam". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/353-355. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Münâzara". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/574-576. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 5 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'an Kıssalarında Bir Anlatım Üslûbu Olarak Hz. Peygamber'i Kıssaya Dâhil Etme". *ASEAD 4. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*. Antalya: Astana Yayınları, 2018.
- Yıldız, İbrahim. "Kur'an Kıssalarında Muhatabı Anlatıma Dâhil Etme: Amacı, Zamanı ve Metotları". *The Journal of Academic Social Science Studies* 75 (Yaz 2019), 457-472.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ķâmûs*. Küveyt, 2001.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ķur'ân*. Dâr ihyâi'l kütübi'l arabîyye, 1957.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 2015.
- Zeydân, Abdülkerîm. *Kısasü'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Nâşirun, 2014.
- Zeylaî, Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-. *Tebyînü'l-ĥakâ'ik*. 6 Cilt. Kâhire: Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, 1413.
- Zeyveli, Hikmet. "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mu'cizeler". 2. *Kur'an Sempozyumu*. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2017.
- Zuhaylî, Vehbe. *Usûlü'l-fikhi'l-islâmî*. Dimeşk: Dâru'l Fikr, 21. Basım, 2015.
- el-Fetâva'l-Hindiyye*. Mısır: Bulak, 1310.
- "Kitab-ı Mukaddes". Erişim 11 Aralık 2023. <https://www.kitabimukaddes.com/>